

Latvijas Universitāte
Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte
Latviešu valodas un literatūras mācību metodikas
katedra

Inita Vītola ✕

**INTERPUNKCIJAS STILISTISKĀS FUNKCIJAS LATVIEŠU
MODERNISMA PROZĀ
(19. UN 20. GS. MIJĀ, 20. GS. PIRMAJĀ TREŠDAĻĀ)**



Disertācija
filoloģijas doktora grāda iegūšanai

Rīga 1997

SATURS

levads.....	3
1. Literārs teksts un tā lingvistiskā analīze	
1.1. Teksta realizācija rakstu formā.....	7
1.2. Daiļliteratūras teksts -- valodniecības izpētes objekts	
1.2.1. Pirmsākumi.....	9
1.2.2. Strukturālisma devums daiļdarba valodas un daiļliteratūras stila izpētē.....	10
1.2.3. Daiļdarba valodas un daiļliteratūras stila izpēte Latvijā.....	12
1.3. Laikmeta izpausme daiļliteratūras valodā.....	14
1.4. Pieturzīmju sistēma, interpunkcijas principi un to izmantojums daiļliteratūrā	
1.4.1. Pieturzīmju sistēmas rašanās.....	22
1.4.2. Interpunkcijas principi un to hierarhija daiļdarba tekstā.....	23
1.5. Teksta uztvere un daiļdarba valodas individuālā norma.....	26
2. Interpunkcija 19.gs. beigu un 20.gs. pirmās trešdaļas modernisma prozā	
2.1. Dekadences literatūra un interpunkcijas attīstība 19.gs. beigās, 20. gs. sākumā.....	34
2.1.1. Interpunkcijas jautājumi 20.gs. sākuma diskusijās un polemikās par daiļliteratūras valodu.....	44
2.1.2. Interpunkcijas stilistiskās funkcijas dekadences prozā.....	51
2.2. Interpunkcijas lietojums 20.gs. sākuma impresionisma prozā.....	75
2.3. Ekspresionisma (konstruktīvisma, aktīvās mākslas) proza 20.gs. 20.--30. gados.....	101
2.3.1. Interpunkcija ekspresionisma prozā.....	108
2.3.2. Interpunkcija konstruktīvi ekspresionistiskajā prozā.....	120
Nobeigums.....	133
Literatūra.....	136

IEVADS

“Pēdiņās ir visa pasaule -- un tikai tāpēc, ka eksistē literatūra.”

/G.Berelis.¹/

19. un 20. gs. mijā un mūsu gadsimta sākumā, laikā, kad literatūrā veidojas, attīstās un nostiprinās modernisma tradīcijas, būtiski izmainās rakstnieku attieksme pret valodu. Gan dzejā, gan prozā, gan dramaturģijā valodas līdzekļi, arī interpunkcija, sāk veikt aizvien svarīgākus estētiskus uzdevumus. Palielinās šo formas elementu mākslinieciskā nozīmība (pat relatīvā patstāvība). Latviešu interpunkcijas vēsturē tādējādi iezīmējas visai svarīgs un savdabīgs attīstības posms.

19. gadsimta beigās un īpaši mūsu gadsimta sākumā izdotās gramatikas sniedz samērā pilnīgu priekšstatu par valodnieku ieteikumiem pieturzīmju lietojumā. Rakstnieku un literāro strāvojumu loma interpunkcijas attīstībā diemžēl vēl izzināta nepilnīgi. Līdz šim filologus galvenokārt ir interesējis pieturzīmju lietojuma normatīvais aspekts un interpunkcijas kā valodniecības apakšnozares attīstības gaita. Minēto problēmu kontekstā visai epizodiski skarts jautājums par pieturzīmju stilistisko ekspresiju.

Šis disertācijas mērķis ir noskaidrot pieturzīmju lietojuma funkcijas un īpatnības gadsimtu mijas un 20. gadsimta pirmās trešdaļas modernisma prozā, kā arī izzināt tā laika normatīvās interpunkcijas un daiļliteratūrā lietotās interpunkcijas savstarpējo saistību un mijiedarbību.

Disertācijā izpētes objekts ir gadsimtu mijas un mūsu gadsimta pirmās trešdaļas prozas teksti. Avoti ir izvēlēti, ņemot vērā, pirmkārt, daiļdarba piederību kādam no modernisma strāvojumiem un, otrkārt, pieturzīmju (kā stilistiski un emocionāli ekspresīvu izteiksmes līdzekļu) lietojuma oriģinalitāti. Analizēto daiļdarbu izvēles detalizētāka motivācija sniegta katras nodaļas sākumā.

Izpētes priekšmets ir pieturzīmju kopums, proti, tas mākslinieciskās formas slānis, kas līdzās fonētiskajiem, vārdveidošanas, leksiskajiem un sintaktiskajiem līdzekļiem palīdz realizēt daiļdarba valodas stilistiski un emocionāli ekspresīvās iespējas.

¹ Berelis G. Literatūras muzejs pēdiņās// Grāmata.- 1991.- Nr.12.- 71.lpp.

Pētījuma izstrādē galvenokārt izmantota aprakstošā, statistiskā un salīdzinošā metode. Ir aprakstītas modernisma literāro strāvojumu būtiskākās pazīmes, raksturotas valodnieku un literatūrzinātnieku diskusijas par daiļliteratūras valodas jautājumiem, izklāstīti atzinumi, kas radušies, pētot interpunkciju kā vienu no teksta izpausmes līdzekļiem modernisma prozas tekstos. Tā kā stilistisko izteiksmes līdzekļu kvantitāte bieži vien var būt teksta emocionāli ekspresīvo pazīmju rādītājs, tad pieturzīmju analizē izmantota arī statistiskā metode. Salīdzinošā metode savukārt izmantota, izvērtējot konkrētajiem modernisma strāvojumiem raksturīgo interpunkcijas savdabību, kā arī samērojot pieturzīmju lietojumu daiļliteratūras tekstos ar normām, kas fiksētas gadsimtu mijā un 20. gadsimta sākumā izdotajās gramatikās. Kopīgo un atšķirīgo tendenču noteikšanai pieturzīmju lietojumā prozas teksti palaikam salīdzināti ar dzejas un lugu fragmentiem.

Disertācijas tapšanā būtiska nozīme bijusi spriedumiem un secinājumiem, kas izteikti stilistikā (īpaši -- daiļdarba stilistikā), interpunkcijā (arī interpunkcijas vēsturē), sintaksē, bet ne mazāk nozīmīgu materiālu sniegušas blakuszinātnes: kultūras vēsture, literatūras vēsture, literatūras teorija un kritika.

Par konceptuāli nozīmīgākajiem lingvistiskajiem pētījumiem jāmin valodnieku A.Blinkenas¹, J.Rozenberga² un R.Veidemanes³ monogrāfijas. Būtiski ir arī L.Ceplīša⁴, M.Stengrevicas⁵, V.Admoni⁶, I.Kovtunovas⁷ u.c. izteiktie atzinumi par daiļdarba valodu. No literatūrzinātnieku devuma īpaši atzīmējam J.Kursītes⁸ publikācijas par daiļdarba formas semantiku, H.Hirša⁹, B.Tabūna¹⁰, J.Lotmana¹¹ monogrāfijas un raksti literatūrteorijā.

Turpinot valodniecībā un literatūrzinātnē aizsākto daiļdarba formas semantikas izpēti, šajā disertācijā interpunkcija ir uzskatīta par īpašu teksta

¹ Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne, 1969.- 410 lpp.; Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība: Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi.- R.: Zinātne, 1986.- 173.- 382.lpp.

² Rozenbergs J. Latviešu valodas stilistika.- R.: Zvaigzne ABC, 1995.- 230 lpp.

³ Veidemane R. Izteikt neizsakāmo: Lingvistiskā poētika.- R.: Liesma, 1977.- 263 lpp.

⁴ Ceplītis L. Daiļliteratūras valoda un literārā valoda// Karogs.- 1969.- Nr.10.- 152.- 154. lpp.

⁵ Stengrevica M. Dažas pārdomas par daiļliteratūras valodas un literārās valodas sakariem// LPSR ZA Vēstis.- 1979.- Nr.9.- 71.-79.lpp.

⁶ Адмони В.Т. Особенности синтаксической интерпункции в художественной прозе XX века на Западе// Philologia.- Л.: Наука, 1973.- Стр. 115.- 124.

⁷ Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис.- М.: Наука, 1986.- 205 стр.

⁸ Kursite J. Latviešu dzejas versifikācija 20.gs. sākumā: 1900 -- 1919.- R.: Zinātne, 1988.- 253 lpp. u.c.

⁹ Hiršs H. Prozas poētika.- R.: Zinātne, 1989.- 187 lpp.

¹⁰ Tabūns B. Prozas specifika.- R.: Zinātne, 1988.- 210 lpp.

¹¹ Лотман Ю.М. Структура художественного текста.- М.: Искусство, 1970.- 384 стр. u.c.

mākslinieciskās izpausmes līdzekli, ir mēģināts atklāt pieturzīmju lietojuma stilistisko savdabību modernisma prozā salīdzinājumā ar pieturzīmju pamatfunkcijām.

Disertācija ir rosinājums vērtēt interpunkciju ne tikai no tīri praktiskā viedokļa, bet ir mēģinājums to izziņāt arī vēsturiskā, stilistiskā, asociatīvā aspektā. Disertācijā iezīmētā interpunkcijas analīzes sistēma izmantojama, pētot arī citu literāro strāvojumu prozas tekstus.

Darba struktūra veidota atbilstoši izvirzītajam mērķim. Ir ievads, divas pamatnodaļas, nobeigums, izmantoto avotu un literatūras saraksts. Disertācijā izteiktos secinājumus ilustrē astoņas tabulas.

Pirmajā nodaļā "Literārs teksts un tā lingvistiskā analīze" aplūkoti teorētiskie jautājumi, kas saistīti ar daiļdarba valodas, arī interpunkcijas lietojuma specifiku. Nodaļā ir sešas apakšnodaļas, kurās apkopota un analizēta informācija par literāro tekstu valodnieciskās izpētes pirmsākumiem, par daiļliteratūras valodas stilistiskajām īpatnībām un attiecībām ar literārās valodas normām.

Disertācijas otrā nodaļa "Interpunkcija 19.gs. beigū un 20. gs. pirmās trešdaļas modernisma prozā" ir izvēlēto tekstu analīzes rezultātu apkopojums. Apakšnodaļās atspoguļotas un izvērtētas pieturzīmju lietojuma īpatnības konkrētu modernisma strāvojumu (dekadences, impresionisma, ekspresionisma un konstruktivisma) prozā, risināts jautājums par normatīvās interpunkcijas un modernismam raksturīgo radošo eksperimentu saistību un mijiedarbību.

Disertācijas nobeigumā apkopoti būtiskākie secinājumi.

Pētījuma rezultāti ir izmantoti, sagatvojot izvēles studiju kursu "Mūsdienu latviešu literārā valoda: interpunkcija" LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras skolotāja profesionālo studiju programmas studentiem, kā arī lekcijās latviešu valodas un literatūras skolotājiem TEMPUS -- II projekta "Skolotāju tālākizglītība Latvijas universitātēs" ietvaros.

Disertācijā izteiktās galvenās domas un secinājumi atspoguļoti šādās publikācijās:

- 1) *Interpunkcijas apguves principi skolā un augstskolā*// Izglītības saturs skolā un augstskolā: Tēžu krājums.- R., 1995.-17.-18.lpp.;
- 2) *Interpunkcija kā teksta izpausmes līdzeklis daiļdarbā*// Sakytinis ir rašytinis teksts: Mokslinēs konferencijos tezēs.- Šiauliai, 1995.- 41.-42.lpp.;

- 3) *Interpunkcija kā teksta izpausmes līdzeklis*// Latviešu valodas un literatūras aktualitātes: Zinātniski raksti.- R., 1996.-75.-77.lpp.;
- 4) *Daiļliteratūras teksts un interpunkcija*// Tekstas ir kontekstas: Mokslinēs konferencijās tezēs.- Šiauliai, 1996.- 70.-71.lpp.;
- 5) *Interpunkcija kā teksta izpausmes līdzeklis dekadences prozā*// Dzimtā valoda un literatūra: Zin. raksti.- R.: LU, 1997.- 124.- 138.lpp.;
- 6) *Daiļliteratūras teksts un interpunkcija*// Valoda un literatūra saskarsmes lokā: TEMPUS -- II: Rakstu krājums.- R., 1997.- 53.- 64.lpp.
- 7) *Interpunkcija ekspresionisma prozā* (iesniegts publicēšanai LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras mācību metodikas katedras rakstu krājumā).

Pētījuma aprobācija ir notikusi vairākās zinātniskās konferencēs:

- 1) 1995.gada 19.--20.maijā Rīgas Pedagoģiskās augstskolas organizētajā 1.zinātniskajā konferencē "Izglītības saturs skolā un augstskolā" (referāts "*Interpunkcijas apguves principi skolā un augstskolā*");
- 2) 1995.gada 25.--26.novembrī Šauļu Pedagoģiskā institūta organizētajā konferencē "Sakytinis ir rašytinis tekstas" (referāts "*Interpunkcija kā teksta izpausmes līdzeklis daiļdarbā*");
- 3) 1996.gada 23.septembrī LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras mācību metodikas katedras organizētajā konferencē "Dzimtā valoda un literatūra kultūras apritē" (referāts "*Interpunkcija kā teksta izpausmes līdzeklis dekadences prozā*");
- 4) 1996.gada 4.--5.decembrī Šauļu Pedagoģiskā institūta organizētajā konferencē "Tekstas ir kontekstas" (referāts "*Daiļliteratūras teksts un interpunkcija*");
- 5) 1997.gada 24.septembrī LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras mācību metodikas katedras organizētajā konferencē "Dzimtā valoda un literatūra kultūras apritē" (referāts "*Interpunkcija ekspresionisma prozā*").

Pētījuma rezultāti izklāstīti un apspriesti LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras mācību metodikas katedras sēdē 1997. gada 29. septembrī.

1. LITERĀRS TEKSTS UN TĀ LINGVISTISKĀ ANALĪZE

1.1. TEKSTA REALIZĀCIJA RAKSTU FORMĀ

Galvenā valodas vienība, kas izsaka pabeigtu domu vai ziņojumu, ir teksts. Tradicionāli ar šo terminu apzīmē jēdzieniski saistītu verbālu, t.i., vārdisku, zīmju vienību jeb valodas realizējumu. Teksta saturu, formu un apjomu vispirms nosaka informācijas specifika, tekstveides situācija un teksta autora subjektīvā attieksme pret realizēto saturu, kā arī teksta uztvērējiem.¹ Atkarībā no funkcijām sazināšanās procesā teksta saturs un forma var būt visdažādākā. Taču tradicionāli teksts valodas praksē funkcionē vai nu mutvārdu (visbiežāk), vai rakstu formā, ar rakstu formu saprotot gan rokrakstā, gan iespiestā veidā eksistējošus tekstus.

Rakstveida tekstu cilme saistāma ar rakstības izveidošanos, konkrēti -- ar frazeogrammatisko (piktogrammatisko) rakstību, ko sauc arī par stāstu zīmējumos. Pēc tās vēsturiski sekojuši vairāki rakstības posmi -- logogrammatiskā (arī ideogrāfiskā, jēdzieniskā) rakstība, morfemogrammatiskā, sillabogrammatiskā (zilbiskā) un mūsdienās izplatītākā fonogrammatiskā (jeb burtu un skaņu) rakstības sistēma,² un katrā nākamajā valodas attīstības periodā rakstu formas nozīmei sabiedrībā ir tendence palielināties³.

19.gs. sākumā, veidojot vēsturiskās gramatikas, par izpētes objektu valodnieki izvēlējās rakstītos tekstus, pieņemot, ka rakstītais ir adekvāts attiecīgā laikmeta runas formai. Ar 20.gs., sākot apzināti normēt valodu, tiek šķirta runas un rakstu forma kā divas vienlaicīgi eksistējošas (vairāk vai mazāk) atšķirīgas valodas sistēmas.

Protams, vēsturiski primārā ir mutvārdu forma, un sākotnēji fonogrammatiskā rakstība bija transkriptīva. Vēl joprojām rakstu formu bieži uzskatām par izteikti sekundāru zīmju sistēmu, kas pielīdzināma grafētikai (kā nepieciešamo rakstu zīmju kopumam) un grafikai (kā rakstītā vizuālajam noformējumam). Lai šīs rakstu zīmes varētu pielietot, kā zināms, tika izstrādāti ortogrāfijas (jeb vārdu formu pareizrakstības) un interpunkcijas (jeb runas vienību pareizrakstības) likumi, kas

¹ Ceplītis L., Rozenbergs J., Valdmanis J. Latviešu valodas sintakse.- R.: Zvaigzne, 1989.- 147. lpp.

² Sk.: Karulis K. Raksts un rakstīšanas līdzekļi gadu tūkstošos.- R.: LPSR ZA, 1962.- 138 lpp.;

Истрин В. Возникновение и развитие письма.- М.: Наука, 1965.- Стр. 559.

³ J.Vaheks kā pamatojumu tam min faktu, ka uz šīs valodas formas bāzes tālāk tiek radītas jaunas zīmju sistēmas: kurlmēmo alfabēts, telegrāfa kods u.c. (Sk.: Вахек Й. К проблеме письменного языка// Пражский лингвистический кружок: Сборник статей.- М.: Прогресс, 1967.- Стр. 533.)

noteica grafētikas izmantojumu rakstībā. Tomēr, kā jau literatūrā ir norādīts, ortogrāfijas morfoloģiskais un konvencionālais princips¹, tāpat kā interpunkcijas gramatiskais princips ne vienmēr atspoguļo mutvārdu valodas īpatnības.² Turklāt ir virkne runas īpašību, kas raksturo runātāju un kuras nevar vai kuras ir ļoti grūti pārveidot rakstu zīmēs (runas temps, tembrs, balss tonis).

Jāpiekīt J.Vaheka atzinumam³, ka mūsdienās vairums valodas kolektīvu pārstāvju pārzina divas valodas normas: vienu, kas nepieciešama, lai organizētu mutvārdu izteikumus (to apgūst neapzināti); un otru -- rakstveida izteikumu veidošanai (tā tiek apgūta apzinātas mācīšanās rezultātā). Abas šīs normas ir atšķirīgas un vienlaicīgi pastāvošas, katrai no tām ir papildu funkcijas, t.i., tiešas reakcijas funkcija un ilglaicīgas reakcijas funkcija: "Tiklīdz rakstu norma kļūst autonoma, tūlīt mainās rakstu formas vieta valodas vērtību sistēmā: no sekundāras zīmju sistēmas tā pārvēršas par primāru, jo rakstu normu veidojošie elementi ir nevis vairs zīmju zīmes, bet reālijas apzīmējošas zīmes. Līdz ar to rakstu norma kļūst līdzvērtīga .. mutvārdu normai."⁴

Cits nozīmīgs fakts, kas pierāda zināmu abu valodas formu autonomiju, ir tas, ka virkne tekstu jau sākotnēji tiek veidoti kā rakstveida teksti, piemēram, zinātniskie raksti, lietišķie dokumenti. Tā tiek veidoti arī daiļliteratūras teksti.

Daiļdarbam kā rakstveida tekstam ir ļoti sena vēsture. "Vissenākais pasaules literatūras slānis ir ēģiptiešu un šumeru-akadiešu kultūrā. Jau 50.--40.gs.p.m.ē. senie ēģiptieši piramidās, statujās un tempļu sienās, kā arī atsevišķās akmens un māla plāksnēs iecērt hieroglifu tekstus -- augstmaņu biogrāfijas, valdnieku vēsturiskos pierakstus, vēstījumus par faraonu uzvarām, ticējumus, pareģojumus, hronikas, zinātniskus un praktiskus norādījumus. 40.-- 30.gs.p.m.ē. sākas Divupes (Tibras un Eifratas) tautu šumeru-akadiešu rakstība."⁵

Taču mūsdienās, aplūkojot ar grafisku līdzekļu palīdzību fiksētu daiļdarba tekstu, ir lietderīgi valodas rakstu formu skatīt no sinhronā, nevis diahronā viedokļa: nevērtēt rakstīto tekstu kā sekundāru, otršķirīgu, vēsturiski no mutvārdu formas

¹ Sk.: Laua A.Latviešu valodas grafētika un ortogrāfijas principi.-R.,1968.-21 lpp.

² Литературная энциклопедия.-Т.І.-М.:Советская энциклопедия,1929.- Стб. 367.

³ Вахек Й. К проблеме письменного языка// Пражский лингвистический кружок: Сборник статей.-М.: Прогресс,1967.-стр.528.,531.; Sk. arī: Матезиусс В.Язык и стиль// Пражский лингвистический кружок: Сборник статей.- М.: Прогресс,1967.-Стр.469.

⁴ Вахек Й. К проблеме письменного языка// Пражский лингвистический кружок: Сборник статей.-М.: Прогресс,1967.- Стр. 533.

⁵ Tabūns В. Prozas specifika.- R.: Zinātne,1988.- 24.lpp.

radušos fenomenu un nelikt arī starp šīm formām vienādības zīmi,-- bet gan uzskatīt šādus tekstus par divām autonomām valodas sistēmām ar lielā mērā autonomi pastāvošām valodas normām. Tomēr nedrīkst ignorēt faktu, ka daiļliteratūrā reizēm diezgan precīzi imitē sarunvalodu, tā ir tēla izveides, raksturojuma līdzeklis (piemēram, dialogos u.c.). Taču, tikai šķirot šīs divas valodas izpausmes formas, varam tās salīdzināt un mēģināt rast kopīgo un atšķirīgo tajās.

1.2. DAIĻLITERATŪRAS TEKSTS -- VALODNIECĪBAS IZPĒTES OBJEKTS

1.2.1. PIRMSĀKUMI

Kā rāda valodniecības vēsture, daiļliteratūra samērā nesen ir kļuvusi par izpētes objektu.

Parasti 19. gs. sākums tiek uzskatīts par valodniecības rašanās periodu Eiropā. Tas saistās ar salīdzināmi vēsturiskās metodes nostiprināšanos un valodnieku (R.K.Rasks (1787--1832), J.Grimms (1785--1863), A.Vostokovs (1781--1864), Fr.Bops (1791--1864) u.c.) pievēršanos nacionālo valodu pētniecībai, saistās arī ar valodas filozofijas izveidošanos, kas aizsāk vispārīgo valodniecību (V.Humbolts (1767--1835)).

V.Humbolta uzskats par valodu kā cilvēka pašizteiksmes veidu, apzinātu cilvēku jaunrades darbību ir viena no tām idejām, kas 19.gs. 2.pusē ļauj izveidoties psiholoģiskajam un estētiskajam virzienam valodniecībā (H.Šteintāls (1823--1899), B.Kroče (1866--1952), K.Foslers (1872--1949)¹ u.c.). Šie valodnieki neizvirza uzdevumu īpaši pētīt daiļdarbu tekstus, tomēr iekļauj stilistiska rakstura jautājumus un daiļliteratūras valodu lingvistisko pētījumu lokā.²

Jaungramatisma periodā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā izpētes centrā pretēji iepriekšminētajai tendencei atrodas indivīda runa kā valodas vēstures,

¹ Estētiskā ideālisma viziens un tā ievērojamākie pārstāvji B.Kroče un K.Foslers valodu skata kā intuitīvu cilvēka veidojumu -- radošās cilvēka gara darbības rezultātu; lielu lomu valodas attīstība viņi piedēvē rakstnieku valodiskajai darbībai; saista kultūras vēsturi ar valodas attīstības procesu; nedaudz pievēršas arī stilistikas jautājumiem.

Tajā laikā Krievijā A.Potebņa ir izvirzījis savu lingvistiskās poētikas teoriju.

Sk.: Потебня А.А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. - 3-е изд. - Харьков, Государственное издательство Украины, 1930.- 132 стр.

Par to arī: Виноградов В.В. О теории художественной речи.-М.: Высшая школа, 1971.- Стр.6.-10.

² Rozenbergs J. Latviešu valodas stilistika.- R.: Zvaigzne ABC, 1995.- 8.-9.lpp.

dialektoloģijas izpētes objekts (K.Brugmanis (1849--1919), B.Delbriks (1842--1922), H.Pauls (1846--1921), J.Šmits (1843--1901) u.c.).

Kā pārejas posms no dominējošās diahronās uz sinhrono valodniecību vērtējama Kazaņas lingvistiskās skolas (1875--1885) pārstāvju (J.Boduēns de Kurtenē (1845--1929), N.Kruševskis (1851--1887), V.Bogorodickis (1857--1941) u.c.) un viņu sekotāja Ļ.Ščerbas (1880--1944) darbība. Šīs skolas pārstāvji prasa nošķirt valodas skanisko pusi no grafiskās.

1.2.2. STRUKTURĀLISMA DEVUMS DAIĻDARBA VALODAS UN DAIĻLITERATŪRAS STILA IZPĒTĒ

Ar strukturālās metodes rašanos un attiecīgā virziena izveidošanos Eiropas valodniecībā 20. gs. pirmajā pusē (F. de Sosīrs (1857--1913)) sākas nozīmīgs valodas izpētes posms. Tiek izstrādāta teorija par valodu kā zīmju sistēmu, šķirta valoda no runas un sinhronija no diahronijas, un “..vispusīgā valodas pētīšanas gaitā nevarēja nepamanīt, cik atšķirīga starp pārējām valodas funkcionējošām sfērām ir daiļliteratūras .. valoda. Tā aizsākās daiļliteratūras valodas pētījumi.”¹ Prāgas lingvistiskā pulciņa pārstāvji -- R.Jakobsons (1896--1982), V.Matēziuss (1882--1945), J.Vaheks (1909--?) u.c. -- šim jautājumam veltī īpašu uzmanību.² Viņu pētījumos sintakse tiek cieši saistīta ar sintagmatiku, šķirts teikums kā gramatisks modelis no izteikuma kā gramatiskā modeļa konkrētās realizācijas, no konkrēta teikuma; nopietni tiek pētīti funkcionālie stili; izstrādāta literārās valodas un runas kultūras teorija; kā problēma tiek izvirzīts jautājums par valodas rakstu formas un mutvārdu formas autonomo dabu.

Kā jau to atzinusi R.Veidemane³, šai laikā meklējami aizsākumi jēdzieniem “normas deformācija”, “aktualizācija”, “automatizācija”, kā arī mēģinājumi daiļliteratūras valodu šķirt no literārās valodas un zināmā mērā pretstatīt tai.

Prāgas skolas pārstāvju pieeja daiļliteratūrai ir pirmām kārtām lingvistiska, un izvirzītais mērķis -- konstatēt daiļliteratūras valodas atšķirības salīdzinājumā ar citām

¹ Veidemane R. Izteikt neizsakāmo: Lingvistiskā poētika.-R.: Liesma,1977.- 10.lpp.

² Turpat.

³ Turpat.

valodas funkcionēšanas sfērām. Prāgas strukturālistu nostāja daiļliteratūras valodas izpētē ir izklāstīta jau pulciņa tēzēs.¹

Visietekmīgākais no šīs skolas pārstāvjiem jautājumos par daiļliteratūras stilu un tā pazīmēm ir R.Jakobsons. Viņa darbā "Lingvistika un poētika" ir apkopotas galvenās nostādnes poētisku darbu lingvistiskā izpētē no valodas funkciju viedokļa un akcentēta valodniecības un poētikas ciešā saistība: "Poētika ir saistīta ar runas struktūras problēmām tāpat kā mākslas zinātne, kas nodarbojas ar glezniecību. Ja galvenā zinātne, kas pētī runu, ir valodniecība, tad poētiku var aplūkot kā lingvistikas sastāvdaļu."²

F. de Sosīrs savā laikā izteicis domu, ka valoda galvenokārt veic domas izteikšanas funkciju, taču nedrīkstot aizmirst arī citus, iespējams, sekundāros, valodas lietošanas faktoros. Šo domu ir attīstījis R.Jakobsons, uzskatot, ka valoda jāpētī visā tās funkciju daudzveidībā³. Valodas funkciju (pēc R.Jakobsona uzskatiem -- komunikatīvās, apelatīvās, poētiskās⁴, ekspresīvās, fatiskās, metavalodiskās) izdalīšana ir cieši saistīta ar valodas funkcionālo stilu apzināšanos. Atkarībā no valodas sabiedriskajām funkcijām mūsdienu valodniecībā parasti tiek izdalīti pieci funkcionālie stili: zinātniskās un populārzinātniskās valodas stils, lietišķo rakstu valodas stils, publicistikas valodas stils, sarunvalodas stils un (kā īpašs valodas paveids) -- daiļliteratūras valodas stils.

Ja citu valodas stilu galvenā funkcija ir komunikatīvā, tad daiļliteratūrā priekšplānā izvirzās estētiskā jeb emocionāli ekspresīvā (emotīvā) funkcija. Tās mērķis ir izteikt teksta autora attieksmi pret rakstīto, kā arī apzināta vai neapzināta vēlme ietekmēt lasītāja emocijas.⁵ Daiļliteratūrā valoda (un teksta grafiskais noformējums) nav tikai līdzeklis satura atklāšanai, bet tā ir arī vērtība pati par sevi kā īstenības mākslinieciskās atveides līdzeklis.

¹ Тезисы Пражского лингвистического кружка// Звегинцев В.А. История языкознания XIX -- XX веков в очерках и извлечениях.- Часть II.- М.: Просвещение, 1965.- Стр.131-136.

² Якобсон Р. Лингвистика и поэтика// Структурализм: "за" и "против".- М.: Прогресс, 1975.- Стр.194.

³ Turpat, 197. lpp.

⁴ "Vēšanās uz ziņojumu kā tādu, uzmanības koncentrēšana uz to kā pašvērtību ir valodas poētiskā funkcija."-- Якобсон Р. Лингвистика и поэтика// Структурализм: "за" и "против".- М.: Прогресс, 1975.- Стр. 202.

⁵ Turpat, 198. lpp.; sk. arī: Гореликова М.И., Мегомедова Д.М. Лингвистический анализ художественного текста.- М.: Русский язык, 1983.- Стр. 5.

Daiļliteratūras valodas izpētē citu 20.gs. pirmās puses strukturālisma skolu devums nav tik nozīmīgs.

Tādējādi var secināt, ka ar F. de Sosīra, Prāgas lingvistiskā pulciņa u.c. darbību sākas sistēmiski strukturāla pieeja literāra darba valodas izpētē un ka strukturālisma periods valodniecībā ir sagatavojis ceļu teksta gramatikai un daiļdarba stilistikai (lingvistiskajai poētikai jeb daiļdarba valodas lingvistiskajai analīzei).

1.2.3. DAIĻDARBA VALODAS UN DAIĻLITERATŪRAS STILA IZPĒTE LATVIJĀ

Aplūkojot daiļliteratūras valodas izpētes jautājumus Latvijā, jāatzīst, ka dažādos laika posmos valodniekus ir interesējusi literāra darba tekstā lietotā leksika, fonētiskās un fonoloģiskās īpašības, kā arī gramatiskās īpatnības, sākot no morfēmu lietojuma niansēm un beidzot ar tekstveides jautājumiem.

Pirmais latviešu valodnieks, kurš nopietnāk pievērsās daiļdarba valodas izpētei ir Kārlis Mīlenbahs. Lielu ievēribu valodnieku un literatūras pētnieku vidū guvusi polemika presē par Raiņa "Fausta" tulkojumu 19.gs. beigās; K.Mīlenbaha rakstu sērija "Īss pārskats par latviešu dzejas valodu" laikrakstā "Baltijas Vēstnesis"; kā arī polemika starp K.Mīlenbahu un dzejnieku V.Eglīti jautājumā par gramatiskās normas un radošās individualitātes attiecībām daiļdarbā¹. Galvenā uzmanība K.Mīlenbaha darbos pievērsta leksikas lietojumam, precizitātei un "pareizībai" vārdu izvēlē.

K.Mīlenbaha pamatnostāju daiļliteratūras teksta valodas analīzē pauž vārdi: "Ja stiprināsim jo dienas jo vairāk savu vājināto valodas apziņu, jo dienas jo vairāk iedziļinādamies valodas dabā un viņas negrozāmos likumos, tad zudīs jo dienas jo vairāk atskaņu spēks un valodas nepareizības. (..)mūsu kritiķiem derētu ievērot savos apspriedumos vienmēr arī valodu. Jo tas laiks, kad savu rakstnieku ražojumus nevarētum iedomāties ar valodas nepareizībām, latviešu valodai diemžēl nav pienācis."²

¹ Par to sk. I.Druvietes monogrāfija: Kārlis Mīlenbahs.- R.: Zinātne,1990.-134.- 155. lpp.; kā arī: Mīlenbahs K. Īss pārskats par latviešu dzejas valodu// Baltijas Vēstnesis.- 1903.- 30. maijs, 2.,4.,6.jūn., 11.,15.jūl.

² Mīlenbahs K. Īss pārskats par latviešu dzejas valodu// Baltijas Vēstnesis.-1903.-15.jūl.- 2.lpp.

Mūsdienu latviešu valodnieku pētījumos par daiļdarbu valodu galvenokārt tiek aplūkota leksika, t.i., vārds kā izteiksmes līdzeklis kāda autora daiļradē. Apskatot izdevumā "Zinātņu Akadēmijas Vēstis" publicētos rakstus no 1950. gada līdz mūsdienām, redzam, ka valodnieku uzmanības centrā bijusi Raiņa, V.Lāča, A.Upīša daiļrade¹. Leksikas un citiem valodas jautājumiem uzmanība pievērsta, pirmkārt, sastādot kāda autora Kopotos rakstus (Raiņa un R.Blaumaņa gadījumā²) vai izdodot no jauna konkrētus daiļdarbus³. Gatavojot šādus publicējumus atkārtotai izdošanai, sastādītāji ievēro principu, ka "„zinātniskos izdevumos visas daiļdarba valodas īpatnības būtu atstājamas bez grozījumiem”⁴. Tātad nevajadzētu mainīt vienu vai otru vārdu un mūsdienu normām neatbilstošas sintaktiskās konstrukcijas, jo "„sintaktisko valodas īpatnību pieskaņošana mūsdienu sintakses normām, ko var izdarīt tikai, pārveidojot veselus teikumus vai vārdkopas, saistīta ar lielāku patvarību pret autora valodu [izcēlums mans -- l.v.] nekā atsevišķu galotņu vai skaņu resp. burtu pārveide”⁵.

Otrkārt, vēl joprojām nerealizētā iecere veidot Raiņa un A.Upīša valodas vārdnīcas rosināja valodniekus pētīt Raiņa un A.Upīša tekstus gan kvalitatīvā, gan kvantitatīvā leksikas lietojuma aspektā.⁶

Protams, vairāk vai mazāk t.s. "valodas jautājums" skats arī literatūrkritiskajos rakstos un recenzijās par iznākušajām grāmatām (publikācijas žurnālā "Karogs", laikrakstā "Literatūra un Māksla" u.c.).

Pagaidām vienīgā monogrāfija lingvistiskajā poētikā ir R.Veidemanes darbs "Izteikt neizsakāmo"⁷ par dzejas valodu. Noteiktām daiļdarba valodas īpatnībām

¹ Piemēram: Zemzare D., Pūķe M. Par dažiem Raiņa valodas un stila pētišanas jautājumiem// LPSR ZA Vēstis.-1954.- Nr.9.- 27.-50.-lpp.; Pūķe M. Daži vērojumi par neitrālās leksikas izmantojumu J.Raiņa dzejā (uz Kopoto rakstu 1. sējuma materiāliem)// LPSR ZA Vēstis.- 1957.- Nr.2.-31.-56.lpp.; Stengrevica M. Leksikas stilistisko grupu izmantojums Raiņa dzejā: Filol. zin. kand. dis.-R., 1958.- 419 lpp.;

² Sk. iepriekš minēto M.Pūķes rakstu, kā arī: Lepika M. Par dažiem valodas jautājumiem R.Blaumaņa Kopoto rakstu izdevumos//LPSR ZA Vēstis.-1958.- Nr.9.-13.-19.lpp.

³ Sk.: Bergmane A. Par valodas īpatnību atveidošanu no jauna izdodamos Raiņa darbos//LPSR ZA Vēstis.-1965.-Nr.6.- 55.-66.lpp.

⁴ Turpat, 63.lpp.

⁵ Turpat, 66.lpp.

⁶ Petre B.A.Upīša romāna "Zaļā zeme" leksikas analīzes galvenās problēmas// LPSR ZA Vēstis.- 1987.-Nr.9.- 46.-55.lpp; Eglīte G. Raiņa jaundarinājumu analīze poētiskās leksikogrāfijas aspektā// LPSR ZA Vēstis.-1986.-Nr.8.- 60.-69.lpp.

⁷ Veidmane R. Izteikt neizsakāmo: Lingvistiskā poētika.- R.: Liesma, 1977.- 264 lpp.

pievērsusies A.Blinkena (no interpunkcijas viedokļa)¹, J.Rozenbergs (no stilistikas viedokļa)² u.c.

Raksturojot daiļliteratūras valodas stilu, J.Rozenbergs (un viņa teiktajam var pievienoties) izdala šādas raksturīgākās pazīmes:

- “1. Daiļliteratūrā cenšas runāt tēlos, bet ne jēdzienos.(..)
2. Daiļliteratūras valodā spilgtāk nekā citos stilos atspoguļojas teksta autora individuālais stils.(..)
3. Daiļliteratūras valodā specifiski tiek izmantota leksika.
4. Daiļliteratūra (..) ir bagāta ar frazeoloģismiem.(..)
5. Ekspresivitātes nolūkos daiļliteratūras valodā meklē neparastus vārddarināšanas modeļus(..).
6. Daiļliteratūras valodai ir raksturīgas runātas valodas teikumu vai citu runas segmentu pazīmes.(..)”³

Vēl varētu piebilst, ka daiļliteratūras valodā atspoguļojas laikmeta kultūra un emocionālā dzīve, kas ietekmē ne tikai leksikas, bet arī visu citu valodas struktūras elementu un komponentu (fonētisko un fonoloģisko, gramatisko, tekstveides) lietojumu. Un ne vienmēr pietiekami ir novērtētas teksta satura grafiskās izpausmes iespējas.

1.3. LAIKMETA IZPAUSME DAIĻLITERATŪRAS VALODĀ

Ar vārdu *stils* valodniecībā parasti saprot funkcionālos stilus. Taču šis jēdziens ir plašāks, to lieto ne tikai lingvistikā, bet arī citās zinātņu nozarēs, īpaši mākslas zinātnēs. Ar terminu *stils* šajās nozarēs apzīmē dažādu mākslas virzienu, strāvojumu, skolu izmantoto mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu kopumu (klasiskais un gotiskais stils, rokoko, baroka, romantiskais stils u.c.).⁴

Ikviens mākslas veids, arī literatūra, ir saistīts ar noteiktu cilvēka, sabiedrības un kultūras attīstības periodu. “Katrs laikmets rada savu sintaksi, savu leksikoloģiju

¹ Sk.: Blinkena A. Latviešu interpunkcija.-R.: Zinātne,1969.- 410 lpp.

² Rozenbergs J. Latviešu valodas stilistika.-R.: Zvaigzne,1995.- 99.-105.lpp.

³ Turpat, 103.-104.lpp.

⁴ Turpat, 7.lpp.

un arī savu semasioloģiju, jo valoda mainās [un tiek aktualizēti dažādi valodas konstituenti -- I.V.] atkarībā no pašas tautas civilizācijas progressa.”¹

19.gs. 2.pusē un 20.gs. mijā Rietumeiropas kultūrā uz romantisma bāzes rodas jauns stils -- modernisms jeb mūsdienu māksla. Šis laiks ir zaudēto ilūziju, nihilisma, individuālisma, neglītā estetizēšanas un galējā izpausmē pat formālisma periods. Modernisms atsakās no īstenības atspoguļojuma principa, izvirzot priekšplānā kādas citas, objektīvi nepastāvošas īstenības attēlojuma principu. Tā ir bezpriekšmetiska māksla, mēģinājums tuvināt poēziju autora iekšējai pasaulei. Būtiski izmainot līdz šim eksistējošās literārās tradīcijas (piemēram, klasicismam, sentimentālismam, romantismam un reālismam raksturīgos kanonus), modernisms deklarē arī citādu valodas funkciju izpratni: komunikatīvā funkcija vairs netiek uzlūkota par vienīgo, bet par vienu no vairākām valodas funkcijām (reizēm pat ne galveno).²

Straujā tehnikas attīstība, sabiedriskās jukas, kara un revolūcijas notikumi nevarēja neiespaidot cilvēka dzīvi. Šī laika kultūrsituāciju veiksmīgi raksturo L.Rubīne: “Modernisma kultūrtips apliecināja to, ka zudis tradicionālais veseluma jēdziens: nav tādas patiesības, kas būtu pārāka par citām, un māksliniekam ir ļauts izvēlēties ikvienu no tām, nebaidoties nojaukt robežu starp labo un ļauno vai slimo un veselo. Modernisma literatūrā cilvēka rīcības patiesā nozīme parasti tiek meklēta spontānās un intuitīvās izpausmēs, nevis apzinātās un racionālās.”³ Līdz ar to daiļliteratūrā dominē izteiksmes alogisms pretstatā iepriekš raksturīgajam domas loģiskajam izklāstam.

Tradicionāli par modernisma aizsākumu uzskata simbolismu, dekadenci un impresionismu. Ne mazāk interesanti no valodas viedokļa ir tādi strāvojumi kā ekspresionisms un galējās modernisma izpausmes -- kubisms, futūrisms, dadaisms u.c. Daudzveidīgie modernisma strāvojumi, pēc J.Kursītes domām, faktiski ir romantiskā vēstījuma varianti, kurus varētu dēvēt par romantisma “saasinātām” izpausmēm.⁴ Ja konkrētā virziena ietvaros salīdzinām dažādus mākslas veidus

¹ Mauriņa Z. Impresionisms un ekspresionisms// Pārdomas un ieceres: Eseju krājums.- 4.iesp.- R: Valters un Rapa,1938.-45.lpp.

² Паршин П.Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века// Вопросы языкознания.- 1996.- № 2.- Стр. 20.-24.

³ Rubīne L. Par modernismu latviešu divdesmito un trīsdesmito gadu literatūrā// Karogs.- 1994.- Nr.7.- 138.lpp.

⁴ Sk.: Kursīte J. Latviešu dzejas versifikācija 20.gs. sākumā: 1900 -- 1919.- R.: Zinātne,1988.- 253 lpp.

(piemēram, glezniecību, literatūru, mūziku), varam konstatēt atšķirīgus satura izpausmes līdzekļus un materiālu, bet vienus un tos pašus mākslinieciskos paņēmienus.

Literatūrā šāds "izejmateriāls" ir valoda. Kā atzīmējis K.Bilers (1879--1963), valodai piemīt spēja būt gleznieciskai, bet jautājumi -- 1) vai ir iespējams, 2) kā un 3) cik lielā mērā iespējams cilvēkam izpausties valodas robežās,-- joprojām pastāv.¹

Modernisma sakarā jāatzīmē -- "...atsevišķa cilvēka prieku, sāpes, vai atklāsni var tikai izdzīvot, ne izteikt. Tāpat kā cilvēks pats sevi un savu seju nevar ieraudzīt bez spoguļa, t.i., bez starpnieka, arī iekšējo realitāti nav iespējams izteikt tieši -- psiholoģiskā analizē vai tiešā aprakstā. Tāpēc modernisma estētikā īpaši aktuāla kļūst valodas problēma [pasvitrojums mans -- I.V.] šā vārda visplašākajā nozīmē"² -- kā izteikt vārdos neizsakāmo? Arī postmodernists Ž.F.Liotārs atzīst, ka jaunais saturs prasa citu valodisko izpausmi, kas netraucētu atsaukties uz neattēlojamo. Valoda ar savu normēto gramatiku, esošo vārdu krājumu modernismā vairs netiek uzskatīta par nemaināmu dotumu, bet gan radoši izmantojamu materiālu.³ Valoda kļūst izteikti modāla, tā pauž rakstnieku, dzejnieku attieksmi (nevis redzes viedokli) pret runas priekšmetu.

Modernisma stilistikas galvenā pazīme ir emocionāls sasprindzinājums, kas "tiek ielikts" arī 19. gs. beigu un 20.gs. sākuma prozas tekstos. Šī pazīme valodā realizējas sintagmatiskajā līmenī (leksikā, gramatiskajā un ritmiski intonativajā struktūrā), emocionālajā (piemēram, intonācijā, emocionāli piesātinātu vārdu izvēlē, sintaktiskās struktūras izmaiņās) un paradigmātiskajā līmenī (piemēram, leksisko un gramatisko formu nozīmju sistēmā).⁴

Ar emocionālo sasprindzinājumu cieši saistīta ir teksta intimizācijas tendence. Intimizācija -- tie ir mākslinieciskie paņēmieni, kuru mērķis -- ciešāk saistīt autoru ar attēloto. Šī valodas parādība visbiežāk attiecas uz lingvistilistiku un ir saistīta ar valodas līdzekļu izvēli, kuru uzdevums ir emocionāli ekspresīvi iekrāsot stāstījumu.

¹ Бюлер К. Теория языка: Репрезентативная функция языка.- М.: Прогресс; Универс, 1993.- Стр.179.

² Rubine L. Par modernismu latviešu divdesmito un trīsdesmito gadu literatūrā// Karogs.- 1994.- Nr.7.- 138.lpp.

³ Liotārs Ž.F. Postmodernisma skaidrojums bērniem// Grāmata.- 1991.- Nr.12.-16.-17.lpp.

⁴ Sk.: Адмони В.Т. Особенности синтаксической структуры в художественной прозе XX в. на Западе// Philologia.- Ленинград: Наука, 1973.- Стр.115.-117.; Адмони В.Т. Поэтика и действительность: из наблюдений над зарубежной литературой XX века.- Ленинград: Советский писатель, 1975.- Стр.8.-11.

Intimizācija tiek traktēta arī kā īpaša mērķnostādne, stilistiski sintaktisks paņēmiens.¹ Modernisma literatūrā teksta kā intīma izklāsta pamatā ir autora runa, autora iekšējā "es" izpausme. Līdz ar to daiļliteratūrā intimizācijas valodiskie līdzekļi funkcionāli semantiskajā ziņā ir līdzīgi iekšējai (monoloģiskai) runai, kas (nerealizēta mutvārdos) tiek fiksēta rakstu formā.

Gadsimtu mijā un 20. gs. sākumā prozas attīstībā ne mazāk būtiska ir individualizācija. Visbiežāk izmantots vēstījums 1. vai 2. personā, un tajā, kā norāda R.Jakobsons, izteikti dominē valodas ekspresīvā un apelatīvā funkcija (3. personas tekstos turpretī galvenokārt lietoti valodas komunikatīvie un informatīvie līdzekļi).²

Modernisma sakarā jāpiemin arī montāžas princips, kas izmantots iekšējās runas procesa atveidošanai. Kā terminu šo jēdzienu sāk lietot mūsu gadsimta divdesmito gadu sākumā, un mākslas pētnieki to saista ar kubismu.³ Taču pati parādība jau iepriekš ir eksistējusi gan glezniecībā, gan tēlniecībā, gan kino mākslā un literatūrā.

Montāža, protams, arī daiļdarbā (īpaši prozā) ir vizuāli uztverama. Lietojot šo paņēmienu, teksts iegūst diskrētu raksturu. Tas kļūst no atsevišķām daļām sastāvošs, sadalīts, šo daļu robežas rakstītā tekstā iezīmē atdalošas grafiskās zīmes-- atkāpes jaunā rindā, tukši laukumi, pieturzīmes: ".. sintagmatisko saikņu sairums ir saistīts ar izteikuma dalījumu rindkopās, kas atjauno izjaukto komunikatīvo loģiku vēstījumā,"⁴ kā arī "..papildus dalījums norāda uz autora runas subjektivizāciju un autorisko vērtējumu, tāpat arī uz vēlēšanos aktualizēt precizējumus, paskaidrojumus, raksturojumu."⁵ Šāda teksta sadalītība kalpo par ritma elementu, kurš vieno tekstu ne tikai horizontālā līmenī, bet arī vertikālā, pielīdzinot prozas tekstu poētiskam tekstam, dzejai. Bez tam īsāka rindkopa⁶ ir

¹ Денисова С.М. Интимизация и лингвистические средства её выражения (в русской художественной прозе конца XIX- нач.XX веков): Автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук.-Киев: Киевский гос. университет им. Т.Г.Шевченко, 1991.- Стр.1.-2.

² Sk.: Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: "за" и "против".- М.: Прогресс, 1975.- Стр.203.

³ Иванов В.В. Монтаж как принцип построения в культуре первой половины XX в.// Монтаж: Литература. Искусство. Театр. Кино.-М.: Наука, 1988.- Стр.3.

⁴ Круч А.Г. Малый абзац как композиционно-стилистическая единица текста (на материале стиля "короткой строки" и "новой прозы" В.М.Катаева): Автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук.- С-П.: Санкт-Петербургский государственный университет, 1991.- Стр. 8.

⁵ Turpat, 9. lpp.

⁶ Šādas rindkopas (1--2 rindas) dēvē arī par *iso frāzi* vai *sadalīto frāzi*.

saturiski piesātinātāka un daudznozīmīgāka salīdzinājumā ar garo.¹ Ar montāžas principu īpaši eksperimentē modernisma avangardisko strāvojumu pārstāvji -- dadaisti un futūristi.²

Emocionālā sprieguma, intimizācijas, montāžas u.tml. paņēmieni realizācijai tiek izmantoti specifiski līdzekļi. Rakstītā tekstā blakus leksiskajiem, tektoniskajiem³ un intonatīvajiem izpausmes līdzekļiem darbojas arī īpaši grafiskie teksta izpausmes līdzekļi, piemēram, pasvītrojumi, šriftu maiņa, interpunkcija u.c.⁴ Ja pētām pieturzīmes daiļdarba tekstā, svarīgi to lietojumu skatīt funkcionālajā aspektā. Tādējādi jāņem vērā tās interpunkcijas lietojuma likumības, kas izriet no pieturzīmju uzdevuma konkrētā tekstā un kas arī ir saistītas ar šo zīmju polifunkcionālo dabu.

Kā to noskaidrojis J.Lotmans, Krievijā 18.gs. lasītājs sāk arvien skaidrāk diferencēt prozas un dzejas tekstus. Tas ir laiks, kad grafiku sāk izmantot kā teksta izpausmes līdzekli. Īpašs posms daiļdarba grafikas attīstībā ir tieši 20.gs.⁵

Viens no interesantākajiem periodiem literatūrā, kad pieturzīme tiek izmantota kā līdzeklis teksta satura atklāsmei, ir modernisma laiks, un Latvijā tas ir 19. un 20.gs. mija, 20.gs. sākums. Rakstnieki sāk apzināties interpunkcijas sistēmas iespējas un izmanto tās radoši. Arvien biežāk pieturzīme lietota kā pamatinformāciju niansējošs, t.i., stilistisks, izteiksmes līdzeklis, kas signalizē par autora subjektīvi emocionālo attieksmi pret runas objektu.

Jau iepriekš tika minēts, ka 20.gadsimts ienāk kultūrā kā saspringtas emocionālās dzīves periods un ka šis laiks atstāj pēdas arī daiļdarba struktūrā (idejiski tematiskajā un tēlu sistēmas ziņā, kompozicionāli un valodiski). Izmaiņas sintaktiskajā struktūrā atspoguļojas arī interpunkcijas lietojumā. Tas ir interpunkcijas atbrīvošanas un eksperimentu laiks.

Pēc filologa V.Admoni domām, izmaiņas tiek panāktas divējādi⁶. Viens ceļš ir izjaukt sintaktisko vienību dalījumu, saistot tās vienotā apziņas vai runas plūsmā.

¹ Покусаенко В.К. К вопросу о функциях абзаца// Структура предложения и абзац: Сборник статей.- Ростов-на-Дону: Ростовский-на-Дону гос. пед. инст.,1974.- Стр.112.-122.

² Белый О.В.Что скрывается за "технологическим синдромом"?// Белый О.В. Литературно-художественная ценность: Методологические аспекты и критика буржуазных концепций.- Киев: Наукова думка,1986.- Стр.229.-230.

³ Tektoniskie teksta izpausmes līdzekļi -- pierastās (neitrālās, biežāk sastopamās) vārdu kārtas jeb secības izmaiņas tekstā.

⁴ Sk.: Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред.В.Н.Ярцева.-М.: Советская энциклопедия,1990.- Стр.507.

⁵ Sk.: Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста: Структура стиха.: Пособие для студентов.- Л.: Просвещение,1972.- Стр.71- 72.

⁶ Адмони В.Т. Особенности синтаксической структуры в художественной прозе XX века на Западе// Philologia.- Л.: Наука,1973.- Стр.115.-124.

Līdz ar to pieturzīmes (un bieži vien arī atkāpes jaunā rindā kā tekstu dalošās zīmes) prozā tiek atmestas. Notiek sintaktisko vienību saplūsme. Tā tiek attēlota "apziņas plūsma" (pirmsākumi 19.gs. beigās), it kā apziņas izpausme pirmsrunas formā. Šāda valodas forma, pēc V.Valeiņa domām, ir ne tikai tēlojuma līdzeklis, bet arī objekts.¹ "Apziņas plūsma" parāda iekšējās noskaņas, atmiņu ainas, domas utt., kas formāli atklājas līdz minimumam reducētā sintaksē un kuru pierakstā bieži vien netiek ievēroti pieturzīmju lietojuma likumi. Kā atzīst literatūrzinātnieks H.Hiršs: "Lai piekļūtu šiem tikko tveramajiem uz apziņas robežas noritošajiem strāvojumiem, rakstniekam jāvairās tos izkārtot kādā loģiskā sistēmā, pakļaujot savai domai, saviem interpretējumiem."²

Klasisks piemērs tam, kā tiek izmantots sintaktisko vienību saplūsmes princips, ir Dž.Džoisa romānā "Uliss" (1922) Blūma sievas iekšējais monologs: ".. jā kas tur par brīnumu es esmu tāda auša jā es zinu es esmu mazliet vieglprātīga Dievs mans liecinieks es nejūtos ne dienas vecāka kā toreiz tajās dienās nez vai mana mēle var izlocīt spāniski *como esta usted mery bien gracias y usted re es* domāju aizmirsusi bet neesmu vis gramatika gan aizmirsusies lietas vārds nozīmē personu vietu vai lietu žēl nekad nemēģināju lasīt to romānu ko kašķe Rubio kundze man iedeva sarakstījis kāds Valera jautājuma zīme teikuma sākumā otrādi teikuma beigās taisni man vienmēr ir bijis skaidrs ka galu galā mums jāiznīkst es varētu viņam runāt spāniski.." ³ Pēdējās lapaspusēs pazūd pieturzīmes, lai parādītu arvien augošo emocionālo kāpinājumu un arvien pastiprinošos saspringto tukšumu visapkārt.⁴ Formālo robežu izzušana starp valodas struktūrām -- maksimālas subjektivizācijas rezultāts.

Iepriekš minētais princips tiek izmantots arī 20.gs. eksperimentālajos strāvojumos. Galēja sintaktisko vienību ignorēšana ir vērojama dadaismā. Arī mākslas zinātnieks J.Borgs atzinis, ka dadaismam, kas atspoguļo haosu sabiedrībā un cilvēku dzīvē 1.Pasaules kara un pēckara laikā un kas pamazām iesoļo

¹ Valeinis V. Ievads literatūrzinātnē: Mācību grāmata.-Pārstr., pap izd.- R.: LU,1994.- 134.lpp.

² Hiršs H. Prozas poētika.-R.: Zinātne,1989.- 50.lpp.

³ Džoiss Dž. Uliss.- R.: Liesma,1993.-717. lpp.

⁴ Sk. Юнг К.Г."Улис." Монолог// Собрание сочинений.-Т.15.: Феномен духа в искусстве и науке.- М.: Ренесанс,1992.- Стр.153-193.

avangardismā, ir raksturīgs pilnīgs jebkādu noteikumu un mākslas tradicionālo nosacījumu noraidījums.¹

Līdzīgi eksperimentālos strāvījumus vērtē O.Belijs: "Ultra revolucionārie literatūravangardisti (kā T.Carā, F.Pikabia u.c.) centās "glābt" vārda mākslu no tradīcijas "pelējuma". Sintaksi viņi uzskatīja par nevēlamu valodas konservantu, un, lai to izjauktu, dzejnieki avangardisti, no vienas puses, pārblīvēja tekstu ar komatu un punktu lietojumu, no otras -- pilnībā atteicās no interpunkcijas."²

20.gs. sākumā -- tehnokrātisma un manifestu laikā -- grafiskajiem elementiem (rindu lauzumiem, teksta vizuālam izkārtojumam, dažādu grafisku simbolu lietojumam, telegrāfiskā paņēmiņa izmantojumam utt.) literatūrā tiek piedēvēts īpašs semantiskums.

No futūrisma manifestiem (piemēram, Itālijā īsi pirms 1.Pasaules kara), kas sludina tā saukto "ātruma morāli", kas varot paglābt cilvēku no miera, paradumiem un tradīciju iemidzinošās un demoralizējošās ietekmes, lingvistiskajā aspektā interesi izraisa Filipo Tommazo Marineti "Futūriskās literatūras tehniskais manifests", kurā deklarēta attieksme pret tradicionālo gramatiku:

"1. Sintaksi vajag iznīcināt..

6. Punktuācija nav vajadzīga. Kad īpašības vārdi, apstākļa vārdi un palīgvārdi būs atcelti, pats no sevis radīsies dzīvs un tekošs stils bez muļķīgām pauzēm, punktiem un komatiem. Tad punktuācija vairs nebūs vajadzīga. Bet, lai norādītu virzienu vai kaut ko izceltu, var izmantot matemātiskos simbolus + -- x := > < un nošu zīmes.

7. (..) vajag izmest no valodas novazātus tēlus un noplukušas metaforas, bet tas nozīmē -- gandrīz visu..

8. Mēs uztveram tēlu intuitīvi, mums nav iepriekšpieņemta gatava viedokļa (..).

11. Pilnīgi un galīgi atbrīvot literatūru no autora personiskā "es", t.i., no psiholoģijas (..).

¹ Sk.: Borgs J.Dada -- viss lielajā nekas// Avots.-1987.-Nr.1.- 34.-37.lpp.

² Белый О.В. Что скрывается за "техническим синдромом" // Белый О.В. Литературно-художественная ценность: Методологические аспекты и критика буржуазных концепций.- Киев: Наукова думка,1986.- Стр.233.

(..) ir nepieciešams ziedot lasītāju izpratni. Turklāt tā mums nemaz nav vajadzīga. Jo mēs taču spējām iztikt bez saprašanas, kad jauno uztveri izpaudām ar vecās sintakses palīdzību. Ar sintakses palīdzību dzejnieki it kā šifrēja dzīvi un jau šifrētā veidā darīja zināmu lasītājiem tās formu, apveidus, krāsojumu un skaņas. Sintakse pildīja slikta tulka un apnicīga lasītāja lomu. Bet literatūrai nav nepieciešams nedz viens, nedz otrs. Tai ir jāieplūst dzīvē un jāklūst par nešķiramu tās daļu.”¹

Citādāka bija krievu futūrisma estētika. Kaut arī viņi noliedza gramatiku (ortogrāfiju un interpunkciju), pasludinot dzejnieku tiesības nicināt un revidēt iepriekšējo paaudžu koptās valodas normas², tomēr daudzos gadījumos (piemēram, A.Majakovska dzejā) tā nebija tikai klaja spēlēšanās ar formu. Latviešu literatūrā dadaisms un futūrisms kā mākslas virzieni neizveidojās. Iespējams tieši tādēļ, ka tajos pausts valodas galvenās -- komunikatīvās -- funkcijas noliegums. Pēc literatūrzinātnieka J.Lotmana izveidotās literāru tekstu tipoloģijas³, dadaisma un futūrisma (reizēm arī dekadences) teksti lielākoties ietilpināmi grupā, kuriem raksturīgs tas, ka rakstnieks gribējis izveidot daiļdarbu, bet lasītājs nav spējīgs identificēt šo tekstu kā mākslas darbu.

Ja viens ceļš, kā “attēlot neattēlojamo” 20.gs. sākuma cilvēku dzīvē, ir sintaktisko elementu un vienību “sapludināšana” (sk. 18.lpp. sniegto krievu filologa V.Admoni iedalījumu), tad otrs ceļš ir tieši pretējs -- sadalīt sintaktiskās vienības sīkākās sastāvdaļās, kas viena no otras nošķirtas ar pieturzīmēm. Šādā veidā savus acumirkļa iespaidus fiksē impresionisti, bet ekspresionisti akcentē savas kliegdošās emocijas. Interesantas ir arī pieturzīmju blīvējuma tendences dekadentiskā simbolisma prozā.

Modernisma literārajos tekstos dominē tādas teikuma beigu pieturzīmes un to funkcijā lietotās grafiskās zīmes kā izsaukuma un jautājuma zīme, daudzpunkte, trīs un vairāk domuzīmju blakus novietojums, vairāku teikuma beigu pieturzīmju blakus

¹ Marineti F.T. Futūriskās literatūras tehniskais manifests// Grāmata.- 1991.- Nr.4.- 10.-13.lpp.

² Krievu futūrisma manifesti: Pļauka sabiedrības gaumei// Turpat,14.lpp.

³ 1)Autora radīto mākslas darbu lasītājs uztver kā mākslas darbu.

2)Rakstnieks nav vēlējies veidot tekstu kā mākslas darbu, tomēr lasītājs to uztver estētiski.

3)Autora radītais daiļdarbs netiek uztverts kā mākslas darbs.

4)Neliterārs autora teksts tiek uztverts kā neliterārs teksts.

Minēto tipoloģiju sk.: Лотман Ю.М. Структура художественного текста.- М.: Искусство,1970.- Стр.347.

lietojums, atkāpes jaunā rindā, variatīvs lielo un mazo burtu lietojums teikuma sākumā. Teikuma vidū salīdzinoši biežāk izmantota domuzīme un komats kopā ar domuzīmi u.c. Šīs zīmes ļauj izpausties kā jēdzieniskajai intonācijai (kuras uzdevums ir fakultatīvi izcelt, niansēt tiešo, burtisko nozīmi), tā ritmiskajai intonācijai (kuras uzdevums ir saistīt un pretstatīt vārdu nozīmes, radot teksta neatkārtojamību).¹

Modernisms, eksperimentējot ar valodas lietojumu, pierāda, ka arī pieturzīme var būt spēcīgs stilistisks un emocionāli ekspresīvs teksta izpausmes līdzeklis.

1.4. PIETURZĪMJU SISTĒMA, INTERPUNKCIJAS PRINCIPI UN TO IZMANTOJUMS DAIĻLITERATŪRĀ

1.4.1. PIETURZĪMJU SISTĒMAS RAŠANĀS

Pieturzīmju sistēma, salīdzinot dažādu funkcionālo stilu tekstus, visīpatnāk tiek izmantota daiļliteratūrā. Īpaši tas attiecas uz tām zīmēm, kas rakstos palīdz izteikt emocionāli ekspresīvu nokrāsu,-- uz daudzpunkti, jautājuma un izsaukuma zīmi, pēdiņām, iekavām u.c. Ar šo zīmju palīdzību ir iespējams attēlot personāžu individuālās runas īpatnības, nianse, loģiski psiholoģiskās pauzes, uzsvarus, ironiskās piebildes utt.²

Taču, lai nonāktu līdz tik niansētam un vispusīgam interpunkcijas lietojumam, bija jāpaiet ilgam rakstu formas attīstības periodam.³ Par interpunkcijas vai interpunkcijas zīmju funkcijā lietoto zīmju rašanās priekšnoteikumu varētu uzskatīt analītiskas, respektīvi, logogrāfiskas, rakstības sistēmas rašanos, kad reizēm jau tiek attēlota vārdu sintaktiskā kārtība. Taču nopietnāk pievērsties īpašu atdalošo zīmju izveidei bija nepieciešams burtu (skaņu) rakstības posmā, konkrētāk -- līdz ar ātrraksta attīstību. Ja iepriekš vārdus, lai tie nesaplūstu, atdalīja ar punktiem vai kādām citām zīmēm, tad līdz ar ātrraksta attīstību bija nepieciešams vārdus atdalīt vienu no otra uzskatāmāk (ātrrakstu sāk lietot latīņi 1.-- 4.gs.; grieķi Bizantijas laikā 8.--9.gs.; zināmu nobeigtību šis raksta veids iegūst Karolingu⁴ valdīšanas laikā Eiropā

¹ Par to sk.: Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. - М.: Наука, 1986. - Стр.12.

² Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. - Изд.2., доп., перераб. - М.: Московский университет, 1961. - Стр.438.; sk. arī: Valeinis V. Ievads literatūrzinātnē. - R., 1994. - 172.-174.lpp.

³ Sk.: Истрин В.А. Возникновение и развитие письма. - М.: Наука, 1965. - 600 стр.

⁴ Karolingi -- karaļu un imperatoru dinastija Franku valsti no 751.--987.gadam.

8.--9.gs.). Karolingu minuskuļu rakstā eiropieši sāk sistemātiski atdalīt vārdus ar baltiem laukumiem. Tad arī lielāka uzmanība tiek pievērsta interpunkcijas zīmju lietojumam. No 12.gs. punkts iegūst mūsdienu pielietojumu un nozīmi.

13.gs. pieturzīmju sistēmai vairs netiek veltīta tik liela uzmanība. Šo jautājumu atkal aktualizē grāmatiespiešanas ieviešana (Vācijā 15.gs. 30. -- 40.gados). 15.gadsimtā Venēcijas grāmatiespiedējs Alds Manūcijs (ap 1450 -- 1515) veic interpunkcijas unifikāciju.¹ Viņa izveidotā pieturzīmju sistēma tad arī ir mūsdienu interpunkcijas pamats.

Tā no sākotnēji rokrakstā izplatītās literatūras, kur vēl nevar runāt par pieturzīmju sistēmu, jo šo zīmju lietojums ir atkarīgs no subjektīviem nosacījumiem (rakstītāja izglītības, intelīgenes, centības, garastāvokļa, rakstišanas steidzamības u. tml.), pamazām Eiropā nonāk līdz rūpnieciski pavairojamiem tekstiem, kuros interpunkcijai ir nozīmīga vieta un loma un kuros autori sāk rūpīgāk pārdomāt gan pieturzīmju izvēli, gan arī to lietojumu.

Latvijā interpunkcijas tradīcijas aizsākas ar 1585.gadā latviešu valodā iespiesto katoļu katehismu, bet latviešu interpunkcijas teorijas aizsākumi saistīti ar 1782.gadu, kad G.F.Stenders savas "Jaunas ABC un lasīšanas mācības" pielikumā "Tā mācība, kā tie skolmeistri pēc šo jaunu ABC tiem skolas bērniem to lasīšanu it viegli var izmācīt"² atgādina par pieturzīmju nozīmi tekstā, raugoties no lasītāja viedokļa.

1.4.2. INTERPUNKCIJAS PRINCIPI UN TO HIERARHIJA DAIĻDARBA TEKSTĀ

Nostabilizējoties pieturzīmju lietojumam un attīstoties interpunkcijai kā vienai no gramatikas apakšnozarēm, tiek izdalīti interpunkcijas sistēmu izveides principi. Mūsdienās kā galvenie minēti divi -- gramatiskais un intonativais, par svarīgu blakusfaktoru atzīstot loģisko jeb jēdzienisko principu, kura loma līdz ar valodas attīstību arvien palielinās.

Sk.: Rubenis A. Viduslaiku dzīve un kultūra: Palīglīdzeklis skolotājiem.- I.- R.: Zvaigzne,1993.- 72.- 75.lpp.

¹ Добиаш-Рождественская О.А. История письма в средние века: Руководство по изучению латинской палеографии.- Изд.3., доп.- М.: Книга,1987.- Стр.206.

² Stenders G.F. Jauna ABC un lasīšanas mācība.- 2.druka.- Jelgava: Stefenhagens,1797.- 23. -24.lpp.

A.Blinkena atzīst, ka “.. teksta sadalīšana ar pieturzīmēm, pamatojoties uz gramatikas likumiem, vislabāk palīdz rakstītājam resp. runātājam izteikt un klausītājam uztvert domas saturu. Gramatika nosaka ne vien vārdu un formu veidošanas likumus, bet arī likumus vārdu saistīšanai vārdkopās un citos vārdu savienojumos un teikumos, lai iespējami pilnīgi izteiktu dažādas īstenības parādības un domu sakarus. Bet, ja tas ir tā, tad, protams, tāda interpunkcija, kas atspoguļo izteikuma gramatisko struktūru, arī visprecīzāk un nepārprotamāk spēs lasītājam parādīt tādas jēdzieniskās vienības un tādu domu sakaru un saistījumu, kā to izjutis un gribējis izteikt rakstītājs.”¹ Tātad, izmantojot gramatisko principu pieturzīmju lietojumā, mēs varam visprecīzāk izteikt domu, padarām to vairāk vai mazāk viennozīmīgu, kas ļoti nepieciešams zinātniska stila darbos vai lietišķajos rakstos. Tā kā viena no daiļdarba pazīmēm ir teksta polisēmija (īpaši, ja runājam par modernisma tekstiem, kas ir sajūtu, impulsu, emociju, nevis apzinātas domas izteicēji), tad acīmredzot daiļliteratūras stilā par primāro varētu izvirzīt intonatīvo pieturzīmju lietojuma principu.

Ar intonācijas palīdzību iespējams “..paust izsakāmās domas satura jēdzieniski stilistiskās nianšes un runātāja [rakstītāja -- I.V.] attieksmes pret izsacījumu, un runas intonatīvajam dalījumam ir ciešs sakars ar tās strukturālo dalījumu..”². Tomēr intonācija saglabā zināmu autonomiju tekstā un, kā norāda L.Ceplītis, vairāk ir atkarīga no runas situācijas, mērķa, uzdevumiem, kurus nosaka autors, nevis no runas gramatiskās puses.³ Ja teksta gramatiskā saikne vairāk attiecas uz īsāku nogriezni -- parasti teikumu, tad intonatīvā un semantiskā puse ir saistīta ar visu tekstu kopumā.⁴ Bez tam daiļliteratūras teksta galvenā funkcija ir nevis komunikatīvā (respektīvi, loģiski informatīvā), bet emocionāli estētiskā (tā saistīta galvenokārt ar satura iedarbību uz lasītāja jūtām). Rakstos intonācijas neapzīmē, bet tās ir atskārstamas no konteksta un izmantotajām pieturzīmēm.

Interpunkcija ietver sevī papildus izteiksmes iespējas un “..parāda, cik tas rakstībā iespējams,-- intonāciju, pauzes, palīdz uztvert tekstu. “Traucēt” tāpēc var, protams, nevis pašas pieturzīmes, bet gan to nepietiekamība, nepilnība, nespēja

¹ Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne, 1996.- 11.lpp.

² Blinkena A. Latviešu interpunkcijas principi un normas problēma// LPSR ZA Vēstis.- 1970.- Nr.1.- 114. lpp.

³ Цеplитис Л.К. Анализ речевой интонации.- Р.: Зинатне, 1974.- Стр. 213.

⁴ Новиков А.И., Валентей А. Соотношение лингвистических и экстралингвистических компонентов содержания текста// Знаковые проблемы письменной коммуникации: Межвузовский сборник трудов.- Куйбишев, 1985.- Стр.33.

iespiestā tekstā parādīt visu informācijas “melodiju” bagātību, sirsnību un jūtu cildenumu, brīvības un atbrīvotības sajūtu.”¹

Lai likvidētu interpunkcijas sistēmas nepilnības un pieturzīmju lietojuma funkcionālo ierobežotību, vienveidību, daiļdarba autors, vēloties pēc iespējas precīzāk atklāt satura un intonatīvās nianšes, eksperimentē ar grafisko zīmju lietojumu, mēģina tās “atbrīvot” no tradicionalitātes un normatīvisma, respektīvi, no gramatiskuma.

Viens no pirmajiem, kurš latviešu valodniecībā pievērsies interpunkcijas izpētei literārā tekstā, ir A.Ozols rakstā “Interpunkcija “Latvju Dainās”². Kr.Barons, pierakstot un kārtojot tautasdziesmas (1.sējums 1894.gadā) ir radījis dainām atbilstošu interpunkcijas sistēmu tajā laikā, kad latviešiem pašiem vēl tikai veidojās zinātniska gramatika (K.Mīlenbaha “Teikums” 1898.gadā). Kā atzīst A.Ozols, Barons ievērojis tā saucamo konteksta sintaksi interpunkcijā (īpaši četrindēs) un, vadoties pēc satura attieksmēm, lieto dažādas pieturzīmes gramatiski vienādos teikumos.³

Kr.Barons jau 19.gs. 2.pusē ir ievērojis to, ka pieturzīmju lietojumu daiļdarba tekstā nosaka ne tikai gramatika.

Valodnieks A.Jefimovs, apcerot interpunkcijas funkcijas daiļliteratūras tekstā, tās grupē šādi:

- “1. Ar pieturzīmju palīdzību tiek parādītas vārdu un izteicienu emocionāli ekspresīvās nokrāsas.
2. Īpašs pieturzīmju lietojums rāda autora [un laikmeta -- I.V.] stila savdabību (..).
3. Poētiskā darbā, tāpat arī prozā, pieturzīmes palīdz izdalīt ritmiski melodiskos runas nogriežņus un sadalīt tekstu daļās.
4. Veicot savu pamatfunkciju, ar pieturzīmju palīdzību noformē loģiski gramatiskās attieksmes starp teikumiem un teikuma komponentiem.”⁴

Teksta aktuālais dalījums, ko izsaka ar tādu līdzekļu palīdzību kā vārdu secība, intonācija un kurš pauž konkrētu saturu, parasti daiļliteratūrā dominē pār formālo -- gramatisko -- teksta dalījumu.⁵

¹ Григорьев В.М. Язык, орфография и писатель// Орфография и русский язык.- М.: Наука,1966.- Стр.107.

² Ozols A. Interpunkcija “Latvju Dainās”// Ozols A.Raksti folkloristikā.-R.:Zinātne,1968.- 289.- 305. lpp.

³ Turpat, 302.lpp.

⁴ Ефимов А.И. Стилистика художественной речи.- Изд.2.,доп.,перераб.- М.: Московский университет, 1961.- Стр.440.

⁵ Ск.: Лаптева О.А. Чехословацкие работы последних лет по вопросам актуального членения предложения// Вопросы языкознания.- Вып.4.- М.: Академия Наук СССР,1963.- Стр.120.-127.

1.5. TEKSTA UZTVERE UN DAIĻDARBA VALODAS INDIVIDUĀLĀ NORMA

Analizējot daiļdarba valodu, jāskar arī jautājumi, kas saistīti ar teksta uztveri (t.i. -- jautājums par to, kā tekstu izprot rakstītājs un kā lasītājs), kā arī jautājums par korektora ietekmi uz rakstīto tekstu.

Ikviens lasītājs ir teksta dekodētājs un vienlaikus teksta interpretētājs -- sava teksta radītājs. Valodniekam, kura mērķis ir analizēt valodiskos teksta līdzekļus, būtu jācenšas pēc iespējas precīzāk¹ tuvoties konkrēta kultūrvēsturiska perioda ietekmē radītā teksta izpratnei. Te jāpievienojas krievu valodnieka Ļ.Ščerbas viedoklim, ka lingvistam jāpārzina kultūras vēsture un jābūt filologam, t.i., jāorientējas literatūrzinātnē, lai varētu veiksmīgi analizēt teksta valodu.²

Daiļdarba teksta izpratnes sakarā atzīstams ir I.Arnoldas secinājums, ka daiļdarba uztvere ir saistīta ar:

- 1) lasītāja redzes viedokļa šaurību;
- 2) atomāru (analītisku), sintēzes principu ignorējošu, nekontekstuālu šī vārda visplašākajā nozīmē pieeju tekstam;
- 3) lasītāja neprasmi vai nespēju izprast daiļdarba individuālo normu (gan literatūrzinātniskā, gan valodnieciskā aspektā);
- 4) zemteksta neievērošanu jeb burtiskumu teksta izpratnē un neprasmi aizpildīt izlaisto informāciju;
- 5) aizspriedumiem teksta interpretācijā.³

Valodnieciskajā aspektā interesi izraisa minētais 3.punkts, kurā akcentēta daiļdarba valodas individualitāte. Acīmredzot ar to jāsaprot gan autora valodas individualitāte, gan konkrēta kultūrvēsturiskā perioda domāšanas īpatnību izpausme valodā un tās līdzekļu izmantojumā. Šai sakarā lingvistikā ir ieviests termins *daiļdarba individuālā norma* pretstatā gramatiskajam -- *valodas norma*.⁴

¹ "Poētiskās funkcijas virsvaldība pār referatīvo neiznīcina pašu referenci, bet padara to neviennozīmīgu." (Якобсон Р. Лингвистика и поэтика// Структурализм: "за" и "против".- М.: Прогресс,1975.- Стр.221.)

² Арнольд И.В. Стилистика декодирования: Курс лекций.- Л.: ЛГПИ им. А.И.Герцена,1974.- Стр.33.

³ Турпат, 24. lpp.

⁴ Sk.: Veidmane R. Valodas norma un daiļdarba individuālā norma// LPSR ZA Vēstis.- Nr.4.- 74.- 79.lpp.

Ja norma ir likums, tad literārās valodas pamatlikums būtu pilnībā realizēt valodas komunikatīvo funkciju, bet daiļdarba valodas pamatprincips -- ar valodas palīdzību iedarboties uz cilvēku jūtām, gribu un prātu, kā arī paust autora jūtas, gribu, domas vai -- domu neesamību.

Var pievienoties R.Veidemanis teiktajam, ka "...sacerējuma individuālo normu katrā atsevišķā gadījumā pilnīgāk vai nepilnīgāk konstatē un noformē daiļdarba vērtētājs, ņemot vērā ne tikai un pat ne pirmām kārtām valodas normu, bet gan darba ētisko un estētisko ievirzi, emocionālo nokrāsu [daiļdarba valodas pamatfunkcijas: emocionāli estētisko, ekspresīvo -- I.V.], tā vietu autora daiļradē un visā laikmeta sociālajā un mākslinieciskajā kontekstā. Šādā gadījumā, protams, nav izslēgts subjektīvisms, taču galvenais ir tas, ka valoda vairs netiek realizēta kā pašvērtība bez sakara ar tās funkciju."¹

Kā to atzīst H.Grāse, daiļdarba individuālā norma kā dzejā, tā prozā ietver sevi atkāpes no literārās valodas normām:

- 1) vārdu izvēlē,
- 2) vārdu formu un
- 3) sintaktisko konstrukciju veidojumā,
- 4) citu valodas elementu izmantojumā.²

Tas nozīmē, ka "pareizā" gramatika var tikt izjaukta, lai panāktu daiļdarba tekstā nepieciešamo tēlainību. Tomēr tas arī nenozīmē, ka rakstnieks drīkst būt nevērīgs pret normu, bet gan to, ka viņš uztver motivēto atkāpju mākslinieciskās iespējas.³ Gramatiskā norma kļūst fakultatīva un "...literārās valodas kategorija, citiem vārdiem, jēdzieni *literārs* un *neliterārs* vairs nav kritēriju jēdzieni, bet gan tikai raksturotāji jēdzieni valodas elementiem, ko autors lietojis atbilstoši saviem nolūkiem, savai idejiskai koncepcijai"⁴.

60.--70. gados latviešu literatūrzinātnē un valodniecībā pieaug interese par stila problēmām. Stilistikas jautājumi aplūkoti gan avīzē "Literatūra un Māksla", gan

¹ Veidemane R. Valodas norma un daiļdarba individuālā norma// LPSR ZA Vēstis.- Nr.4.- 74.- 78.lpp.

² Grāse H. Atkāpes no literārās valodas normām latviešu padomju dzejā// Latviešu valodas kultūras jautājumi.- 1978.- 14.laid.- 40.-52.lpp.

Pēc L.Ceplīša pētījumiem, daiļliteratūras valodā literārās valodas normas tiek pārveidotas galvenokārt trīs veidos: 1) valodas līdzekļu lietojums ar nefiksētu nozīmi; 2) valodas elementu lietojuma biežuma atšķirības; 3) ārpusliterārās valodas elementu iesaistīšana. (Ceplītis L. Daiļliteratūras valoda un literārā valoda// Karogs.- 1969.- Nr.10.- 153.-154.lpp.)

³ Rozenbergs J. Latviešu valodas stilistika.-R.: Zvaigzne ABC, 1995.- 103.lpp.

⁴ Valeinis V. Ievads literatūrzinātnē: Mācību grāmata.- Pārstr., pap. izd.- R: LU,1994.- 126.lpp.

žurnālā "Karogs", kur publicēta redakcijas ierosināta¹ diskusija "Pārlūkosim valodas bagātību pūru". Kā nozīmīgākie jāmin R.Veidemanes², A.Blinkenas³, L.Ceplīša⁴ un K.Karuļa⁵ raksti. Šajās publikācijās autori pauž savu nostāju jautājumā par literāro un daiļliteratūras valodu; to savstarpējām attieksmēm un vietu valodas sistēmā.

Izteiktās domas kritiski izvērtējis J.Rozenbergs rakstā "Dažas pārdomas par runāto"⁶, secinot, ka dažos gadījumos tiek pārspilēta daiļliteratūrā lietotās valodas autonomija: "Daiļliteratūras rīcībā ir visi kādas tautas izteiksmes līdzekļi, bet praktiski dažādu apstākļu un apsvērumu dēļ visi netiek izmantoti. Tāpēc nevar izvirzīt prasību, lai daiļliteratūras teksti atbilstu literārās valodas normām, bet gan var prasīt, lai tie atbilstu estētikas normām, kurās ir uztaustāms arī viens no atbalsta punktiem daiļliteratūras valodas normu meklējumos."⁷ J.Rozenbergs runā arī par daiļliteratūras valodas izteiksmes līdzekļu aktualizāciju (saistot to ar valodas estētiski emocionālo funkciju) un valodas līdzekļu automatizāciju (saistot to ar valodas komunikatīvo funkciju).

Jautājums par daiļdarba valodu, tās atbilstību vai neatbilstību normai latviešu valodniecībā vēlreiz aktualizējas septiņdesmito gadu beigās un noslēdzas ar A.Blinkenas, R.Veidemanes, M.Stengrevicas diskusiju žurnālā "Zinātņu Akadēmijas Vēstis". Saruna aizsākas ar rakstu "Valodniecības ideoloģiskie aspekti"⁸, kas vērsts pret valodas normas nemotivētu noniecināšanu. A.Blinkena uzskata, ka daiļliteratūras valodā pieļaujama ārpus literārās valodas elementu esamība, bet tikai tad, ja to lietojums ir mērķtiecīgs. Šādu neliterāru elementu izmantojums nedrīkst kļūt par formālistisku pašmērķi.⁹ Raksta autores īpaša uzmanība veltīta t.s. modernajai jeb asociatīvajai, intelektuālajai dzejai un tās valodiskajai formai, kur vērojama tendence veidot neparastus vārdu savienojumus, izvairīties no lielo burtu un pieturzīmju lietošanas.

¹ Karogs.- 1969.- Nr.3.- 132.lpp.

² Veidemane R. Vārdu un domu līdzsvarā// Karogs.- 1969.- Nr.4.- 153.-155.lpp.; Veidemane R. Par dzejas valodas specifiku// Literatūra un māksla.- 1969.- 24.maijs.- Nr.21.- 4.lpp.; Veidemane R. Estētiskie kritēriji un daiļliteratūras stils// Literatūra un Māksla.- 1970.- 1.janv.- Nr.1.- 4.lpp.

³ Blinkena A. Vai vārda mākslai pietiek tikai ar vārdiem?// Karogs.- 1969.- Nr.6.- 162.-164.lpp.

⁴ Ceplītis L. Daiļliteratūras valoda un literārā valoda// Karogs.- 1969.- Nr.10.- 152.-155.lpp.

⁵ Karulis K. Par vārdiem// Karogs.- 1969.- Nr.3.- 134.-135.lpp.; Karulis K. Vai dzejas valoda nav literārā valoda?// Literatūra un Māksla.- 1969.- 5.jūl.- Nr.27.- 4.lpp.

⁶ Rozenbergs J. Dažas pārdomas par runāto// Karogs.- 1969.- Nr.12.-151.-155.lpp.

⁷ Turpat, 152. lpp.

⁸ Blinkena A. Valodas ideoloģiskie aspekti// LPSR ZA Vēstis.- 1978.- Nr.8.- 58.-68.lpp.

⁹ Turpat, 65.lpp.

Rakstā "Valodas norma un daiļdarba individuālā norma"¹ R.Veidemane pievienojas atziņai, ka daiļdarba ārpusliterārās valodas elementi nav attaisnojami, ja tiem nav citas funkcijas kā vien ārējās oriģinalitātes radīšana, bet arī uzsver, ka daiļliteratūras vērtējums nav atkarīgs no tā, vai valodas norma tiek ievērota vai ne, un ka sacerējuma individuālās normas neatzišana un literārās normas pārvērtēšana ir daži no iemesliem, kas apgrūtina teksta izpratni.

Diskusiju noslēdz M.Stengrevicas raksts "Dažas pārdomas par daiļliteratūras valodas un literārās valodas sakariem"², kurā izteikti šādi secinājumi:

- 1) daiļliteratūras valoda nav autonoma, tā ir organiski saistīta ar literāro valodu, kas nodrošina daiļdarba funkcionēšanu sabiedrībā;
- 3) valodas elementu atbilstība vai neatbilstība daiļdarba tekstam nav nosakāma, vadoties vienīgi pēc literārās valodas normu kritērijiem;
- 2) ja lasītājam nav nepieciešamās sagatavotības pakāpes literāra teksta uztverei, tad par daiļdarba vērtējošo kritēriju kļūst viņa apziņā esošās zināšanas par valodas sistēmu un literārās valodas normu, un normai neatbilstošie valodas elementi tiek noliegti vai atzīti par literārā tekstā nepiemērotiem.

Tādējādi diskusijā tiek rastas atbildes uz svarīgākajiem jautājumiem, kas saistīti ar daiļliteratūras un literārās valodas attiecībām un divu savstarpēji saistītu normu pastāvēšanu, to lomu teksta uztverē.

Paralēli daiļliteratūras valodas īpatnībām, pētot daiļliteratūras tekstu, būtu ņemama vērā redaktora un korektora iespējamā iejaukšanās mākslas darba valodā. Taču arī viņiem ir jārespektē daiļdarba valodas individuālā norma, jāapzinās, ka, piemēram, dalījums rindkopās vai sīkākās valodas vienībās ar interpunkcijas palīdzību, atteikšanās no pieturzīmju lietojuma atspoguļo autora māksliniecisko un saturisko ieceri, palīdz teksta intensitātes izteikšanā. Iejaucoties daiļdarba valodā, pielāgojot to vispārpieņemtajām valodas normām, var zust prozas ritms, melodisms un iedarbības spēks. Rediģējot literāro tekstu, jāņem vērā ne tikai valodas normas, bet arī attiecīgā teksta tipa stilistika.

¹ Veidemane R. Valodas norma un daiļdarba individuālā norma// LPSR ZA Vēstis.- 1979.- Nr.4.- 74.- 79.lpp.

² Stengrevica M. Dažas pārdomas par daiļliteratūras valodas un literārās valodas sakariem// LPSR ZA Vēstis.- 1979.- Nr.9.- 71.-79.lpp.

Ja palūkojamies uz 19.--20.gs. mijā un 20.gs. sākumā izdotajiem simboliskā dekadentisma, impresionisma, ekspresionisma laika darbiem, jāsecina, ka tie pirmoreiz publicēti autoru dzīves laikā un reizēm -- pašu autoru apmaksāti. Tas nozīmē, ka rakstniekiem ir bijušas iespējas sekot darbu izdošanas gaitai, un viņi acimredzot šīs iespējas pilnā mērā arī izmantojuši.

To pierāda A.Birkerta "Autobiogrāfijā" teiktais par romānu "Pedagogi": "Avīzes ["Dienas Lapa"] administrācija gan brēca un viebās, ka esot pārāk īsas rindas: citā tikai viens vārds un jāmaksājot tāpat kā par garām, bet darīt tur es nekā nevarēju."¹

Tā kā, piemēram, dekadences literatūra uzskatīta par lielā mērā formālistisku, tad ne redaktori, ne korektori nevarētu noliegt ārējās formas nozīmi un labot tekstu atbilstoši normatīvām prasībām. Vēl jāmin fakts, ka dekadenti publicējās pārsvarā dažos konkrētos periodiskajos izdevumos, kā, piemēram, "Kāvi" (1906), "Pret sauli" (1906), "Dzelme" (1906 -- 1907), "Stari" (1906 -- 1908), kas grupēja ap sevi domubiedrus. Savu un domubiedru attieksmi pret rakstnieku un dzejnieku valodas labošanu V.Eglītis izteicis diskusijā ar K.Milenbahu: "Ne Stendera, ne Jura Alunāna, ne Lautenbaha, Raiņa un Fallija valodas nedrīkst ne nicināt, ne pārlabot, jo tās ir organiski veselas un slēpj sevī neatkārtojamu daiļumu."²

Runājot par interpunkcijas kā stabilas sistēmas izveidošanos, A.Blinkena raksta: "Lielas interpunkcijas atšķirības ir arī apmēram viena un tā paša laika atsevišķu darbu dažādos izdevumos. Tas ļauj secināt, ka interpunkcija acimredzot ir bijusi atkarīga ne vien no darbu autoriem, bet arī no izdevēju vai redaktoru ieskatiem un pieņēmumiem."³ Ļoti iespējams, ka nekonsekvence ir vērojama, bet galvenokārt tolaik vēl pilnībā neizstrādātā gramatiskā principa realizācijā (piemēram, nenoteiksmes un salīdzinājuma konstrukciju atdalīšanā u.tml.). Tomēr domājams, ka autora individuālo, tekstam nozīmīgo intonatīvi semantisko interpunkciju ne redaktori, ne izdevēji nelaboja (to gan var teikt vienīgi par pirmizdevumiem). Izmaiņām, iespējams, tika pakļauts interpunkcijas zīmju lietojums tad, ja tas neietekmēja daiļdarba saturisko būtību. Šo iemeslu dēļ disertācijā analizēti daiļdarbu pirmpublicējumi periodikā vai atsevišķā grāmatā.

¹ Birkerts A. Mana dzīve un literāriskā darbība: Autobiogrāfiskas piezīmes// Birkerts A. Kopoti raksti.- I sēj.: Autobiogrāfija, stāsti un skices.- R.: Raņķis, 1923.- 32.-33.lpp.

² Eglītis V. Valoda un dzeja: 1. Atbilde Milenbahā kungam// Eglītis V. Ceļš uz latvju renesansi: Kritikas un esejas.- 4. kopoto rakstu krāj.- R.: Zeltiņš, 1914.- 208.lpp.

³ Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zvaigzne, 1969.- 81.- 82.lpp.

Liekas, redaktoru pietāti pret autora tekstu uzskatāmi raksturo gan vairāku blakus pieturzīmju lietojums apskatāmā perioda mākslas darbos, gan, piemēram, H.Eldgasta "Zvaigžņoto nakšu" pirmizdevuma interpunkcija un tās funkcijā lietotā grafiskā zīme -- vienlaidus melna, bieža tekstu daloša līnija:

"Kā tu mācētu atrast vārdu priekš Tā, kas stāvēja arī priekš Tava Augstākā uz troņa?! _____

Skumjas, kas pārskan Mīlestības gaviles... Ilgas, kuras, kā milžu spārni, nes pār melno bezdibeni aiz nāves... Neizsakāmas, nekādos vārdos neietērpjamas Sāpes... Mūžīgā, neklusināmā meldija, kas būtu atradis Tev vārdu, kas varētu izteikt Tavu noslēpumaino Brīnuma Spēku?!...

...Pēc Gaismas -- uz Augstumiem! (..)"¹

¹ Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: J.Ozols, 1905.- 339.lpp.

Secinājumi:

1. Daiļliteratūras tekstu par valodnieciskās izpētes objektu izvirza Prāgas valodniecības skolas pārstāvji. Viņi arī nopietni pievēršas valodas funkciju un funkcionālo stilu izpētei. Par daiļliteratūras valodas galveno funkciju tiek izvirzīta estētiskā vai/un emocionāli ekspresīvā funkcija.
2. Daiļdarba valodā vērojama laikmeta kultūras un sociālās dzīves ietekme, kas 19. un 20.gs. mijas un 20.gs. sākuma modernisma literatūrā izpaužas kā “valodas problēma”, jo jaunais saturs prasa jaunu izteiksmes līdzekļu lietojumu.
3. Rakstītā tekstā blakus leksiskajiem, tektoniskajiem un intonativajiem valodiskās izpausmes līdzekļiem arvien lielāku nozīmi iegūst grafiskie teksta izpausmes līdzekļi.
4. Viens no teksta grafiskās izpausmes līdzekļiem ir interpunkcija. Modernisma literatūrā vērojama:
 - 1) sintaktisko vienību saplūsmes tendence, kas noved pie pieturzīmju atmešanas (apziņas plūsma, dadaisms, futūrisms u.c.),
 - 2) sintaktisko vienību sadalīšana sīkākos elementos, kas noved pie pieturzīmju blīvējuma (dekadence, impresionisms, ekspresionisms u.c.).
5. Salīdzinājumā ar citu funkcionālo stilu tekstiem daiļliteratūrā visbrīvāk un visizteiksmīgāk izmantota pieturzīmju sistēma, īpaši tās zīmes, kas izsaka emocionāli ekspresīvu nokrāsu (daudzpunkte, domuzīme, izsaukuma un jautājuma zīme u.c.).
6. Daiļliteratūrā pieturzīmju lietojumā dominē intonatīvais un intonatīvi jēdzieniskais interpunkcijas princips, kura realizācijas gaitā pieturzīmes veic emocionāli estētisko funkciju, palīdz atklāt autora individuālo stilu, īsteno teksta ritmiski melodisko dalījumu. Gramatiskais princips savukārt dod iespēju ar pieturzīmēm parādīt teksta un teikuma loģiski gramatiskās attiecības.

7. Analizējot daiļdarba valodu, ir ņemama vērā normatīvās gramatikas attīstības pakāpe. Daiļliteratūras teksta izpratne ir cieši saistīta ar daiļdarba valodas individuālās normas un literārās valodas normas attiecību izpratni.

2. INTERPUNKCIJA 19. GS. BEIGU UN 20.GS. PIRMĀS TREŠDAĻAS MODERNISMA PROZĀ

2.1. DEKADENCES LITERATŪRA UN INTERPUNKCIJAS ATTĪSTĪBA 19.GS. BEIGĀS, 20.GS. SĀKUMĀ

19.gs. beigās un 20.gs. sākumā latviešu literatūrā dominē divas mākslinieciskās domāšanas tendences: reālistiskā un romantiskā (jaunromantiķi un daļa dekadentu, kas savu izjūtu atklāsmei nereti izmanto formālas izteiksmes iespējas). 1906.gadā tiek publicēta dekadentu estētiskā programma¹.

Galvenās idejas ir aizgūtas no simbolisma, jo arī šim 19.gs. beigās Eiropā un Krievijā tik populārajam strāvojumam ir raksturīga atteikšanās no tradicionālajām izteiksmes formām.²

20.gs. sākumā popularitāti gūst ritmiskā proza un dzeja, respektīvi, tādi literārie žanri, kuriem raksturīga episkā un liriskā vēstījuma sintēze un akcentēta ritma semantiskā ekspresija. Vecās formas tiek nomainītas ar citām -- tādām, kas spētu kalpot jaunu ideju izteikšanai. Pretstatā 19.gs. 2.pusē dominējošajam uzskatam par formas sekundāro lomu gadsimtu mijā palaikam tiek apliecināta formas un satura vienlīdz svarīgā nozīmība.

Piemēram, rakstā "Saturs un forma" literatūrkritiķis V.Knoriņš norāda: "Forma izteic rakstnieka personību, tā ir viņa individualitātes zīģelis uz objektīvās vielas. Tā rāda vielas un viņas veidotājas attiecības. Forma vispirms ir stilizācija, sakāpinājums, kas šķir mākslas darbu no dzīves."³

Raksta autors pievērš uzmanību, ka rakstnieks izmanto vārdu pavisam citādāk nekā, piemēram, zinātnieks, jo ar valodas palīdzību mākslinieks rada jaunu pasauli, kur "...savilņojums (...) ir forma, kuru apzinoties rakstnieks meklē vārdu viņa saturam.(...) Un izejas te ir divas: radīt jaunu vārdu topošai atziņai, pārraut to neizdomātu līdz galam un ar jau esošajām nesalīdzināt, jeb līdz galam izbaudīt

¹ Mūsu mākslas motīvi// Dzelme.- Nr.5.-193.- 197.lpp.

To paraksta literāti E.Cālītis, K.Krūza, Zemgaliešu Biruta, J.Akuraters, K.Štrāls, A.Baltpurviņš, K.Jēkabsons un K.Skalbe. Taču par interesantākajiem un nozīmīgākajiem dekadentiem latviešu literatūras vēsturē tiek uzskatīti trīs autori: V.Eglītis, H.Eldgasts un Fallijs.

² Par to sk.: Grigulis A. Dekadenti un viņu izdevumi// Karogs.- Nr.7.- 1989.- 158.- 163.lpp.

³ Knoriņš V. Saturs un forma (mākslas teorētiska skice)// Vārds: Literāriski kritisku rakstu krājums/ Sast. A.Uptis.- 2.sēj.- 1913.- 146.lpp.

radīšanas sāpes un priekus un vienīgi radošā tēlojošā veidā iz pastāvošām kombinācijām radīt jaunas atziņas izteiksmi. Tas ir tēlojošās valodas ceļš, valodas individualizācijas ceļš, kurā tā rodama.”¹

Līdzīgus uzskatus pauž arī rakstnieks H.Eldgasts: “.. forma, stils dzimst reizē ar saturu, nav no tā [mākslas darba -- I.V.] atdalāmi. Šī forma ir gatava, tā nav jāmeklē, nav jāatrod. Taisni tādā un nekādā citādā veidā, viņā ietilptās sajūtas varēja izteikties uz āru.

Var teikt, ka katrs jauns mākslas darbs rada pats savu jaunu patstāvīgu stilu, kas iztek ar absolūtu nepieciešamību iz viņa satura. Stila un satura harmonijā ir katra mākslas darba pilnība.”²

Manifestā “Mūsu mākslas motīvi” dekadenti sludina: “.. kā rakstnieki un dzejnieki mēs stāvam un stāvēsim uz individuālistiskiem [pasv. mans -- I.V.] principiem.”³ Nereti šī individualitātes apliecinājuma tieksme saistīta ar visai pārdrošiem eksperimentiem valodas jomā. Taču nevar arī noliegt šo radošo meklējumu pozitīvo ietekmi. Runājot par pieturzīmēm, var pievienoties N.Vaļginas teiktajam, ka individualizēta interpunkcija vienmēr ir fakultatīva, tā ir stilistiski un emocionāli ekspresīvāka, mazāk saistīta ar teksta sintaktiski gramatisko dalījumu, toties spilgtāk akcentē izteiksmes māksliniecisko savdabību. Reizēm šāda interpunkcija var tikt lietota arī kā patstāvīgs jēdzienisks teksta elements.⁴

Dekadences māksla ir asi kritizēta gan 20.gs. sākumā, gan arī vēlāk. Tam ir vairāki iemesli. Viens no tiem saistīts ar literārās valodas lietojumu.

Dekadenti savu darbību uzsāk laikā, kad literārā valoda vēl nav nostabilizējusies. Viņu attieksmi pret valodas normām 1913.gadā precīzi novērtējis literatūrzinātnieks V.Knoriņš: “Latviešu dekadenti modernisti mēģināja pakaļ cittautiešiem [t.i., franču modernistiem -- Lekontam de Lilam, Malarmē, Bodlēram; krievu simbolistiem -- Brjusovam, Ivanovam, Belijam, Baļmontam -- I.V.] iet šo ceļu, lai gan mūsu neizkoptajā literāriskā stilā pēc šāda paņēmiena vēl nemaz netika sajusta vajadzība [pasv. mans -- I.V.]”⁵

¹ Knoriņš V. Saturs un forma (mākslas teorētiska skice)// Vārds: Literāriski kritisku rakstu krājums/ Sast. A.Upits.- 2.sēj.- 1913.-146.lpp.

² Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: J.Ozols, 1905.- XXVI lpp.

³ Mūsu mākslas motīvi// Dzelme.- 1906.- Nr.5.- 196.lpp.

⁴ Вальгина Н.С. Понятие факультативности применительно к употреблению знаков препинания// Современная русская пунктуация.- М.: Наука, 1979.- Стр. 45.

⁵ Knoriņš V. Saturs un forma (mākslas teorētiska skice)// Vārds: Literāriski kritisku rakstu krājums/ Sast. A.Upits.- 2.sēj.- 1913.- 141.lpp.

Saprotams, ka šādā situācijā valodnieki (it īpaši K.Milenbahs) nevarēja atzinīgi vērtēt dekadentu brīvo attieksmi pret valodas normām. Te jāatceras jau K.Milenbaha un Raiņa diskusija par valodas lietojumu, kas publicēta "Mājas Viesa Mēnešrakstā" 1896.--1897.gadā. Tajā izcilais valodnieks oponentis ģeniālajam dzejniekam, šajā gadījumā -- tulkotājam.¹ Kā izpētījusi I.Druviete, K.Milenbahs vienmēr vadījies pēc principa -- izvēlies "..optimālāko no valodā jau esošā"².

Lielāki strīdi un diskusijas valodas jautājumā izceļas dekadences (īpaši simboliskās dekadences) sakarā. Te jāmin K.Milenbaha un dzejnieka V.Egliša domu apmaiņa, literatūrkritiķa J.Jansona-Brauna un V.Egliša polemika, kā arī rakstnieka A.Upīša izteiktās atziņas.³

Tomēr 20.gs. sākumā pastāvošie "valodas atbrīvošanas" un latviešu literārās valodas nostabilizēšanas procesi atzīstami par valodas attīstību veicinošiem procesiem, jo tie ir atstājuši pozitīvu ietekmi, no vienas puses, uz valodas normēšanu, no otras -- uz dailliteratūras valodas tālāko attīstību.

Līdzās procesiem literārajā valodā 19. un 20.gs. mijā un 20.gs. sākumā arī prozas interpunkcijā vērojamas divas tendences:

- 1) tradicionāls pieturzīmju lietojums, kas pamatots ar normatīvajiem gramatikas likumiem,
- 2) jauni meklējumi, kas mēģina lauzt pieņemtus kanonus.⁴

Lai izvērtētu, cik radoši dekadenti savos darbos izmanto interpunkciju, nepieciešams noskaidrot pastāvošās (kaut arī nenostabilizējušās) pieturzīmju lietojuma normas, kā arī rakstnieku zināšanas par tām. Nepieciešamo informāciju sniedz 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā izdotās skolu mācību grāmatas un gramatikas, kā arī dekadentu biogrāfijās rodamie fakti par iegūto izglītību, nodarbošanos un pašizglītības gadiem.

¹ Par to sk.: Druviete I. Kārlis Milenbahs.- R.: Zinātne, 1990.- 134.-153.lpp.

² Turpat, 151.lpp.

³ Milenbahs K. Piezīmes pie V.Egliša "Elēģijām"// Latvija.- 1909.- Nr.88.,89.- 20.,21. apr.(3.,4. maijs)- 1.,2.lpp., Eglītis V. Valoda un dzeja. Atbilde Milenbaha kungam: Priekšlasījums R.L.B.Z.K. sēdē 6.nov.1909.g.// Mājas Viesis.- 1909.- Nr.50.- 16.dec.- 984.- 987.lpp., Milenbahs K. Daži valodas jautājumi. Atbilde V.Egliša kungam// Latvija.- 1910.-Nr.6.- 9.(22.) janv.- 1.,2.lpp., Eglītis V. Atgādinājums filologiem// Mājas Viesis.- 1910.- Nr.42.- 20.okt.- 987.lpp.;

Jansons-Brauns J. Viktora Egliša pirmie stāsti// Mēnešraksts: Zinātnes un rakstniecības žurnāls.- 1908.- 5.burtn.- 314.-317.lpp., Jansons-Brauns J. Fauni vai klauni? Piezīmes par mūsu jaunāko rakstniecību.- Pb.: Dzirkstele, 1908.- 122.lpp., Eglītis V. Jansona "Fauni vai klauni"// Latvija.- 1908.- Nr.225.- 27.sept.(10.okt.)- 3.lpp., Jansons-Brauns J. Faunu un klaunu lietā// Ziemeļblāzma.- 1908.- Nr.74.,75.- 22.okt. (4.nov.), 25.okt. (7.nov.)- 3.lpp., 3.,4. lpp. u.c.

⁴ Rūķe-Draviņa V. The Standardization process in Latvian: 16th Century to the Present.- Stockholm,1977.- p. 64, 66.

Dažu dekadences pārstāvju dzīves un mācību gadi

Vārds, uzvārds	Dzīves gadi	Vecums 1906.g.	Mācības (līdz 1906.g.)	Piezīmes
AUGUSTS BALTPURVIŅŠ	1871 -- 1930	25	<ul style="list-style-type: none"> • Lauteres p-sk. 1880. -- 84.g. • Vestienas dr. sk. 1884. -- 86.g. • pašmācība 	latviešu valodas skolotājs Ķeņiņu skolās -- 1907.g.
VIKTORS EGLĪTIS	1877 -- 1945	29	<ul style="list-style-type: none"> • Lazdonas dr. sk. 1887. -- 89.g. • Vitebskas garīgā sk., sem. 1889. -- 99.g. 	krievu val. un lit. skolotājs A.Ķeņiņa ģimn. -- 1903.g. ("dek. teorētisks un ciltstēvs"; 1906.g. Pēterburgā iepazīs ar krievu simbolistiem D.Merežkovski, F.Sologubu, A.Beliju, V.Ivanovu)
HARALDS ELDGASTS	1882 -- 1926	24	<ul style="list-style-type: none"> • Burtnieku dr. sk. 1826. -- 96.g. • Pētera I reālsk. Rīgā 1897. -- 99.g. 	skolotājs Krievijā -- 1909. -- 19.g.
FALLIJS	1877 -- 1915	29	<ul style="list-style-type: none"> • Jēkabpils apr. sk. • Pēterburgas 10. ģimn. • Pēterburgas universitāte 1898.-- 04.g. 	krievu val. skolotājs Ķeņiņu skolās -- 1906--08.g.
KĀRLIS KRŪZA	1884 -- 1960	22	<ul style="list-style-type: none"> • Reņģes p-sk. 1895.-- 1900.g. 	latviešu valodas skolotājs -- 1917. -- 34.g.
KĀRLIS ŠTRĀLS	1880 -- 1970	26	<ul style="list-style-type: none"> • Bebrulejas pirm-māc. sk. no 1886.g. • Stukmaņu muižas sk. • Kokneses pareiztic. dr. sk. līdz 1893.g. • pašmācība 	<ul style="list-style-type: none"> • eksternātā iegūtas skolotāja tiesības -- 1909.g. • skolotājs -- 1910. -- 11.g. • "Dzelmes" redaktors -- 1906. -- 07.g.
ZEMGALIEŠU BIRUTA	1878 -- 1906	28	<ul style="list-style-type: none"> • B.Freija meiteņu sk. beigusi 1895.g. 	3 gadi mājskolotājas darbā Maskavā
KĀRLIS JĒKABSONS	1879 -- 1946	30	<ul style="list-style-type: none"> • Ogres p-sk. 1899.-- 95.g. 	redīgējis "Dzelmi" 1907.g. 1.pusē

			<ul style="list-style-type: none"> • K. Millera reālsk. 1896.g. • N. Mironova privātā komercsk. 1897. -- 1902.g. 	
Secinājumi	----	24–25 (vid. vecums)	1880 – 1904 (iegūta pamatizglītība)	pamatprofesija – skolotājs; darbs saistībā ar kādu žurnālu

Kā varam secināt no 1. tabulas, vairums dekadences pārstāvju pamatizglītību ieguvuši laika posmā no 1895.--1904.gadam. Tā kā daudzi no viņiem bijuši pedagogi (pie tam valodu skolotāji) vai darbojušies kādā no preses izdevumiem, jādomā, ka gramatikas normas tie ir pārzinājuši (būtiskākais gramatikā tika atspoguļots skolas mācību grāmatās).

2. tabula

Interpunkcijas vēsture (1880. -- 1907.g. nozīmīgākās gramatikas)

Autors	Izdošanas gads	Nosaukums	Piezīmes
STĒRSTU ANDREJS	1.izd.-- 1880.g. 4.izd.– 1892.g.	Latviešu valodas mācība. Sistemātisks kurss: II un III d. Sintaksa un ortogrāfija Vadonis latviešu valodas mācībā tautas skolām	"..pieturas zīmēm divējāds uzdevums: 1) viņas palīdz skaidri izrādīt domas, teikuma locekļus un veselus teikumus citu no cita nošķirdamas un 2) izrāda runātāja sajūtumus." (62.lpp.) "Runādami mēdzam reizām balsi pieturēt īsāku, vai ilgāku brīdi; reizām balsi paceļam, reizām to nolaižam, raudzīdamies uz to, kādu svaru piešķiram vienam, vai otram teikumam; reizām pavisam balsi apturam īpaši, kad esam kādas domas pilnīgi izteikuši un iesākam izteikt kādas citas, visu šo rakstos izrādām caur pieturas zīmēm." (67. lpp.)
J. SPĪSS	1881.g.	Latviešu valodas mācība gada skolām	----

Z.Zūlekss, H. Zīle	1891.g.	Vadonis latviešu valodas mācībā	----
R.Cukurs	1897.g. u.c.	Latviešu valodas teikuma mācība (sintaksis), ar daudz rakstu darbu uzdevumiem. Priekš divklašu tautas skolām	----
	1901.g.	Rokas grāmata tagadējā latviešu valodas pareizrakstībā	
K.MĪLEN-BAHS	1895.g.	Latviešu valodas mācība	interpunkcijas lietojums skatīts paralēli teikuma uzbūves skaidrojumam
K.MĪLEN-BAHS	1898.g.	Teikums	praktiski nav skarti interpunkcijas jautājumi
J.Bahs	1902.g.	Latviešu valodas mācība..	-----
P.Abuls	1902.g. 12.izd.-- 1923.g.	Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām	-----
Fr.Kraštinš	1903.g.	Vadons interpunkcijā: Rokas grāmata skolotājiem	-----
K.MĪLEN-BAHS, J.En-dzelīns	1907.g.	Latviešu gramatika	"Pieturas zīmēm piemīt uzdevums teikumus un pa daļai arī teikuma daļas citu no cita šķirt."(233.lpp.) "Visām šām minētām pieturas zīmēm ir divējāds uzdevums: 1) sakārtotus un pakārtotus teikumus un teikumu daļas šķirot, 2)runā nomanāmus starpbrīžus rakstā apzīmēt."(238.lpp.) "Bet ne ikreiz runas starpbrīži saskan ar teikumu un teikumu locekļu sastāvu; jo daudzreiz neatrodam ne mazāko starpbrīdi runā tur, kur pēc teikumu sastāva būtu starpbrīdis sagaidāms. Tādos gadījumos dažī no mūsu rakstniekiem dažā vietā rīkojas pēc izrunas, dažā atkal pēc teikuma iegrozījuma.(..) Te jāieteic uz izrunu lūkoties un rakstīt.."(235.lpp.)
K.MĪLEN-BAHS, J.En-dzelīns	1907.g.	Latviešu valodas mācība	pārstrādāts un pielāgots skolu vajadzībām "Latviešu gramatikas" izdevums

1895. gadā latviešu valodniecībā nopietni sevi piesaka K.Milenbahs, publicējot "Latviešu valodas mācību"¹. Kaut arī šajā grāmatā atsevišķi netiek izdalīti

¹ Milenbahs K. Latviešu valodas mācība. - R.: Zihmanis, 1895.- 70 lpp.

interpunkcijas jautājumi (tie aplūkoti paralēli teikuma uzbūves skaidrojumam), tomēr var uzskatīt, ka ar 1895.gadu aizsākas latviešu interpunkcijas sistemātiskas normēšanas posms. Arī 1898.gadā izdotajā monogrāfijā "Teikums"¹ netiek runāts par pieturzīmju lietojumu. 1907.gadā iznākušajā "Latviešu gramatikā" un "Latviešu valodas mācībā" K.Milenbahs atvēlējis atsevišķu nodaļu interpunkcijas jautājumiem² (blakus teikuma gramatiskajai uzbūvei liela nozīme piešķirta teikuma intonācijai). Interpunkcijas normēšanas posms noslēdzas tikai 30.gadu beigās. Tad ir "izveidojušās zināmas interpunkcijas likumības, kas balstās galvenokārt uz teikuma gramatisko analīzi un ko izveidojusi pati valodas prakse ar sava laika labāko valodas kopēju un teorētiku līdzdalību un atbalstu"³.

Kā noskaidrojusi A.Blinkena, 19.gs. 2.pusē nenostabilizējušos normu un intonatīvā interpunkcijas principa lielākas dominances ietekmē pieturzīmju lietojums rakstībā ir daudz brīvāks, salīdzinot ar vēlākajiem laika posmiem.⁴ Pieturzīmju lietojums vairumā gadījumu 19.gs. beigās un arī vēl 20.gs. sākumā tiek pamatots ar nepieciešamību arī rakstītā tekstā ievērot runā ieturētās pauzes. Tās var būt gan gramatisku (jāatzīmē, ka pirmais nopietnākais pētījums sintaksē iznāk tikai 1898.gadā⁵ un līdz ar to gramatiskā principa dominance nevarētu īsti realizēties), gan emocionālu cēloņu radītas.

Par pieturzīmēm, kas teikumā palīdz izteikt intonāciju un autora emocionālo attieksmi, sākot ar Stērstu Andreja valodas mācībām⁶, tiek uzskatītas izsaukuma zīme, jautājuma zīme, daudzpunkte un domuzīme. Uz teikuma gramatisko uzbūvi un semantiku vairāk norāda punkts, kols, semikols, komats un punkts.

¹ Milenbahs K. Teikums.- R.: Zihmanis, 1898.- 70 lpp.

² Endzelīns J., Milenbahs K. Latviešu gramatika.- R.: Zihmanis, 1907.- 233.-239.lpp.; Endzelīns J., Milenbahs K. Latviešu valodas mācība.- R.: Zihmanis, 1907.- 131.-135.lpp.

³ Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne, 1969.-107.lpp.

⁴ Sk. turpat.

⁵ Milenbahs K. Teikums.- R.: Zihmanis, 1898.- 70 lpp.

⁶ Pirmā: Stērstu Andrejs. Latviešu valodas mācība: Sistemātisks kurss. II un III daļa. Sintaksa un ortogrāfija.- R.; Tērbata: Šnakenburgs, 1880.- 62.lpp.

Daudzpunktes un domuzīmes, izsaukuma un jautājuma zīmes, lietojuma normas
(1892. -- 1907.g.)

N.p. k.	Gramatikas autors	Nosaukums	Izd. gads	Izsaukuma zīme	Jautājuma zīme	Daudzpunkte	Domuzīme
1.	A.Stērste	Vadonis latviešu valodas mācībā	1892	"..pēc tiem teikumiem, kuros jusmas izsacītas jo spēcīgi(..).Izsaucējs var stāvēt arī pēc sajūtumu skaņas, ja tā ir no teikuma šķirta.." (68.lpp.)	"..pēc tiem teikumiem, kuros runātājs pēc kaut kā vaicā." (69.lpp.)	"..tur, kur teikums spēji norauts; domas tik iesāktas, bet nepabeigtas." (69.lpp.) Forma -- 4 punkti.	"..ja teikumā kāds vārds izlaists, ja runātājs spēji pāriet no vienām domām uz otrām.., vai arī ja valoda ir kavēta, t.i., tāda, kurā kopam saderoši vārdi šķirti, nevajadzīgā vietā balsi pieturot." (69.lpp.)
2.	R.Cukurs	Latviešu valodas teikumu mācība (sintaksis)..	1897	"..pēc izsaukuma un pavēles teikumiem,-- un pēc uzrunas, ja ar to teikums sākās jeb beidzas."(52.lpp.)	"..pēc teikumiem, kuros runātājs pēc kaut kā vaicā." (52.lpp.)	"..kur teikumu spēji norauj; domas tikai iesāk, bet nepabeidz." (53.lpp.)	"..1) izlaista vārda vietā.. 2) pēc punkta, jautājuma un izsaukuma zīmēm, ja nākošā teikumā iesākās citas personas vārdi.." (53.lpp)
3.	J.Skuja	Vadonis latviešu valodas mācībā tautas skolām..	1896	"..aiz vēlamiem pavēles un izsaucamiem teikumiem.." (77.lpp.)	"..pēc jautājamiem teikumiem.."(77.lpp.)	"..kur teikums ātri norauts.." (77.lpp.) Forma -- 4 punkti.	"..a) ja kas negaidāms, vai sevišķi svarīgs jāievēro.. b) priekš un pēc iesprausta teikuma.. c) ja teikums norauts un pabeigums atstāts lasītājam.. d) divrunā.." (77.lpp.)
4.	J.Bahs	Latviešu valodas mācība skolām..	1902	"..a. pēc vēlējuma, izsaucamā un pavēles teikuma.. b. pēc izsaucamā vārda, ja viņš stāv viens pats.. c. pēc uzrunas.. (41.lpp.)	"..a. pēc jautājuma teikuma.. b. pēc vārda, kas jautā.." (40.lpp.)	netiek minēta	"..a. pēc norauta teikuma.. b.priekš kāda negaidīta vārda.." (42.lpp.)

5.	P.Abuls	Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām..	1902	"..pēc izsaukamiem, vēlamiem un pavēlamiem teikumiem; pēc izsaukamā vārda, ja to lieto vienu pašu, kā arī pēc uzrunas.." (104.lpp.)	"..pēc jautājamiem teikumiem un pēc jautājamiem vārdiņiem.." (104.lpp.)	"..pēc teikuma, kur domas nav pilnīgi izteiktas.." (105.lpp.)	"..izlaista vārda vietā, dažreiz arī pēc punkta, jautātāja un izsauceja, ja nāk teikums, kas ar iepriekšējo nestāv tuvā sakarā." (105.lpp.)
6.	Fr.Krastiņš	Vadons interpunkcijā: Rokas grāmata skolotājiem	1903	"Izsaucamo un vēlamo teikumu beigās.." (6.lpp.) "..ja izsaukamais vārds tiek lietots viens pats par sevi, tad pēc viņa jāliek izsaucejs.." (10.lpp.)	"Jautājamo teikumu beigās.." (6.lpp.) "Ja jautātājs vai izsaucejs stāv teikuma vidū, tad pēc viņa jāraksta ar mazo burtu." (7.lpp.)	"..domu zimes vietā.." (26.lpp.)	"..pēc nepabeigta teikuma." (26.lpp.) Piemērā šādā gadījumā uzrādīts divu domuzimju blakus lietojums.
7.	K.Milenbahs, J.Endzelins	Latviešu gramatika	1907	"..pēc izsaukamiem, vēlamiem, pavēles teikumiem.. Ja izsaukamie vārdi izrunājami ar sevišķu sparū, tad pēc viņiem lietojama izsaukamā zime.." (238.lpp.)	"..pēc a) neatkarīgiem jautājamiem teikumiem.. b)pēc jautājamiem vārdiem.. Ja jautājamiem un izsaukamiem teikumiem piebiedrojas palīga teikumi, tad jautājamā un izsaukamā zime nostādama pašās teikuma beigās.. Atkarīgu jautājamo teikumu priekšā stāv komats, un teikuma beigās jautājamā zime nevietā.." (238.lpp.)	"..apzīmē vai nu nepabeigtu domu saturu, vai arī svarīgas domas un spārīgas jūtas, vai izlaistus vārdus.." (236.lpp.)	"1)Starp teikuma priekšmetu un izteicēju, kad šis -- lietas vārds un saitiņa atlaista.. 2) Kad arī cits kāds vārds atlaists, kas pa parastam sagaidāms. (..) 3)Kad tēlojums pārtraukts, kad sacīts kaut kas negaidīts.. 4)Kāda minēta sakāmā vārda izteiciena beigās. (..) 5)Kad runātājs aiz sākām, aiz uztraukuma un aiz cita kāda iemesla traucēts tekoši vienā paņēmienu teikumu līdz beigām izrunāt.. 6)Dažreiz domu zimi lieto komata vietā: a)starp teikumā iesprausti vārdiem; arī iespraustu teikumu dažreiz atšķir ar domu zimi.. b)To pašu vārdu teikumā atkārtot (..) 7)Domu zime piebiedrojas daudzkārt citām pieturas zīmēm, lai priekšējā domu

							kopa jo spilgtāki atšķirtos no sekojošas. 8)Sarunās starp diviem vai vairāk runātājiem., kur viens beidz savus vārdus, un otrs iesāk runāt.." (237.lpp.)
--	--	--	--	--	--	--	--

Analizējot pieturzīmju normu attīstību no 1892.gada līdz 1907.gadam (sk. 3.tabulu), redzams, ka izsaukuma zīmes un jautājuma zīmes lietojums faktiski palicis nemainīgs: jautājuma zīme norāda uz jautājuma teikuma beigām un tiek likta arī aiz jautājamā vārda; izsaukuma zīme -- pēc izsaukuma, rosinājuma un vēlējuma teikumiem, pēc uzrunas, bieži arī pēc izsaukmes vārda. Daudzpunkte parasti norādījusi uz nepabeigtu teikumu; domuzīme lietota, strauji mainot teikumā paustās domas, izlaista vārda vietā, kā arī norādot uz emocionālu pauzi. Daudzos gadījumos domuzīmes un daudzpunktes funkcijas ir analogiskas. Domuzīmi interpunkcijas normas atļauj lietot kopā ar citām pieturzīmēm, norādot uz teikumu vai teikuma daļu saturiskajām atšķirībām.

Domājams, ka pieturzīmju lietojuma normas zinājuši arī dekadenti. Jautājums ir, vai šīs zināšanas izmantotas, un, ja ir izmantotas, tad -- kā tas darīts dekadentu prozā.

2.1.1. INTERPUNKCIJAS JAUTĀJUMI 20.GS. SĀKUMA DISKUSIJĀS UN POLEMIKĀS PAR DAIĻLITERATŪRAS VALODU

20.gs. sākuma diskusijās par daiļliteratūras valodu vērojamas divas pamatnostājas: vieni aizstāv tradīciju un normu, otri -- radošāku pieeju valodas līdzekļu izmantojumā.

Pirmās grupas redzamākais pārstāvis acīmredzot ir valodnieks K.Milenbahs, kas savās literatūrkritiskajās apcerēs "...pārstāv valodnieciski estētisko [jeb filoloģisko-- I.V.] metodi -- literāra darba vērtējumu viņš saista galvenokārt ar vārda un panta mākslas jautājumiem. Līdzīgi darbojas arī vācu valodnieki J.Grimms un H.Pauls, ar kuru pētījumiem iepazinies arī K.Milenbahs. H.Pauls, piemēram, savus pamatprincipus literatūras vērtēšanā formulē šādi. Vai ar konkrēto darbu ir sperts solis uz priekšu dzejas attīstībā? Vai izteiksme ir kļuvusi smalkāka? Vai ir lietoti kādi jauni valodas līdzekļi, atklājot kādu jaunu jūtu nokrāsu?"¹

Tā kā literārā valoda un stilistika 20.gs.sākumā vēl pilnībā nav izveidojusies, tad daiļdarbu analizē nav aplūkots jautājums par konkrētā literārā darba valodas

¹ Druviete I. Kārlis Milenbahs.- R.: Zinātne, 1990.- 21.lpp.; sk. arī: Jansons J.A. Literatūras zinātne.- R.: Rota,1934.- 33.- 34.lpp.

atbilstību vai pieļaujamo neatbilstību normām. Tai pašā laikā valodnieki un kritiķi savos rakstos vienmēr ir akcentējuši rakstnieku īpašo lomu literārās valodas izveidē, saglabāšanā un attīstīšanā. Taču -- “..nekur pasaulē neviens nevar par rakstnieku uzstāties, iekams viņš nav rakstu valodā iedziļinājies; vai tad nu latviešu rakstnieki lai mums dara tādus nekur neiespējamus brīnumus? Saprotams, ka tādus neiespējamus brīnumus arī neviens latvietis nespēj padarīt, bet daudz latviešu rakstītāju gan spēj brīnum lielas kļūdas darīt, kas lielākās kultūrtautās neiespējams un neiedomājams; jo sakropļotā valodā sarakstīti raksti tādu tautu starpā nemaz nevar parādīties, kam attīstīta valodas apziņa aiz svešiem iespaidiem duļķaina un bieza.

Būtu labi, ja mazāk rakstītu, bet vairāk mācītos ikviens savu valodu [pasv. mans -- I.V.].”¹

Dekadences sakarā jāpiemin valodnieka **K.Mīlenbaha** un dzejnieka **V.Egliša polemika**, kurā skarts jautājums par radošās individualitātes attieksmi pret gramatikas normām.²

Diskusija aizsākas 1909. gadā ar valodnieka K.Mīlenbaha rakstu “Piezīmes par V.Egliša “Elēģijām” ”.³ Galvenā vērība veltīta leksikai (jaunvārdiem), kā arī jautājumam par to, kā atsevišķu autoru darbos ritms un atskaņas ietekmē izteiksmes skaidrību. Minētās dzeju kopas autors priekšvārdā ir izteicis domu, ka jaunākajiem dzejniekiem (ar tiem domājot dekadentus) ir divējāds uzdevums: “..jāatrod ne tikai **kā**, bet arī **ko** izteikt.”⁴, kā arī piesaka jaunas izteiksmes formas nepieciešamību: “Kalt valodā metāla traukus, lai dziļākos pārdzīvojumus tajos ielietu noteikti un

¹ Milenbahs K. Par nezālēm latviešu valodas druvā// Milenbahs K. Pareizrakstības jautājums: “Latviešu Avižu” ievadraksti.- 1901.- 19.lpp.

Citādāki uzskati ir, piemēram, dzejniekam V.Eglītim, kas aizstāv valodas “atbrīvošanas” tendences, vēlas iet individualizācijas ceļu ar bieži vien noliedzozo attieksmi pret normatīvo gramatiku. To apliecina V.Egliša teiktais: “Kas nezina gramatikas, tam tā varbūt jāizmācās, bet tad arī jāizmirst, ja tas ar savu valodu grib mūžos dzīvs palikt.” (Eglītis V. Valoda un dzeja// Kopoti raksti.- IV sēj.: Ceļš uz latvju renesansi: Kritisks un esejas.- R.: Zeltiņš, 1914.- 213.lpp.)

² Šī diskusija analizēta arī I.Druvietes monogrāfijā: Kārlis Milenbahs.- R.: Zinātne, 1990.- 153.- 155.lpp.

³ Milenbahs K. Piezīmes pie V.Egliša “Elēģijām”// Latvija.- 1909.- Nr.88.,89.- 20.,21.apr. (3.,4. maijs)- 1.,2.lpp.

Vēlāk raksts ievietots – Milenbahs K. Īss apcerējums par latviešu dzejas valodu// Daži jautājumi par latviešu valodu.- 4.krāj.- R.: “Rīgas Avīzes” druk., 1909.- 72.-105.lpp.

Sk. arī: Druvieta I. Kārlis Milenbahs.- R.: Zinātne, 1990.- 153.lpp.

⁴ Eglītis V. Elēģijas: 1902--1906.- R., 1907.- 6.lpp.

1911.gadā šis dekadents vēlreiz labos teikto: “Bet galvenais mākslinieka mērķis nav izteikt. Viņa galvenais mērķis ir, spiežoties aizvien dziļāk dievības noslēpumainā būtībā, izjust, izbaudīt un izprast to pašam priekš sevis.” (Sk.: Eglītis V. Poētikas pamatjautājumi: Izvilcumi iz piezīmju grāmatas// Eglītis V.Kopoti raksti.- IV sēj.- R.: Zeltiņš, 1914.- 272.lpp.)

nepārprotami.”¹ Pēc V.Eglīša un viņa piekritēju domām, katra indivīda pārdzīvojuma vienreizību nav iespējams izteikt ikdienas ierastajā valodā: cik individuāls pārdzīvojums, tik individualizēts, netradicionāls valodas lietojums.

Atbildot uz jautājumu *kā?*, K.Milenbahs vispirms izvērtē V.Eglīša lietoto interpunkciju: “Tikko sākam šo grāmatu lasīt, tūdaļ atrodam ko jaunu pieturas zīmju ziņā; jo te redzam teikuma daļas ar punktu citu no citas atšķirtas.”² Respektīvi -- K.Milenbahs vērsas pret mūsdienu literārajā rakstu valodā plaši izplatīto teksta sintaktisko procesu -- t.s. parcelāciju³. Sadalot salikta vai vienkārša teikuma struktūru vairākās ar teikuma beigu pieturzīmi atdalītās teksta vienībās, autors aktualizē katru no šķirtajām daļām, tādējādi apveltīdams to ar lielāku emocionālo vai jēdzienisko slodzi.

Atbildot uz valodnieka izteikto aizrādījumu, grāmatas autors atzīst: “Milenbahs manās “Elēģijās” uzrādījis pāri par 25 kļūdām. Es turpretī varu atzīt tikai piecas: 1) ievadā caur punktiem sadalīto teikumu, lai ik domu jo sevišķi uzsvērtu, varēja atstāt arī nedalītu..”⁴ Viegļā atteikšanās no darbā lietotās interpunkcijas norāda uz to, ka rakstnieks vēl īsti neapzinās interpunkcijas stilistiski ekspresīvās iespējas.

Latviešu dekadences teorētiķis V.Eglītis ir krievu simbolistu ideju atbalstītājs. Runājot par vārda maģiju, daudzi no simbolistiem (piemēram, Andrejs Belijs) par pamatu izmanto A.Potebņas idejas. Viņš daiļliteratūras valodā akcentē subjektīvā faktora un vārda iekšējās formas simbolisma lielo nozīmi.⁵ V.Eglīša atbildes K.Milenbaham liecina par to, ka A.Potebņas uzskati rakstniekam ir zināmi: “Bet attiecoties arī uz Milenbaha speciālarodu -- valodniecību, jāteic, ka par valodas izcelšanās jautājumu, par viņas attīstīšanos un sevišķi attīstīšanos individuālā mākslas darbā, par ko tik dzīvi un dziļi rakstījuši Humbolts, Potebņa [pasv. mans -- I.V.], un sevišķi, vēsturiskās poētikas Darvins, Aleksandrs Veselovskis, Milenbahs vai pavisam nav paineresējies, jo zelta patiesība, ka ne mēs esam valodas pēc, bet

¹ Eglītis V. Elēģijas:1902--1906.- R.,1907.- 5.lpp.

² Milenbahs K. Īss apcerējums par latviešu dzejas valodu// Daži jautājumi par dzejas valodu.- 4.krāj.- R.: “Rīgas Avīzes” druk., 1909.- 97.lpp.

³ Sk.: Cepītis L.,Rozenbergs J., Valdmanis J. Latviešu valodas sintakse.- R.: Zvaigzne, 1989.- 191.- 192.lpp.

⁴ Eglītis V. Valoda un dzeja// Eglītis V. Kopotie raksti.- IV sēj.- R.: Zeltiņš,1914.- 212.lpp.

⁵ Par to sk.: Пресняков О. Поэтика познания и творчества: Теория словесности А.А.Потебни.- М.: Художественная литература, 1980.- Стр. 127.-129.; kā arī: Valeinis V. No gadsimta sākuma diskusijām: Par valodu, simboliem un mitiem// Valeinis V. Dzīve -- metafora -- dzeja.- R.:Liesma,1982.- 88.-89., 90-91.lpp.

valoda mūsu vajadzību un dzīves prieka pēc, Milenbaham nav vēl zināma.”¹ Jāteic gan, ka arī K.Milenbahs ir bijis pazīstams ar Potebņas pētījumiem, taču to izpratne atšķirās no V.Egliša lasījuma².

Valodnieka A.Potebņas vārds pieminēts arī V.Egliša “Poētikas pamatjautājumos”: “Mūsu, tāpat kā svešo tautu, valodnieki lielas autoritātes fonētikā un pa daļai arī morfoloģijā, bet sintakse filologiem vēl aizvien paliek gandrīz, varētu teikt *terra incognita*. Tuvāki viņai ir piegājis Potebņa [pasv. mans -- I.V.]. Lasot Potebņas vecslāvu participisko teikumu un viņu sakopojumu iztirzājumus, nāk prātā arī sanskritu garie vārdu savienojumi, tā saucamie bahuvrihi, tatpuruša, karmadharaja un t.t., kā arī Eshila divu četrpēdu jambu garie vārdu sakopojumi, par kuriem Aristofans smejas, un mūsu pirmā zinātniskās sintakses sastādītāja Milenbaha tikpat smagie konkrēto vārdu sakopojumi, kuru paraugus viņš smeļ no veco tautskolotāju rakstu valodas.”³

Pretēji K.Milenbaha uzskatiem V.Eglītis ir estētiski formālās kritikas piekritējs. Šīs metodes uzdevums ir izsekot rakstnieka nodomu mākslinieciskajam realizējumam; nav tik svarīgi, kas (saturs) ir tēlots, bet gan -- kā (satura veidojums formā) šis kas ir tēlots. Zināmā mērā šo metodi izmanto jau pieminētais valodnieks A.Potebņa un B.Kroče.⁴ Faktiski B.Kroče (tāpat kā K.Foslers) pārstāv 20.gs. sākumā izveidojušos estētiskā ideālisma novirzienu valodniecībā. Viņu koncepcijas pamatā ir ideja, ka valoda ir galvenokārt izteiksmes, nevis komunikācijas līdzeklis un ka valodiskā darbība ir radošs process. Līdz ar to, vērtējot diskutējamus valodas lietojuma un gramatikas jautājumus, par pamatu jāņem mākslinieciskās jaunrades un estētiskās gaumes princips.⁵

Par zinātnisku V.Eglītis atzīst arī franču literatūrvēsturnieka G.Lānsona metodi, kurš daiļdarba valodas analizē prasa noskaidrot “..starpību starp autora

¹ Eglītis V. Valoda un dzeja// Eglītis V. Kopotie raksti.- IV sēj.- R.: Zeltiņš, 1914.- 211.lpp.

Dzejnieks uzturējies Krievijā no 1889.gada līdz 1901.gadam; 1906.gadā personīgi iepazinies ar D.Merežkovski, F.Sologubu, A.Beliju, V.Ivanovu.

² “Milenbaha kungs ar ista gramatiķa dūšu apgalvo, ka visi simbolisti, klasiķi, arī visi Veselovski un Potebņas ar viņu esot “vienis prātis, saukdami vienā balsi: nebojājat valodu”.” (Eglītis V. Atbilde Milenbaha kungam II// Eglītis V. Kopotie raksti.- IV sēj.- 215. lpp.)

³ Sk.: Eglītis V. Pētikas pamatjautājumi: Izvilkumi no piezīmju grāmatas// Eglītis V. Kopotie raksti.- IV sēj.- R.: Zeltiņš, 1914.- 277.- 278.lpp.

Šajā publikācijā pausti autora uzskati par dzejas, respektīvi, mākslas darba, valodu un tās funkcijām, kā arī valodas cilmi utt. (Sk. turpat, 272., 274.-279.lpp.)

⁴ Sk.: Jansons J.A. Literatūras zinātne.- R.: Rota, 1934.- 36.-39.lpp.

⁵ Par to sk.: Лингвистический энциклопедический словарь.- М.: Советская энциклопедия, 1990.- Стр.594.-595.

individuālo valodu un viņa laikmeta ikdienišķo valodu, starp personīgo apziņu un vispārībā valdošo manieri domāt un just”.¹

Pieminēšanas vērtā jautājumā par gramatiskās pareizības un mākslinieciskuma attieksmēm ir dzejnieka **J.Akuratera** kā jauno ideju atzinēja un literatūrkritiķa **Līgotņu Jēkaba** kā vispārpieņemto tradicionālo mākslas kritēriju aizstāvja domu apmaiņa.

Uz J.Akuratera piezīmi, ka “..pie mums pat “izglītoti” mākslas pazinēji sūdzas par nesaprotamo vārdu kārtību kāda nebūt dzejnieka darbā. Bet to viņi nesaprot, cik grūti būtu baudāms darbs ar gramatiski pareiziem teikumiem, periodiem un sen izdilušiem “loģiskiem” salīdzinājumiem,”² Līgotņu Jēkabs atbild: “Tātad pirmais nosacījums “jaunajā” mākslā būtu -- nepareizi un nesaprotami sastādīti teikumi! Līdz tādām absurdam cilvēks var nokļūt, maļot uz misticisma gaņģiem. Ne iekš tam ir jaunā māksla -- rakstīt “gramatiski nepareizi un nesaprotamus teikumus”, bet iekš tam -- mākslas būtību, laižot caur loģikas gaišo prizmu [pasv. mans -- I.V.], izteikt jaunā, vēl mūsu psiholoģijā neaprstā un pievilcīgā formā jaunu saturu [pasv. mans-- I.V.]. Neviens neprasa ne no “jauniem”, ne no “veciem” rakstniekiem, lai tie atkārtojas, lai lieto vecas formas, nodilušus salīdzinājumus. Bet “jaunā” māksla jārada, to nevar panākt ar tādām mulķībām, kā uzstādot par likumu: rakstīt gramatiski nepareizus un nesaprotamus teikumus! Kā tur mūsu mistiķi arī nedusmojas, šādu blēņošanos un ākstišanos ar “gramatiski nepareiziem un nesaprotamiem teikumiem” kritika nekad neatzīs par mākslu un arvien rādīs atklātībai viņas īsto vērtību.”³

Savu vērtējumu par dekadentu un it īpaši viņu teorētiķa V.Eglīša eksperimentiem interpunkcijas jomā izteicis literatūrkritiķis **Teodors Zeiferts**:

“Vispirms jālieto valoda pavisam citādi, nekā citi latvieši lieto. Vajaga taču būt cauri un cauri oriģinālam. Jāraksta : “Apkārt Madaļai visi prātīgi bij... Pašiem māja bij un Eleganti iznesties prata... Man ir pils sava... Uz pleciem platiem”(Egl. “Madaļā” -- “Ziemas naktis”). Un Austrīņš raksta pakaļ: “Mēneša sākums bij... Cilvēks vienaldzīgs pret visu paliek... Glāzi savu paceldams... Milzis gatavs”. Ja Eglīts rāda

¹ Lansons G. Literatūra un māksla: metode literatūras vēsturē// Latvija.- 1911.- Nr.298.- 27.dec. (9.janv.)- 1.,2.lpp.; sk. arī: Eglītis V. Zinātniskā literatūras vēsture un mūsējā// Eglītis V. Kopotie raksti.- IV sēj.- R.: Zeltiņš, 1914.- 308.-311.lpp.

² Akuraters J. Dzejas būtība un forma//Latvija.- 1909.- 11.febr.- 3.lpp.

³ Līgotņu Jēkabs. Individuālisms, misticisms un simbolisms: Kritiska etide//Latviešu literatūras kritika: Rakstu kopojums.- 2.sēj.(1905- 1911).-R.: LVI,1957.-432.-433. lpp.

miglas bildes, tad citi pakaļ. Ja nebūtu tādas priekšzīmes, nebūtu arī tādu pakaļdarinājumu un mūsu dekadence būtu daudz skaidrāka.”¹

Vēl asāks un kritiskāks savos vērtējumos ir **J.Jansons-Brauns**, kurš dekadentu literārajos sacerējumos redz tikai gara tukšumu, domu un ideju nabadzību, kas slēpta aiz “saraustītiem, saķēmotiem vārdu savārstījumiem” un “daudzām interpunkcijas zīmēm”. Šo valodas “jauninājumu” galvenais uzdevums-- “apliecināt dzejnieku oriģinalitāti”. Literatūrkritiķis palaikam gan atzīst, ka dekadences mākslā vērojami mēģinājumi rast jaunus izteiksmes līdzekļus, tomēr šī literārā strāvojuma pārstāvji nav spējuši izrauties no “nesakarīgu vārdu miglas” un “neskaidru frāžu un skaņu sakopojuma” un sacerēt patiesi skaistu mūziku.²

Rakstnieks un kritiķis **A.Upīts** savukārt visai interesanti parodējis savā lugu ciklā “Pārcilvēki”³ un vēlāk izveidotajos stāstos “Reinis un Jūla jeb pārlabotas Šekspīrs” un “Mūžības sfērās”⁴ u.c. dekadentu aizsāktos mēģinājumus un pārspilējumus interpunkcijā. A.Upīts ir kariķējis dekadentiem raksturīgo vēstījumu un izteiksmes līdzekļus. Ar to viņš arī vēlreiz pierāda, ka katram virzienam ir savi “tehniski” paņēmieni satura atklāsmei.

4. tabula

Dekadencei raksturīgo mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu kariķējums A.Upīša lugās “Pārcilvēki”

Parodētais strāvojums, vēstījuma tips	Piemērs
TAUTISKAIS ROMANTISMS	<p>“Gaisaragu ganību līci nolaidies ziedonis -- tāds zaļi balts, silts un vēsmīgs, kā tikko no tautisko romantiķu stāstiem nācis. Viņam ir viss, ko ikkatram tiesība prasīt no drusku novēlojuša ziedoņa: lejā burbuļojošs strauts, uz vienu pusi zaļš ganību līcis ar vājām, salmu un pelavu nabagu ziemu pārlaidušām Gaisaragu govīm, uz otru -- lazdām noaugusi piekraste ar baltu, čemurainu ievu cekuliem. Krūmos augu dienu un vakarā pāri pusnaktij dzied trīs lakstīgalas gluži kā trīs meco-soprana solistes godalgu sacensībās septītajos latviešu vispārīgajos dziedamos svētkos.” (Stāstā -- 509.lpp.)</p> <p>“Lai nu arī maz var saprast, tomēr pavisam miksti kļūst ap sirdi, kad tā vienmēr dzird: jauki -- lauki, ziedi -- pie krūtim spiedi... uz mūžību šķirti -- gribas mirti...” (Stāstā -- 511.lpp.)</p>

¹ Zeiferts T. Latviešu lirikas jaunākās parādības// Jaunā Raža: Oriģinālrāžojumi Toedora sakopojumā.- Nr.10.- R.: Zeltiņš,1908.- 157.lpp.

² Sk.: Jansons J. Fauni vai klauni? Piezīmes par mūsu jaunāko rakstniecību.- Pēterburga: Dzirkstele, 1908.- 122 lpp.

³ Sk.: Upīts A. Pārcilvēki: Bilde un karikatūras trijās nodaļās.- R.: P.Saulītis, 1909.- 64 lpp.

⁴ Sk.: Upīts A. Mazas komēdijas// Upīts A. Kopoti raksti.- 2.sēj.- R.,1948.- 492.-531.lpp.

DEKADENCE
(beigu periodā -- t.s.
jaunklasicisms)

Reinis: "No Gaisaragu ganību liča pārcelties Elizijas burvīgos dārzos, kur caur zaļām lapām mirdz zeltoranžas, kur mirte stāv klusu un lauru koks augstu... kur... kur paceļas Ararata... tas ir Olimpa sniegotie kalngali. Dievu un klasicisma mājoklis... Tur Ceiss un Edīps un Sokrats un... citi klasiski dievi... un tur ikkatrs nemirstīgais tiek uzņemts tūlīn kā nomiris." (Lugā -- 41.-42.lpp.)

"Kāda neizprotama disharmonija starp cilvēka dziļāko atziņu un viņa pirmatnējiem instinktiem!

Neizprotama disharmonija!!

Disharmonija!!!" (Stāstā -- 515.lpp.)

Reinis: "Kāda neizprotama disharmonija starp cilvēka dziļāko atziņu un viņa pirmatnējiem instinktiem!...

Disharmonija!" (Lugā -- 44.lpp.)

"Jūla, piekrastē pakāpusies, apstājas. Piekrastē. Viņpus atvara. Pie likā vītola. Reinis stāv šajā pusē atvaram. Pie likā vītola. Svinīgi paceļ roku." (Stāstā -- 514.lpp.)

"Saule... tas ir -- mēnesi, kas tur slepšus vien lūkojas caur Gaisaragu piekrastes krūmiem! Tev es dziedu himnu... Es dziedu sāpju gailēs nedzimušas dzīvības priekā dzirkstošu mēness himnu... Mēnesi, mēnesi! Ko tu tur dari?... Nāc, sildies pie manas sirds... Jūlij... Jūlij!?... Tu esi svēta un par vieglu atrasta..." (Stāstā -- 520.lpp.)

DEKADENCES
LITERATŪRĀ
AIZSĀKTĀS
IMPRESIONISTIS-
KĀ VĒSTĪJUMA
PAZĪMES

"Pārvēršanās... Kļūst tumšs, tad pamazām tiek drusku gaišāks. Laukumiņš Vērmaņa dārzā pie lauvām. Pār sētu mirkšķinādams skatās apsvīdis lukturis un divi gorodovoji. Uz sola, mozdami, Skaidravotu Jānis un, pār viņu noliecies, pelēks naktstauriņš." (Stāstā --530.lpp.)

DEKADENCES
LITERATŪRĀ
AIZSĀKTĀS
EKSPRESIONIS-
TISKĀ VĒSTĪJUMA
PAZĪMES

Reinis (ar milzīgu patosu): "Nāves problems...

Iznīkt! Nogrīmt Nirvanas dibenā, lai no šejienes paceltos līdz Nebūtības dzelmēm. Lai izirst pa visiem vējiem tā Fizioloģiskā Funkcija, ko ikdienas sīkās dvēseles sauc par dzīvību! Nost ar dzīvību! Lai dzīvo Nāve! Mūžīgā! Melnmataīnā! Sengaidītā! Naktskaraliene! Visuapkampēja! Saltsiltā!" (Lugā -- 38.--39. lpp.)

Tabulā ievietotajos piemēros redzams, kā A.Upīts parodē dekadentu iecienītās daudzpunktes lietojumu. Šoreiz tā nav izmantota, lai norādītu uz

psiholoģiskās pauzes nepieciešamību, bet gan -- lai slēptu galvenā varoņa nezināšanu un pat muļķību. Tāpat tiek izsmieta pieturzīmju blīvējuma tendence un teikuma daļu nepamatota parcelācija, kuras rezultātā ar teikuma beigu pieturzīmēm atdalītie komponenti tiek nemotivēti uzsvērti.

2.1.2. INTERPUNKCIJAS STILISTISKĀS FUNKCIJAS DEKADENCES PROZĀ

Interpunkcijas analīzei dekadences prozā izmantoti:

- 1) 1905.gadā publicētais H.Eldgasta romāns "Zvaigžņotās naktis"¹,
- 2) atsevišķi dekadences periodā tapušie Fallija, V.Eglīša, K.Krūzas, arī A.Baltpurviņa, Zemgaliešu Birutas, E.Zāliša īsprozas sacerējumi, kas publicēti vai nu atsevišķos krājumos (kā Fallija "Krēslā"), vai literārajos žurnālos (piemēram, "Dzelme", "Pret Sauli", "Mājas Viesa Mēnešraksts" u.c.).

Fallija un H.Eldgasta literāro devumu ir atzinīgi novērtējis dekadences teorētiķis V.Eglītis, atzīstot viņu novatorismu teksta izpausmes līdzekļu lietojumā, piemēram: "Fallijs caur savu vienkāršo, aprauto, bet sintaktiski gluži revolucionāro valodu ir iekarojis mūsu garam ne mazāk bagātīgu izteiksmi, kā Rainis ar savu piedēkļu un gaiotņu saīsināšanu, bet jo sevišķi ar vārdu konkrētās nozīmes simbolizāciju iekšējo domu=sajūtu bagātīgākas izteiksmes labad."²

Šajā nodaļā galvenā uzmanība tiks pievērsta stilistiski ekspresīvam pieturzīmju lietojumam. Praktiski netiks apskatīti gadījumi, kuri atbilst 19. un 20. gs. mijā un 20.gs. sākumā pastāvošajām normām, kā arī tie gadījumi, kuros interpunkcijas gramatiskais princips normu nestabilitātes dēļ ievērots nekonsekvēti.

Dekadenti nāk ar formas aktualizācijas ideju un mēģina to realizēt praksē. Šai sakarā J.Akuratērs atzīmējis: "Tās formas, tās, lūk, sēd mūsu kaulos, un, ja kādā dienā maiznieks izceptu neparastas formas maizes klaipu, tad tādi pedanti laikam nomirtu badā. Caur gadsimteniem ir augušas formas un cilvēks viņās tā ieaudzis, ka

¹ Ši romāna literatūrzinātnisku vērtējumu sk.: Vāvere V. Pirmais latviešu modernistiskais romāns: Haralda Eldgasta "Zvaigžņotās naktis" un Eiropas literatūra// Literatūra un Māksla.- 1993.- 4.jūn.- 3.lpp.

² Eglītis V. Poētikas pamatjautājumi. Izvilcumi iz piezīmju grāmatas// Kopotie raksti.- 4.sēj.-R.: Zeltiņš,1914.- 278.lpp. u.c.

nevar izklūt ārā. Gandrīz neiespējami māksliniekam radīt ko jaunu.”¹ Tālāk, runājot par dekadentiem, viņš asprātīgi papildina: “..tā kā pašā Joda sūtīts, skaists kā sātans nolaižas uz Rīgas ielām “dekadents”. Izlasa kritiķis viņa pirmo gabaliņu: saprast nekā! Domas savādas, stils savāds, vārdu atkārtotāšanās, nepareiza interpunkcija [pasv. mans --I.V.], subjekts teikumā stāv aiz predikāta -- tirā pastardiena!”²

Tomēr būtu jāatzīst -- interpunkcijas lietojumā dekadenti vairāk vai mazāk veiksmīgi izmantojuši iepriekš aizsāktās tendences. Kā atzīst literatūrzinātniece J.Kursīte, viņi turpina romantiķu aizraušanos ar semantiski stiprajām pieturzīmēm (piemēram, izsaukuma, jautājuma zīmēm, kas citkārt lietotas divkāršotā veidā; ar daudzpunktēm; dažādu pieturzīmu blakus izvietošanu). Pieturzīmju intensitāte jau Aspazijas dzejā vairākkārt pārsniedz šo zīmju neitrālo lietojuma biežumu.³

Dažos formas aspektos dekadenti patiešām ir normas laužēji un jaunu tradīciju aizsācēji. Taču interpunkcijas sakarā šī atziņa nav vērtējama tikai pozitīvi vai negatīvi, jo 19.gs. 2.pusē pieturzīmju lietojuma normas vēl nav nostabilizējušās (tas notiek tikai 20.gs. 20.--30. gados) un interpunkcijā lielā mērā vēl dominē intonatīvais princips.

Sākot ar Stērstu Andreja 1880.gada “Latviešu valodas mācību”⁴, izsaukuma zīme, jautājuma zīme, daudzpunkte un domuzīme tiek uzskatītas par pieturzīmēm, kas teikumā palīdz izteikt runas intonāciju un norādīt uz autora emocionālo attieksmi pret tekstā pausto domu. Spriežot pēc pieturzīmju lietojuma 19. un 20.gs. mijas un 20.gs. sākuma prozā, dekadenti šim uzskaitījumam pievieno (lai cik tas neparasti šķistu) arī -- **punktu**.

Respektīvi -- dekadenti sāk plaši pielietot t.s. parcelēšanu, t.i., vienkārša vai salikta teikuma struktūras sadalīšanu vairākos ar teikuma beigu pieturzīmi norobežotos teksta nogriežņos. Šādā veidā autors cenšas aktualizēt un akcentēt izsakāmo domu, piešķir tai lielāku emocionālo un jēdzienisko slodzi. Nošķirot teikuma daļu, teksts tiek biežāk pauzēts, un tādējādi it kā pastiprinās izteiksmes ritmiskums (tomēr jāatzīst -- bieži vien gan rodas tikai domas saraustījuma efekts).



¹ Akuraters J. Par mākslu un kritiku// Pret Sauli.- 1906.- Nr.1.- 38.lpp.

² Turpat, 37.lpp.

³ Kursīte J. Latviešu dzejas versifikācija 20.gs. sākumā: 1900 -- 1919.- R.: Zinātne, 1988.- 85.- 86.lpp.

⁴ Sk.: Stērstu Andrejs. Latviešu valodas mācība: Sistemātisks kurss.- II un III d.: Sintaksa un ortogrāfija.- R.; Tērbata, 1880.- 62.lpp.

Rezultātā vajadzētu palielināties katra parcelāta nozīmei satura izklāstā, domai vajadzētu kļūt koncentrētākai, ekspresīvākai, un punktiem -- emocionāli stiprākiem (šo zīmju loma teikumā sāk līdzināties izsaukuma zīmes funkcijām).

Piemēram:

“Tās [domas] mūs kaunina un pazemo. Un mūs ievaino. Asi, jo asi. Vienā acumirkli. Nešanasami. Mēs bēguši, ja domas pašas nebēgušas.”¹

Atbilstoši 1907.gada "Latviešu gramatikā" formulētajām normām punkts liekams tur, "...kur runā izceļas ievērojams starpbrīdis un teikumos izsacītās patstāvīgās domu kopas cita no citas pilnīgi atšķirtas"². Ar patstāvīgu domu kopu minētās gramatikas autors K.Mīlenbahs izprot relatīvi pilnīgi izteiktu satura vienību, kurā pausta pēc iespējas neitrālāka emocionālā attieksme. Tātad -- punkts ir stāstījuma teikuma beigu zīme. Analizējot V.Eglīša "Elēģijas" rakstā "Īss apcerējums par latviešu dzejas valodu" (1909.g.)³, K.Mīlenbahs negatīvi vērtē grāmatas ievadā vērojamo tendenci dalīt tekstu pārmērīgi sīkās vienībās. Zināmā mērā valodnieka teiktajam var pievienoties, jo ne vienmēr šī paņēmienu izmantojumam var rast motivāciju. Taču nevar noliegt, ka dekadenti (kaut ne vienmēr pārliecinoši) tomēr paplašina punkta stilistiskās iespējas.

Stāstījuma teikuma beigās šī strāvojuma prozā nereti lietota **daudzpunkte**. Šī pieturzīme īpaši raksturīga romantiskajam vēstījumam. Daudzpunktes pamatzdevums romantiskā vēstījuma literatūrā "...ir parādīt, ka paliek nepateikts kaut kas ļoti svarīgs, kaut kas tāds, ko vārdos nemaz nav iespējams izteikt"⁴. Dekadenti, kuri "Mūsu mākslas motīvos" runā par "...dziļāko, mistisko dvēseles noslēpumu modināšanu"⁵, bez šaubām, nevar palikt vienaldzīgi pret daudzpunkti.

Šī pieturzīme latviešu interpunkcijas, t.i., gramatiku, vēsturē⁶ ienāk tikai 19.gs. beigās, un sākotnēji sastopams visai atšķirīgs daudzpunktes formas lietojums (bieži vien tas atkarīgs no teikumā paustās emocionālās noskaņas)⁷. Pirmo reizi

¹ Fallijs.- Domas// Krēslā.- R.,1904.- 19.lpp.

² Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu gramatika.- R.: Zihmanis,1907.- 233.lpp.

³ "Tikko sākam šo grāmatu lasīt, tūdaļ atrodam ko jaunu pieturas zīmju ziņā; jo te redzam teikuma daļas ar punktu citu no citas atšķirtas." (Mīlenbahs K. Īss apcerējums par latviešu dzejas valodu// Daži jautājumi par latviešu valodu.- 4.krāj.- R.: "Rīgas Avīzes" druk., 1909.- 97.lpp.)

Konteksts rāda, ka vārdi "atrodam ko jaunu" lietoti ar negatīvu attieksmi pret šo jaunievedumu.

⁴ Kursīte J. Latviešu dzejas versifikācija 20.gs. sākumā: 1900--1919.- R.: Zinātne, 1988.- 86.lpp.

⁵ Mūsu mākslas motīvi// Dzelme.- 1906.- Nr.5.- 194.lpp.

⁶ Arī Eiropas rakstībā tā ir viena no jaunākajām pieturzīmēm.

⁷ Sk.: Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība: Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi.- R.: Zinātne, 1986.- 210.-213.lpp.

pieminot daudzpunkti 1880. gada gramatikā, Stērstu Andrejs to apzīmē ar četriem punktiem¹; Ž.Zūleksa un H.Zīles "Vadonī latviešu valodas mācībā (..)" vērojams četrus un pat piecus punktu izmantojums². Iespējams gan, ka pieci punkti norāda uz divu pieturzīmju blakus izvietošanu: no četriem punktiem sastāvoša daudzpunkte kā jēdzieniski intonatīva zīme ziņo par domas aprāvumu, un punkts kā gramatiska zīme-- par stāstījuma teikuma beigām. Šāda četrus punktu kombinācija palaikam sastopama arī dažos dekadentu darbos.

Piemēram:

" "Es ne...." viņš stostījās un klusi iesmējās kā sieviets."³

" (..) Ar Tildu par tevi runāju, viņa man visu izstāstīja, un ar mani tu....!"⁴

Turpat, Fallija "Nellijā", atrodams arī citādāks variants:

" "Tu nemelo?" viņa vēl šaubījās. "Nieki !....!"⁵

Minētajos un tiem līdzīgos gadījumos vērojama tendence lietot pieturzīmi kā nozīmīgu jēdzienisku elementu.

Dekadentu darbos tomēr neapšaubāmi dominē trīs punktu variants (tieši šāds daudzpunktes grafiskais apzīmējums akceptēts arī gadsimta sākumā no jauna izdotajās gramatikās).

H.Eldgasta "Zvaigžņotajās naktīs" (J.Ozola izdevumā)⁶ sastopamā četrus punktu forma, kā arī izsaukuma zīmes kombinācija ar diviem punktiem varētu būt drukas kļūda (to pierāda retais un nejaušais šādu zīmju lietojums, kā arī tas, ka grāmatizdevēja A.Gulbja publicētajā variantā minētās daudzpunktes vairs nav rodamas⁷). Rakstnieka vēlme izmantot netradicionālas pieturzīmju formas skaidrāk un konsekventāk realizējas izlasē "Vižņi"⁸.

¹ Stērstu Andrejs. Latviešu valodas mācība: Sistemātisks kurss.- II un III d.: Sintaksa un ortogrāfija.- R.: Tērbata, 1880.- 65.lpp. ; sk. arī: Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība.- R.: Zinātne, 1986.- 210.lpp.

² Zulekss Ž., Zīle H. Vadonis latviešu valodas mācībā un rakstu darbos pagastu skolām.- Liepāja: Cimmermanis, 1891.- 41.-42.lpp.

³ Fallijs. Nellija// Mājas Viesa Mēnešraksts.- 1902.- Nr.8.- 756.lpp.

⁴ Turpat, 760. lpp.

⁵ Turpat, 756. lpp.

⁶ Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: J.Ozols, 1905.- 123., 167., 182.lpp.

⁷ Sk.: Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- R.: A.Gulbis, (b. g.).- 255 lpp.

⁸ Eldgasts H. Vižņi.- R.: P.Saulīts, (b. g.).- 148 lpp.

Analizējot šī krājuma interpunkciju, pārsteidz punktu lietojuma daudzveidība un biežums. Drukātais kļūda varētu būt tikai vienreiz sastopamā četrpunktu kombinācija.

5. tabula

Punkta lietojuma biežums un daudzveidība H.Eldgasta "Vižņos"

ievietotā darba nosaukums, apjoms	?.	?..	?...	!..	!...
Vižņi (67 lpp.)	12	104	-	2	3	7	3	12
Bez sirdsapziņas (36 lpp.)	4	48	1	-	-	2	1	2
Uz Venus altāra (luga, 18 lpp.)	19	91	-	6	4	6	6	9
Rudens (4 lpp.)	-	12	-	-	-	-	-	-
Gaisma (13 lpp.)	1	39	-	-	1	5	-	2
Kopā (138 lpp.)	36	203	1	8	8	20	10	25

Šajā daiļdarbu izlasē H.Eldgasts ar īpašu nolūku variējis punktu skaitu pieturzīmēs, tādējādi panākot emocionālās noskaņas gradāciju. Minētā tendence sevišķi spilgti realizējas lugā "Uz Venus altāra", jo šeit personas emocionālo stāvokli raksturo arī autora replikas.

Piemēram:

Irmgarde Holst *jautājoši un ar izbrīnēšanos ienācēja noskatīdamās.*

Un ko jūs gribiet no manis?...

Svešnieks no ielas *lūdzot.*

Nekā... It nekā. Tik nedzeniet manis projām. Ļaujiet man vēl brītiņu šē palikt.

Skatās apkārt kā palīdzības meklēdams.

Esmu pirmo reizi lielā pilsētā. Neļaujieties par manu muļķību.

Neprotu uzvesties, nevaru jums pateikt to, ko gribēju...

Irmgarde Holst.

Ko gribējāt?. Teātrī bijāt?.

Svešnieks no ielas.

Biju. Ar tēvu un māti kopā. No tiem aizbēgu -- pie jums, un tagad esmu šē.

Irmgarde Holst *smiedamās.*

-- Aizbēgāt?.. Par to, varbūt, rājienu dabūsiet? Bet kādēļ? Kas tad jums sakāms, kas jūs šurp vilka?..

Svešnieks no ielas pacilāti, patētiskā tonī, kā grāmatā izlasītu teikumus atkārtodams.

Jūsu apburošā dziedāšana... Jūsu aizraujošā spēle, visa jūsu būte... Tik neticami tas izlikās, tik skaisti, kā sapnis. Gribēju jūs tuvumā redzēt. Pārliecināties, vai jūs cilvēks, vai pasaciņa...¹

Divu punktu zīme atrodama arī 1912.gadā iznākušajā H.Eldgasta ceļojuma aprakstā "Pa okeānu(..)"². Šajā darbā (198 lappusēs teksta) divu punktu rakstījums ir pat biežāks (134) nekā trīspunktīgās zīmes lietojums (124). Tāpat 6 reizes lietota kombinācija ?.. ; 11 reizes -- !.. ; tikai 2 reizes -- !... . Ja tā ir kļūda, tad kāpēc to nav pamanījis K.Krūza, lasot apraksta korektūras novilkumu? Ja tā nav kļūda, tad kāpēc šīs pašas pieturzīmes nav saglabātas 1924. gadā iznākušajā pārļabotajā un papildinātajā izdevumā³? Un kāpēc šādas "kļūdas" praktiski nav sastopamas citu dekadentu daiļradē?

Dekadentu darbos daudzpunkti var atrast gan teikuma beigās, sākumā un vidū, gan arī rindkopu un nodaļu sākumā. Novietojot daudzpunkti kādas teksta vienības vai komponenta sākumā, autors norāda uz teksta saturisko dalījumu, arī uz tā saturisko saistību ar kādu no iepriekšējām rindkopām. Lielākas teksta vienības sākumā šī pieturzīme var norādīt uz vēstījuma tipa maiņu vai pāreju uz jaunu tēmu. Iekšējos monologos tā vēsti par domas pārlēcieniem.

Piemēram:

"Vēl reiz apskatījās spogulī, vai viss kārtībā...

Līdz sākumam atlikās vēl tikai pusstunda. Viņam vajadzēja ierasties agrāk, būt klāt pie [dekorāciju] uzstādīšanas...

... Izskatījas vēl gluži labi... Ienāca prātā sen atpakaļ no sievietes dzirdētais: "Jums tāds spēcīgs, zaļoksnīgs stāvs..."⁴

"Mājā nonācis sēdēja ilgi krēslā pie loga un skatījās, kā virpuļoja gaisā sniega pārslas. Tur sijājās, kā milzīgs siseņu bars,-- visur, cik tāļu vien varēja saredzēt...

... Un atkal snīgs un atkal kusis... Tas jau mūžības likums, nemitīga riņķošana..."⁵

"Šī mīlestība bij pirmā un pēdējā viņa dzīvē...

... Viņa iet tam blakus auksta un nopietna... Tā nezina nekā no liesmām, kas trako viņa krūtīs, kas slāpē viņa elpu..."⁶

¹ Eldgasts H. Vižņi.- R.: P.Saulīts, (b. g.).- 120.lpp.

² Eldgasts H. Pa okeānu: No Rīgas līdz Ņujorkai un atpakaļ.- R.: Latvija,1912.- 200 lpp.

³ Sk.: Eldgasts H. Pa okeānu.- 2. pārļab. un pap. izd.- Cēsis;R.: Jēpe,1924.- 220 lpp.

⁴ Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: J.Ozols,1905.- 180.lpp.

⁵ Turpat, 166.lpp.

Teikuma vidū vai beigās daudzpunkte norāda uz iesāktā vēstījuma pārtraukumu psihisku, fizioloģisku, ārēju, emocionālu vai citu faktoru ietekmē.¹ Aiz aprāvuma var sekot nepabeigtās domas paskaidrojums vai iepriekšteiktajam pretstatīts, negaidīts spriedums; arī jebkāda veida uzskaitījums, ko iespējams turpināt u.tml.

Piemēram:

“Bet es gribu dzīvot... jo vēl neesmu dzīvojis.”²

“Un viņai likās, ka uz visu to skatās no augšas, no savas istabiņas loga... Bet istabiņa ir nekurināta, salta...”³

“Viņš to zin... Viņš var tai atklāt šo noslēpumu...”

Tajā ir jūra, nakts, zvaigznes... Tumšais, noslēpumainais klusošais biezoknis... Sapņainās, reibinošās nakts līlijas...”⁴

Dekadentu darbos paplašinātas arī **izsaukuma** un **jautājuma zīmes** lietojuma funkcijas.

Lai paplašinātu abu šo zīmju funkcijas, rakstnieki ir gājuši vairākus ceļus. Pirmkārt, minētās pieturzīmes tiek sablīvētas īsā teksta nogrieznī. Fallija darbā “Domas” liriskā varoņa iekšējo monologu, piemēram, raksturo šāds jautājuma zīmju ornaments:

“Acumirkļa domas. Vai arī tās lai otram izsakām? Domas, kuras paši sev mēs izteikt neiedrošinājušies? Par kurām paši nosarkuši? Jo paši no tām atkratījušies? Pestījušies? Vai lai nesakām, vai sakām? Sieva vīram, vīrs sievai?”⁵

Otrs variants -- blakus tiek liktas divas, trīs jautājuma vai izsaukuma zīmes.

Piemēram:

“Te ir grūti dzīvot. Kā mugura jāliec!!!”⁶

⁶ Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: J.Ozols, 1905.- 181.lpp.

¹ Kā atzīmē A.Blinkena, šādos gadījumos izpaužas interpunkcijas un intonācijas ciešais sakars. Pauzes parasti atklāj kādu zemtekstu, kurš lasītājam paslidētu garām nepamanīts, ja uz to nenorādītu ar pieturzīmēm. Tādējādi mazinātos teksta emocionālā iedarbība.

Sk.: Blinkena A. Latviešu interpunkcijas principi un normas problēma// LPSR ZA Vēstis.- 1970.- Nr.1.- 114.lpp.

² Eglītis V. Ziedu reiboni// Zilā cietumā: Pirmie kopotie stāsti (1899--1901).- R., 1907.-34.lpp.

³ Eglītis V. Rīta blāzmā// Turpat, 226.lpp.

⁴ Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: J.Ozols, 1905.-307.lpp.

⁵ Fallijs. Domas// Krēslā.- R., 1904.- 19.lpp.

⁶ Eglītis V. Rīta blāzmā// Zilā cietumā: Pirmie kopotie stāsti (1899--1901).- R., 1907.- 193.lpp.

Un visbeidzot -- blakus jautājuma un izsaukuma zīmēm tiek lietota vēl kāda cita pieturzīme. Jāatzīmē, ka izmantoto pieturzīmju skaits un kombināciju varianti var būt visai dažādi. Tie ir atkarīgi no teikumā paustās domas, no runātāja intonācijas un attieksmes pret izteikto:

1) izsaukuma zīme tiek lietota kopā ar jautājuma zīmi, tādējādi apliecinot divējādas modalitātes esamību teikumā, piemēram,

“Ko tad tur lai nožēlotu!?”¹

“Tam palika žēl sevis. Mirt ar visām domām, jūtām, ar dzīvajiem smaidiem uz lūpām?! Mirt, kad dzīva paliek vesela pasaule laimīgu ļaužu ?! Un viņu pulkā mākslinieki, prātnieki, kurus visa pasaule pazīst un dievina?!”²;

2) jautājuma un izsaukuma zīme kopā ar daudzpunkti -- norāda uz sekojošo pauzi vai izsaukuma un jautājuma teikuma nepabeigtību, piemēram,

“Vai tu zini kas tā par pasauli?...Tā ir Nirvana...”³

“Svied projām šo smago dēli, viņš man grauž smadzenes!...”⁴

“ ”Redzi, bērns...!” Made kustināti iesaucās un apraudājās.”⁵

A.Blinkena ir konstatējusi, ka gadsimtu mijā ierastā daudzpunktes forma nereti aizstāta ar diviem punktiem, bet jautājuma vai izsaukuma zīmes punkts figurē kā šīs interpunkcijas zīmes trešais elements (!.. , ?..).⁶;

3) citi varianti (pamatā sastopami tikai Fallija un V.Egliša prozā):

“Nezināmības nakts! Vai tiešām tu dziļāka par katru dienu?!...”⁷

“Un tad atliek, kā Faustam gadu simteņus atpakaļ, ķerties pie jūrmalas?!...”⁸

“Ak !!...”⁹

¹ Eldgasts H. Zvaigžņotās nakts: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: J.Ozols,1905.- 121.lpp.

² Eglītis V. Pazudušais dēls// Zilā cietumā: Pirmie kopotie stāsti (1899--1901).- R., 1907.- 50.lpp.

³ Krūza K. Nirvanas vārtos// Mājas Viesa Mēnešraksts.- 1905.- Nr.11.- 120.lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Zālītis E. Sausā vasara// Dzelme.- 1906.- Nr.1.- 19.lpp.

⁶ Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība: Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi.- R.: Zinātne, 1986.- 212.lpp.

⁷ Eglītis V. Spoki// Vērtības pārvērtējot.- 2. kopotie raksti.- R.: Zeltiņš, 1911.- 155.lpp.

⁸ Eglītis V. Pazudušais dēls// Zilā cietumā.- R.: Zeltiņš, 1907.- 48.lpp.

“Viņam tāds izskats bija, viņš tik nelaimīgs bija!!!”¹

“Un kast’ vainīgs, ka redakcijas rudās sienas un grīdsegas bez nodoma nedzīvas; ka galdi zem grāmatām un platie skapi ar tām gluži nejauši un, galvenais, ka tikpat nedzīvi un nejauši visu to rakstītāju darbi un smadzenes,-- viņu avizes, grāmatas?!”²

Pret pieturzīmju blīvējuma tendencēm ir vērsies K.Milenbahs, vērtējot šo parādību kā netikumu.³ Viņaprāt, vienīgā interpunkcijas zīme, kas lietojama kopā ar citām, ir domuzīme. Vairāku pieturzīmju blakus novietojums fiksēts arī atsevišķu gramatiku piemēros, kā Stērstu Andreja “Vadonī latviešu valodas mācībā”: “*Ā! re, kāda tev rota! Visa dārgiem akmeņiem kā mirdzēt mirdz! un pērles!... Tiešām tā ir cara dāvana!*”⁴

Dekadences pārstāvju darbos tikpat dažādi kā daudzpunkte lietotas arī **pēdiņas**. Kā zināms, pēdiņas ir divdaļīga pieturzīme, ko visbiežāk izmanto tiešās runas un citēta teksta atdalīšanai. Sākotnēji pēdiņas izpilda tikai šo uzdevumu. Vēlāk tās tiek lietotas arī kā pieturzīme, kas apzīmē vai norāda uz kādu stilistisku vai jēdzienisku nozīmi (t.i., veic papildu pieturzīmes funkcijas).⁵ Neskatoties uz pastāvošajām gramatiskajām normām, Fallijs stāstu krājumā “Krēslā” izmanto pēdiņas ne tikai kā pāru pieturzīmi, bet arī īpašos nolūkos -- kā atsevišķo pieturzīmi. Tas dod viņam iespēju šķirt tiešo runu jeb citas personas stāstījumu no daiļdarba tekstā iezīmētās varoņa iekšējās runas, kas palaikam robežojas ar apziņas plūsmu. Pēdiņu lietojuma sakarībā interesants ir stāsts “Domas”. Šīs zīmes lietojumu tajā pamato šādas rindas:

“Kļaviņš runāja un Viksna klausījās. Klausījās un pat ne vārda starpā neņemeta. Reizēm gribēja viņš gan ko piezīmēt, bet nevarēja tikt pie vārda. Tik ātri nepaguva viņš kā atbildēt, un Kļaviņš runāja jau ko citu. Viņš par visu runāja. Par sevi, filosofiju, par mākslu, un kā no vienas lietas viņš uz otru pārgāja, tas padarīja Viksnu tā kā nemierīgu. Un arī pašas domas likās viņam pārāk neparastas. Nedzirdētas domas,

⁹ Eglītis V. Antonija// Vērtības pārvērtējot.- R.: Zeltiņš, 1911.- 29.lpp.

¹ Eglītis V. Rita blāzmā// Zilā cietumā.- R.: Zeltiņš,1907.- 227.lpp.

² Eglītis V. Mirstošais gladiators// Pret Sauli.- 1906.- Apr.- 67.lpp. (Tāds pats pieturzīmju lietojums saglabāts Eglītis V. Mirstošais gladiators// Vērtības pārvērtējot.- R.: Zeltiņš,1911.- 49.lpp.)

³ Endzelīns J., Milenbahs K. Latviešu gramatika.- R.: Zihmanis,1907.- 238.lpp.

⁴ Stērstu Andrejs. Vadonis latviešu valodas mācībā.- 4. pārlūkots izd.- R.;Jurjeva: Šnakenburgs, 1892.- 68.lpp.

⁵ Par to sk.: Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība.-R.: Zinātne, 1986.- 235.lpp.

nedzirdētā formā. Bez kāda sakara, bez kādas loģikas; nereti kā bez prāta, juku jukām."¹

Iespējams, piemērā uzskaitīto iemeslu dēļ katra jauna Kalniņa "domiņa" tiek rakstīta ar atkāpi jaunā rindā un iesākta ar stūrainajām atvērējpēdiņām. Taču uz tās beigām netiek norādīts ar aizvērējpēdiņām. Tādējādi Fallijs panāk, ka katra doma tiek izdalīta, bet tai pašā laikā netiek saraustīta galvenā varoņa iekšējā monologa nepārtrauktā plūsma, kuru atļauts noklausīties arī Viksnam. Ja Kļaviņš iesaistās reālā dialogā ar savu bijušo skolas un studiju biedru, viņa teiktais tiek noformēts kā tiešā runa, lietojot pēdiņas no abām pusēm. Arī Viksnas atbildes, viņa iekšējā runa un citu personu sarunas laikā, gan Viksnas iekšējā runa, tāpat kā personu teiktais (arī tad, ja tas fiksēts Kalniņa it kā īsti neapzinātajās pārdomās) vienmēr tiek atveidots kā tiešā runa.

Piemēram:

" « Sirdsdomas ir svētas. Svētas un patiesas. Un tikai tās būs otram izteikt. Sirds tās izteic. Bez vārdiem. Mēs tās jūtam, ne zinām. Un tikai to mēs jūtam, ko nezinām. Nezināt ir arī zināt. Un otrādi.(..)[_]

« Kas meklē patiesību, milē. Kas milā, tas dzīvo. Dzīvojam, kad mīlestībā patiesību meklējam. Kad mīlestībā patiesību atrodam, tad mirstam. Kad mirstam mīlestībā, mirstam patiesībā. Nāvē nav vairs mīlestības. Nāve nejūt. Mīlestība, patiesība nāvē šķiras. Patiesība paliek viena. Tādēļ, ka nāvē nav pretrunas.»

« Jau atkal sāksies!»_ Viksna pārbijās. Visa pacietība viņam bija zuduse. Un drauga prātojumos viņš ne par ko vairs negribēja, arī nevarēja klausīties. « lesim!» viņš uzaicināja. Un saņēma draugu aiz rokas. « lesim uz mājām!» "²

Līdzīgi eksperimenti tiešās un netiešās runas atdalīšanā vērojami 1924. gadā (20 gadus pēc Fallija tēlojumu krājuma "Krēslā"³ izdošanas) iznākušajā kādreizējā dekadenta A.Baltpurviņa grāmatā "Atspīdumi drumstalās"⁴. Arī A.Baltpurviņš nav izmantojis normatīvi gramatisko pieturzīmju lietojuma principu. Darbojošos personu runu citējumos vai pārstāstos izmantots atšķirīgs interpunkcionālais noformējums. Tādējādi autors norāda uz to, vai konkrētais fragments iepludināms viņa stāstījumā

¹ Fallijs. Domas// Krēslā.- R.: Burtnieks, 1904.- 15.-16.lpp.

² Fallijs. Domas// Krēslā.- R.: Burtnieks, 1904.- 27.-28.lpp.

³ Fallijs. Krēslā.- R.: Burtnieks, 1904.- 47 lpp.

⁴ Baltpurviņš A. Atspīdumi drumstalās: Jūtu un atziņu uzliesmojumi.- Cēsis;R.: O.Jēpe,1924.- 32.- 33., 62.-63. lpp.

vai tieši pretēji -- izdalāms no tā. Tātad izmantoti atšķirīgi varianti dialogu saturiskajam niansējumam un iesaistījumam daiļdarba monoloģiskajā vēstījumā.

Piemēram:

“ „ Jā, kur es [skeptiķis -- I.V.] paliku ar stāstu par meiteni? Ko lai jums vēl stāstu? Kas man iespiedies visspilgtāk atmiņā? Ak, jā! Tas bij kādā saulainā maija dienā. Tiklīdz es iegāju pie viņas, prasīja, kāpēc puķu neesot atnesis? Esot solījis.

“ Lūdzu, lai atvaino.

“ Neesot nekā ko atvainot: es jau puķes nemīlot.

“ Vaicāju, kāpēc viņa šodien tik untumaina.

“ Nemaz tā neesot. Viņa gribot ar mani runāt -- visā nopietnībā.

“ Sak, lai jau runā vien!

“Es nedrīkstot par viņu smieties.

“Es teicu, ka viņa nedrīkst mani jokot.

“ Viņa piecēlās no krēsla un teica apvainotas balsī, ka es viņas nesaprotot nemaz. To teikdama, viņa nolieca galvu uz zemi kā lūgšanā, kautri paslēpdama seju un acis, un spīdīgi brūnās matu pīnes nāca redzamas pār meitenes pleciem. Balsī bij jūtamas kā aizturētas asaras...” Skeptiķis aplusa, kā ko pārdomādams, vai atcerēties meklēdams.”¹

Romānā “Zvaigžņotās naktis” H.Eldgasts izmanto divus tiešās runas norobežojuma veidus: vēsturiski senāko izdalītājpieturzīmi pēdiņas un 19.gs. beigās arvien biežāk lietoto domuzīmi². Iespējams, katrai no šīm zīmēm ir nedaudz atšķirīgas stilistiskas funkcijas, taču nekonsekventais un līdz galam neapzinātais zīmju izmantojums nedod iespēju precīzi noskaidrot, kādus uzdevumus katra no tām īsti veic. Jāpiezīmē gan, ka romāna sākumdaļā, kur dominē darbības tēlojums, tiešās runas izdalīšanai lietotas pēdiņas, bet, pievēršoties galvenā varoņa dvēseles pārdzīvojumu, pārdomu atklāsmei, autors biežāk izmanto domuzīmi.

Piemēram:

Saruna starp tēvu un dēlu romāna sākumā.

Saruna starp Adu un Jovanu Mermani romāna beigu daļā.

“ Nu,-- junga! Celies augšā!... Kučieris jau palika jūdžot!...”

“ Ko?-- jābrauc!...”

“ Lien tik no gultas ārā, nekā netūļojies,-- velc biksas kājā...”

Vairāk viņš nevarēja... Viņš satvēra Tās roku un spieda jo cieši, cieši...

Tā viņam to neatņēma; tā atbildēja viņa rokai spiedienu...

— Jūs nedusmojieties?... Jūs nedzeniet

¹ Baltpurviņš A. Atspidumi drumstalās: Jūtu un atziņu uzliesmojumi.- Cēsis; R.: O.Jēpe, 1924.- 32.- 33. lpp.

² Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība.- R.: Zinātne, 1986.- 235., 229. lpp.

manis projām... Jūs manis nenosodiet...

= Ne, simtreiz ne!...Dodiet man šo vēstuli... Tā ir mana, es viņu lasīšu vēl mājās...

= Man kauns Jums to nodot... Tā rakstīta nesakarīgi, tur tik bezgalīgi daudz atkātojumu... Es vakar biju kā drudzi, kad to rakstīju... Jūs nedzirdējāt ne trešo daļu no visa uzrakstītā...

= Un lai tur nebūtu neviena pareiza teikuma,-- es jūs sapratīšu... Es nevaru ilgāk sēdēt, nevaru tālāk klausīties... Man galva reibst,-- es nekā vairs nesaprotu.

Romāna beigās tiešā runa dažkārt vispār vairs netiek apzīmēta ar īpašām pieturzīmēm.

Piemēram:

“Viņa balss skanēja, kā aizsmakusi. Nācās grūti vārdus izrunāt...

[]Tu, Ada, mani mīli?... Tu sapratīsi, ko man šie brīži maksā. Tu neiztulkosi nepareizi to, kas norisinās manā dvēselē...

Viņš aplusa.

Tā piespieda savu galvu pie viņa pleca, apslēpa savu seju pie viņa krūtīm...

[]Saki, Jovan, saki man visu. Cik briesmīgs tas arī nebūtu... Es nevarēšu dzīvot, ja tu man to neteiksi... Šī nezināšana man ir briesmīgāk, nekā viss tas, kas tur varētu nākt...

-- Jā. Es teikšu... Tu vari no manis aiziet, atstāt mani vienu... Viss mans skaistais sapnis var izgaist, sadrupt... Bet es citādi nevaru. Mans liktens, visa mana nākamība tiks izšķirti šajās minūtēs...”¹

Iespējams, autors vēlējies norādīt, ka šī saruna vairāk ir divu personu iekšējais -- emocionālais, vārdiski nenoformētais, nevis vārdos izteiktais dialogs.

Ar domuzīmi norobežoto tiešo runu reizēm turpina netiešā runa (par to liecina 3.personas un atstāstījuma izteiksmes lietojums), arī tā no pārējā teksta atdalīta ar domuzīmi, piemēram:

“Vajadzēja kaut ko teikt. Ilgi par to, kas viņu žņaudza, klusēt vairs nevarēja.

-- Jūs garlaikojaties, Norsen jaunkundze? Vēl tikai uz pāris acumirkļiem. Ļoti jūs lūdzu... Man jums daudz kas jāsaka... Kaut kas, ko es nevaru iesākt un ko noklusēt vairs nestāv manos spēkos.

Aplusa(..)

= **Tā** negarlaikojas... Dejoj jau **viņa** neprot, un sēdēt tā vēsāki, nekā tur zālē... **Būšot** drīzumā jāiet uz mājām...

¹ Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 223., 224. lpp.

(..) Vēlreiz, kā nesteigdamies atkārtotā, ka viņam tai kaut kas jāsaka.(..)
 – **Nevajagot** pārsteigties... Tās **varot** būt lietas, par ko vēlāk **varot** rasties
 nožēlošana... (..)"¹

Tikpat bieži kā daudzpunkte dekadentu darbos sastopama arī **domuzīme**.

6.tabula

Daudzpunktes un domuzīmes lietojuma biežums

H.Eldgasta "Zvaigžņotajā naktī"

	Punkts	Daudzpunkte	Domuzīme
2.nodaļa "Pār pirmo sakni..." (apjoms -- 23 lpp.)	229	145	257 (no tām -- 239 reizes lietota domuzīme, 18 reizes -- trīs šo zīmju blakus un domuzīmju rindu lietojums)
Pēdējā nodaļa "Inscipit vita nova" (apjoms -- 25 lpp.)	205	265	151 (no tām -- 118 reizes lietota domuzīme, 25 reizes trīs blakus domuzīmju un domuzīmju rindu lietojums, 8 reizes lietota vienlaidus melna līnija)

Dekadenti turpina domuzīmes kā pastiprinātājzīmes lietojumu (ši tradīcija sākusies jau 18.gs. un turpinājusies arī 19.gs.).² Taču viņu literārajos sacerējumos vērojams plašāks un daudzveidīgāks šīs zīmes izmantojums -- tā ne tikai izdala un atdala teikuma komponentus, bet arī organizē tekstu.

Krievu valodniece R.Makarova ir izpētījusi³, ka domuzīme pamatā norāda uz semantiskajām attieksmēm starp teikuma vai teksta daļām. Tā ir ekspresīvi stilistiska pieturzīme, kas palīdz atklāt tekstā pausto intonāciju un jēdzieniskās nianses. Bieži šo pieturzīmi lieto, lai pievērstu uzmanību kādam konkrētam vārdam,

¹ Eldgasts H. Zvaigžņotās nakts: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 184.lpp.

² Sk.: Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība.- R.: Zinātne, 1986.- 224., 228.-230.lpp.

³ Sk.: Макарова Р.В. Стилистика и знаки препинания// Русская речь: Научно-популярный журнал института русского языка Академии наук СССР.- М.: Наука, 1967.- №3.- Стр. 55.-56.

teikumam, rindkopai, kā arī -- lai tekstā kaut ko izceltu vai izdalītu. R.Makarovas izteiktos secinājumus apstiprina arī interpunkcijas lietojums dekadences literatūrā.

19.gs. beigās un 20.gs. sākumā domuzīmi lieto (sk. 3. tabulu):

- 1) norādot uz tiešo runu,
- 2) izlaista vārda, tajā skaitā arī elidētas saitiņas vietā; konstrukcijās ar vispārinošo, precizējamo vārdu un vienlīdzīgiem teikuma locekļiem; iespraustu vārdu un teikumu izdalīšanai; starp atkārtotiem vārdiem (komata vietā),
- 3) vēstijot par spēju domas maiņu vai arī par to, ka seko negaidīts, svarīgs vārds, doma; sinonīmiski daudzpunktei¹ -- apzīmējot runas traucējumu vai tempa palēninājumu, noslēdzot nepabeigtu teikumu, norādot uz psiholoģisku vai citu iemeslu dēļ traucētu, kavētu runu, kā arī nepabeigta teikuma beigās,
- 4) kopā ar citām teikuma beigu pieturzīmēm (izsaukuma zīmi, jautājuma zīmi, punktu) un teikuma daļas atdalošām zīmēm (kolu, semikolu, komatu), norādot uz krasām saturiskām atšķirībām vai pretstatu iepriekšējam vai sekojošam spriedumam.

Tāad domuzīme tiek lietota gan kā gramatiska, gan saturiski nozīmīga un stilistiski ekspresīva pieturzīme. Kā uz to jau norādījusi A.Blinkena², viena no senākajām domuzīmes funkcijām ir teikuma beigu pieturzīmes pastiprināšana. Ar šīs interpunkcijas zīmes palīdzību autors norāda, ka divi teikumi vai divas plašākas teksta vienības ir satura ziņā distancētas, ka izteiktās domas nav pārāk cieši saistītas, ka noteiktā vietā tekstā ievērojama lielāka pauze.

Ļoti daudzveidīgi domuzīmi izmantojis H.Eldgasts, īpaši romānā "Zvaigžņotās naktis". Viņš apliecina, ka ir vairākas iespējas, kā pastiprināt teikuma beigu pieturzīmes un graduatīvi atdalīt teksta vienības.

Ar vienas domuzīmes lietojumu aiz punkta, izsaukuma zīmes, jautājuma zīmes vai daudzpunktes iespējams norādīt uz to, ka starp teikumiem paredzēta pauze, kas ir saistīta ar domas pārlēcieniem, izmaiņām saturā.

¹ Bieži vien domuzīme veic tās pašas funkcijas kā daudzpunkte, taču "...šo zīmju lietojumā vērojama zināma nianse: ja aprāvumam ir tiri emocionāls motivējums, biežāk lieto daudzpunkti, ja runu aprauj kādu fizisku vai tehnisku iemeslu [arī saturisku -- I.V.] dēļ -- liek domuzīmi." (Bergmane A., Blinkena A.- Latviešu rakstības attīstība.- R.: Zinātne, 1986.- 225.lpp.)

² Turpat, 227.lpp.

Piemēram,

“Tēvs bij tagad uz viņa lepns. Kad viņš bij saņēmis savu medāli, tam bij pat asaras saskrējušas acīs.— Viņa klātbūtnē tas arī ar māti vairs nakad nebārās; māte bij vairākas reizes teikusi, ka tagad esot labojies, esot pavisam citādāka dzīve.”¹

“...Beidzot!— Un ar zelta medāli!”²

“Bet kas tad tā par mūziku?— Kas tā par sievišķu, kas dejo ar Siņicinu?”³

“Spriežot pēc visa iekārtojuma, bijām ienākuši Andrieva salonā. Pie sienas pat klavieres! Kā pateicīga prieka nojausma izšāvās caur manām krūtīm. Klusā ziedoņa vakarā -- Šūmanis, Sibeliuss, Čaikovskis, Šopēns -- -- Grīgs...— Pāra reprodukcijas no Mikelandželo un Rubensa. Krēsli, galds un citas mēbeles masīvas, tumši brūnas. Sienas -- harmonizēti sarkans un zaļš.”⁴

Reizēm domuzīme aiz punkta vai citas teikuma beigu pieturzīmes norāda, ka sekos pamatojums, precizējums, skaidrojums iepriekš izteiktajai domai:

“Ar pāris korespondencēm avīzē viņš bij paguvis iemantot daudz ienaidnieku, starp tiem -- pagasta vecāko, skolotāju un skrīveri.— Bij rakstījis par nebūšanām tiesas dienās, kur ļaudīm kam bij kādas darīšanas, bij jāgaida stundām ilgi.”⁵

Šajā piemērā domuzīmes lietojums līdzinās saikļa *jo* funkcijām.

“Ko visu viņš nebij darījis, lai no tām [domām] atsvabinātos?!— Bij gājis katru vakaru teātrī. Taisījis kopā ar dažiem paziņām garāku kamanu braucienu. Bij piezūpojušies līdz nesamaņai,— bet nekas nelīdzēja.”⁶

Šajā gadījumā, iespējams, lietotas pāru izdalošās (nevis viena atdalošā) domuzīmes, un tās no abām pusēm iezīmē iestarpināto uzskaitījumu, lai spilgtāk iezīmētu pirmā teikuma un pēdējā teikuma beigu daļas saturisko pretstatu. Iestarpinātus teikumus vai pat rindkopu, kas izsaka kādu konstatējumu, H.Eldgasts

¹ Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 37.lpp.

² Turpat, 17.lpp.

³ Turpat, 29.lpp.

⁴ Eldgasts H. Vižņi.- R.: P.Saulīts, b.g.- 21.-22.lpp.

⁵ Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 38.lpp.

⁶ Turpat, 167.- 168. lpp.

nereti no abām pusēm atdala ar domu zīmi vai zīmēm. Šādos gadījumos minētā pieturzīme funkcionē kā tekstuāla pāru pieturzīme.

Piemēram:

“Kaut būtu jel viens cilvēks, ar ko varētu parunāt... Visi tikai sveši vien!— Viņš viens pats -- gluži viens. -- Nevienam no visiem šiem ļaudīm nav gar to nekādas daļas...”¹

“Ieslēdzies savā istabā. Lasīs, jeb darīs ko citu. Tur viņš bij ārpus visām briesmām. Tur to nesagūstīs nekādi slazdi...

-- -- Neies vairs uz turieni [pie Dorena]. -- --

Cik smieklīgi! Aiz bailēm no sievišķas, kura viņam gluži sveša, kuru tas redzējis tikai vienu vienīgu reiz, ar kuru izmainījis tikai pāra vārdus.”²

Palaikam domuzīme palīdz izteikt pretstata attieksmes starp teikumā (vai vēl biežāk -- teikumu kopā) paustajām domām, t.i., tā veic saikļa *bet* funkcijas:

“Man apmēram tik daudz [rubļu] kabatā, aizmirsu par lekcijām, par visu pārējo, spiedu viņai šo summu rokā.— Tā bāza to atpakaļ, manā kabatā, liedzās pieņemt... Man, kā studentam, vajagot pašam...”³

Dažkārt tiek izmantots vairāku domuzīmju blakus lietojums. Tas pievērš lasītāja uzmanību izteiktās domas saturam, liek ievērot lielāku pauzi.

“Jā,-- nu reiz tas varēs sākt izlietot visu to darbā, ko bij ieguvis šajos garos gados, kas pildīja viņa krūtis ar sparū, kas laužās uz āru, prasīja izejas... Tas varēs pierādīt, ka skolā nav veltī laika tērējis, ka tas, ko viņš ieguvis, ir ko vērts...-- -- -- Svaiga vēja pūsme iesitās tam sejā.-- Pašam nemanot viņš bij iznācis ārpus pilsētas.”⁴

Ja autors paredzējis akcentēt šādu ilgstošu pauzi, tad sekojošā teikuma ekspresija parasti tiek pastiprināta, rakstot šo teksta vienību ar atkāpi jaunā rindā.

¹ Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 16. lpp.

² Turpat, 164.lpp.

Tradicionāli šādas pāru izdalošās pieturzīmes lieto teikumā (arī H.Eldgasts), norobežojot i sākus iespraudumus, iestarpinājumus, pielikumus utt.: “Ar sevišķi pateicīgu atmiņu viņš atcerēsies klāt neesošo Andreju Petroviču, mīluli un viņu – poēzijas skaistuma sludinātāju – Siņicinu.” (Turpat, 25.lpp.)

³ Turpat, 65.lpp.

⁴ Turpat, 19. lpp.

“Viņa aizies... Atstās to vienu... Tā nosauks viņu acīs par negēli.-- Tā nelaidīs tam vairs nākt savā tuvumā.-- --
 Kā gan viņš tad dzīvos?... Kā vārdā, priekš kam?-- --
 Varbūt iet atpakaļ tajos pašos purva netīrumos no kuriem tas bij tagad iznācis...”¹

Domuzīmes vai domuzīmju grupas (2...4 zīmēm) var atrasties:

- 1) rindkopas beigās (sk. iepriekšējo piemēru) un rindkopas sākumā,

piemēram:

“Palika mazliet tā kā vieglāk. Jādzīvo jau tomēr vēl bij,-- padarīt notikušo par nebijušu vairs nevarēja...

-- Bet kādēļ kaut kur, iz bezgala tāles, kā trīcošs, sudrabots zvaigznes stars, tajā [galvenajā varonī] noraugās neizsakāmi saldās jūtas modinošs sievišķas skats.”²;

- 2) iepriekšējās rindas beigās un nākamās sākumā:

“Pelmanis, tas tik varēja panest. Dzēra tiro degvīnu ar alus glāzēm, pēc tam vēl alu virsū un vēl tad varēja noiet pa trotuāru. Tik reiz bij palicis pie vārtiem guļot ,-- nakts sargs tikko nebij aizvedis uz policeju -- --

-- -- ledzēra pirmo glāzi. Bij krietni stipris, sazāļots šņabis,-- dzert varēja...”³

Domuzīmju novietojums rindkopu sākumā vai arī teikumu un rindkopu beigās norāda, vai pieturzīme spēcīgāk iedarbojas atpakaļvirzienā vai tiecībā uz priekšu.

Minētās pieturzīmes lietojuma trešais variants ir viena vai divas domuzīmju rindas (vai nu starp divām rindkopām, vai arī nodaļas beigās), kas iezīmē pāreju no vienas domas uz citu, vai arī norāda uz kādu vēl lielāku pauzi.

Piemēram:

“Atskanēja atkal zvans,-- vēl divi cēlieni, tad sāksies deļa. -- -- -- --

 Palika nepanesami garlaicīgi.-- Piegāja pie pāris pazīstamām jaunkundzēm, parunās kaut kādus nebūt niekus... Vienu tas nebij veselu gadu redzējis. Bij aizbraukusi uz kādu saimniecības skolu -- atbraukusi tagad uz ziemas svētkiem, pacietoties...

¹ Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 220. lpp.

² Turpat, 32. lpp.

³ Turpat, 22. lpp.

Bij smuks, ņipris skuķis, ar lielām, brūnām bizēm. Dzirkstīja acis, jautri pārgalvīgi smējās...

Arī viņš, atdzīvojās. Ar to jau varēja patriekties, pajokot...-- Prata labi atcirst, nebij uz "mutes kritusi". -- -- -- -- --

Staigāja ar to pa zāli.-- Kas tad par to, ka citi sakustējās viņos skatīdamies...-- Būs viņam atkal viena brūte vairāk..."¹

Lielāka emocionālā slodze domuzīmei ir tad, ja tā lietota viena pati -- bez teikuma beigu pieturzīmes.² Tādējādi autors norāda, ka teikums vai kāda tam sekojoša doma pilnībā netiek pabeigta. Pēc noklusējuma jaušama krasa pāreja uz citu tēmu. Šādos gadījumos daudzpunkte nav pietiekami "stipra", tādēļ tiek lietotas vairākas blakus izvietotas domuzīmes, arī domuzīmju rindas:

" Tas viņai lieka atgādinājot kaut ko tālu, miglainu -- -- -- Kas gan tas varētu būt? Velti viņa mēģina atcerēties -- -- -- " ³

"Būt tak varējis atrast kādu darbu, kam varētu atdoties viss, kas taptu par viņa dzīves saturu, prasītu visas viņa spējas. Kur lai tādu atrod?... Tam viņš ziedotu visu. Viņš mirtu priekš tā, ja tas tā būtu vajadzīgs -- -- -- -- --

Ieraudzīja tuvojamies baltu sievietes tēlu. Tā gāja gar pašu ūdens malu,-- reizēm noliecās, it kā smiltis ko meklējama."⁴

Romāna beigu nodajā ("Inscipit vita nova") emocionālais kāpinājums sasniedz kulmināciju. Tā kā domuzīmes iespējas jau ir izmantotas, rodas nepieciešamība pēc stiprākas zīmes, un H.Ēldgasts, lai vēl vairāk uzsvētu emocionālo ekspresiju, izmanto "pastiprinātu" domuzīmju rindu. Tā noformēta kā melna, bieza vienlaidus līnija un funkcionē kā tekstu organizējoša līnija:

"Dziļums, no kurienes Tu iznāci, augstums, kuru Tu sasniedzi -- viss tas grib Tavas nemirstības augstākās slavas. -- -- -- -- --

Un vētras un viļņi -- tūkstots briesmas tūkstots sadragātu kuģu, salauztiem spārnem putni uz ceļa...

Ceļš -- starp kapenēm... It kā bez viņām nebūtu Augšāmcelšanās! —

¹ Ēldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 64. lpp.

² Sk.: Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība.- R.: Zinātne, 1986.- 228.lpp.

³ Zemgaliešu Biruta. Garāmejojot// Dzelme.- Nr. 3.- 1906.- 243.lpp.

Pavisam cita veida zemteksts atklātos, ja teikuma beigu pieturzīme būtu lietota aiz domuzīmēm, kā, piemēram, "[Milda:] "Kad tu zinātu, viņš vienmēr runā tādā valodā, ka galva reibst,-- tik daudz tur meda un -- un -- ." " (Eglītis V. Rīta blāzmā// Zilā cietumā: Pirmie kopotie stāsti (1899-1901).- R., 1907.- 176.lpp.)

⁴ Ēldgasts H. Zvaigžņotā nakts: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 102.lpp.

Kā tevi lai nosauktu, To, kas grib visur iespieties, visu aptvert, visu izpostīt -- Visu sevi sakausēt, lai taptu lielāks par visu, kas ir Liels starp Zvaigznēm..."¹

Blakus domuzīmes tekstuālam izmantojumam šo zīmi jau kopš tās ieviešanas interpunkcijas sistēmā lieto paralēli komatam kā teikuma² komponentu un elementu gramatisku un intonatīvu atdalītāju vai izdalītāju. Arī dekadenti tiecas izmantot visas domuzīmes stilistiskās(īpaši intonatīvi jēdzieniskās) iespējas:

"Šās slēptās mokas gulstas uz krūtīm kā lietuvēns un neatlaižas, pirms neesmu atsvabinājis šos ļaudis un sevi no -- pieklājības. Velns lai parauj šo izlikšanos, ko sauc par pieklājību.

Reizēm atnāk arī pie manis ciemiņi. Kaut viņi nāktu vieni un nepaliktu pārāk iigi. Bet viņi nāk ar savu -- pieklājību, uzbāžas ar savu dārgumu sajēgu un tad man gribētos tos ķert pie apkakles un stiept ap durvīm ar visu viņu -- pieklājību!"³

"Eh -- bij jau patiesībā pilnīgi vienaldzīgi."⁴

"Augusts izbijās nezināja ko darīt. Atgīdies sāka mierināt: "Māsiņ, milā, kas tev -- par ko tu -- tev tak nav viņa -- vai tev manis žēl -- ?" "⁵

Domuzīme teikumā visai bieži funkcionē arī kā kola, semikola vai komata pastiprinātāja.

Šāds pieturzīmju lietojums reizēm polisemantizē tekstu: iespējams, ka aiz koia un semikoia novietotā domuzīme nevis vienīgi pastiprina pirms tam esošās zīmes funkcijas, bet gan norāda, ka sekojošā teikuma daļa saturiski saistīta ne tikai ar iepriekšējās teikuma daļas vai daļu saturu, bet arī ar teikuma sākumu (t.i., kois un semikols ne vienmēr "darbojas" kopā ar domuzīmi), piemēram:

¹ Eldgasts H. Zvaigžņotā nakts: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 340.lpp. Izdevēja A.Gulbja atkārtotajā izdevumā (Eldgasts H. Zvaigžņotā nakts: Vienas dvēseles stāsts.- R.: A.Gulbis,(b.g.)- 253. lpp.) šis vienlaidus līnijas aizstātas ar domuzīmju virknēm. Lidz ar to mainās arī teksta emocionālās ekspresijas pakāpe.

² Daiļdarba nozīme gan izprotama tikai kopkontekstā. Tādēļ grūti izdalīt, kura pieturzīme neveiktu tekstuālas zīmes funkcijas.

³ Baltpurviņš A.Dzives dārgumi// Dzelme.- Nr.10.- 1906.- 436.lpp.

⁴ Eldgasts H. Zvaigžņotā nakts: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 20.lpp.

⁵ Eglītis V. Grūta nakts// Zilā cietumā: Pirmie kopotie stāsti (1899--1901).- R.: Zeltiņš,1907.- 22.lpp.

“ ”Ja apkārtne tev nekā vairs nesniedz, vēl paliek tev tavas grāmatas, laikraksti; — lasi, domā un nodziļinies sevī, atrodi pate sevī laimi,” Augusts izlika pēdējo trumpu.”¹

“Ja apkārtne tev vairs nekā nesniedz(..) — [tad] lasi, domā un nodziļinies.”

“Viņš grib palikt par to, par ko tas radies pasaulē. Ar to sirdi, kuru tas visiem spēkiem gribējis sevī kopt; — cilvēcis, brīvs kā viesuļa pūtiens, ar skaidru skatu, prātu un pašapzinīgi lepns.”²

“Viņš grib palikt(..) — cilvēcis, brīvs kā viesuļa pūtiens, ar skaidru skatu, prātu un pašapzinīgi lepns.”

“Bet es gribu dzīvot... jo vēl nekad neesmu dzīvojis. Gribu uzvarēt sevi, savu apkārti; baudīt dzīvi, virpuļot pa tās priekiem kā viesulis; — ar jautra bērniņa sirdi, kā toreiz, kad manās acis grima siltais, smaidošais māmiņas skatiens, kad manas sprogas glaudīja viņas rupjā vieglā roka.”³

“Bet es gribu dzīvot(..) -- ar jautra bērniņa sirdi(..).”

“Mājās bij tiešām nepanesami garlaicīgi. Dažu dienu nezināja nemaz vairs ko sadarīt. Lasīt vienmēr negribējās; — ārā bij dziļi sniegi un stipri auksts.”⁴

“..Dažu dienu nezināja nemaz vairs ko sadarīt(..) — ārā bij dziļi sniegi un stipri auksts.”

Atbilstoši 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā pastāvošajām interpunkcijas normām dekadenti lieto domuzīmi kopā ar komatu. Krievu valodnieki K.Buhmeijers un S.Pinuss⁵, pētot interpunkcijas modernizācijas tendences, atzinuši, ka šīs zīmes var veikt atšķirīgus uzdevumus, var arī funkcionēt kā vienota zīme, kas iezīmē (parasti salikta) teikuma konstrukcijas lūzuma punktu. Ja domuzīme lietota kopā ar punktu, tā, pirmkārt, norāda, ka teikums ne saturiski, ne strukturāli nav sadalāms divos atsevišķos elementos vai komponentos, otrkārt -- aiz domuzīmes sekojošā daļa gan strukturāli, gan semantiski ienes ko jaunu, salīdzinot ar iepriekšējo daļu. Ja šādos gadījumos tiktu lietots tikai komats vai semikols -- tie norādītu, ka abas saliktā

¹ Eglītis V. Grūta nakts// Zilā cietumā: Pirmie kopotie stāsti (1899--1901).- R.: Zeltiņš,1907.- 25. lpp.

² Turpat, 19.lpp.

³ Eglītis V. Ziedu reiboni// Zilā cietumā: Pirmie kopotie stāsti (1899-- 1901).- R.: Zeltiņš,1907.- 34. lpp.

⁴ Eldgasts H. Zvaigžņotā nakts: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 56. lpp.

⁵ Sk.: Бухмейер К.К., Пинус С.М. О модернизации пунктуации в стихотворном классическом тексте// Издание классической литературы: Из опыта "библиотеки поэта".- М.: Искусство,1963.- Стр. 150.

teikuma daļas ir vienveidīgas un saturiski lineāras. Ja punkts šādu teikumu sadalītu divos vienkāršos teikumos -- mazinātos abu daļu iekšējā saturiskā saistība un vienotība. Šāda tendence vērojama arī dekadentu prozā.

Komats un domuzīme kā divu atsevišķu pieturzīmju lietojums	Komata un domuzīmes kā vienotas pieturzīmes lietojums
"Zināms, -- [ka] nositišos", Jānis drūms piekrita... ¹	"Nosēdās smiltis,-- atbalstījās pret kādu celmu." ⁵
"Tik vienreiz viņai likās, ka tas pret viņu ko jūt, -- tad, kad Mildai pirmo vēstuli viņš bija rakstījis." ²	"Daudz kas jau dzirdēts,-- maz jaunu domu, dziļāku spilgtu jūtu... Bez tam,- zināma vienpusība." ⁶
"Žēl, ka nevaru nolaist sava loga, -- [jo] zinu, ka dzirdētu ciruļa veco, mīlo dziesmu par pavasaru, par sauli." ³	"Viens atradis kušķi āboliņa,-- un viss bars kliez -- mēs... dodiet mums āboliņu." ⁷
"Es eju pa mīksto, karsta tvaika pilno sūnas segu starp pelēkām eglēm zaļos plīvuros un brūnām priežu kolonnām, -- eju un brīnos." ⁴	"Virmoja mēnesnīcā ledus un sniega kristāliņi,-- šalca vējš koku galotnēs." ⁸

Bieži komats un domuzīme lietoti blakus starp morfoloģiski unificētiem vai precizētiem vārdiem. Šāda pieturzīmju kombinācija vēl vairāk pastiprina atkārtotumā uzsvērtu satura nozīmību:

"Tā bij verdzība,-- lopiska dzimuma instinkta verdzība."

"Tā bij vecu vecā teika,-- veca, kā saule, un mūžam jauna."

"Meli,-- riebīgi, negēlīgi meli!..."

"Tie kāps kopā kalnos un dziedās saulei himnas,-- gavilēs par viņas bezgala bagātām balvām."⁹

¹ Eglītis V. Rīta blāzmā// Zilā cietumā: Pirmie kopotie stāsti (1899--1901).- R.:Zeltiņš, 1907.- 161.lpp.

² Turpat, 219.lpp.

³ Eldgasts H. Vižņi.- R.: P.Saulits, (b.g.)- 15.lpp.

⁴ Turpat, 40.lpp.

⁵ Eldgasts H. Zvaigžņotā nakts: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: Ozols, 1905.- 102.lpp.

⁶ Turpat, 109. lpp.

⁷ Turpat, 141. lpp.

⁸ Turpat, 202. lpp.

⁹ Turpat, 212., 213., 230.lpp.

“Un piepeši viņu [Jāni] sagrāba briesmīgas slāpes pēc vientulības,--
vientulības, kura ir trepes uz klusumu, uz fatuma acumirkli...”¹

Runājot par domuzīmi, K.Mīlenbahs atzīst, ka daži rakstnieki šīs zīmes “..pārlietu iecienījuši, tās nostādīdami visu citu zīmju vietā. Daži atkal izpilda veselas rindas ar domu zīmēm un daudzpunktiem, gribēdami ar to aizrādīt, it kā viņu galvas tik pārlietu pilnas domām un gleznām, ka viņiem tās nekādi nav iespējams izsacīt, un tāpēc lasītāju iedomība jāsauc palīgā. Pa lielum lielai daļai tādas domu zīmju virknes ir tikai tukšas lielības zīmes.”² Principā šis viedoklis ir respektējams, taču jāatzīst, ka tieši dekadenti pierāda interpunkcijas funkcionālo nozīmību. Kaut arī dekadentu novatorisms pieturzīmju lietojumā nav konceptuāli pamatots un bieži vien ir nepietiekami motivēts, šī literārā strāvojuma pārstāvji attīsta un pat zināmā mērā aizsāk tās pieturzīmju lietojuma tradīcijas, kas vēlāk turpinās arī impresionisma un ekspresionisma prozā.

¹Eglīts V. Rīta blāzmā// Zilā cietumā: Pirmie kopotie stāsti (1899--1901).- R.: Zeltiņš, 1907.- 215.lpp.

²Endzelins J., Mīlenbahs K. Latviešu gramatika.- R.: Zihmanis,1907.- 237.-238. lpp.

Secinājumi:

1. Dekadence 19. un 20.gs. mijā un 20.gs. sākumā ievada modernisma periodu latviešu literatūrā. Šim literārajam strāvojumam ir raksturīgi mēģinājumi rast jaunus mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus. Kaut arī dekadentu novatorisms pieturzīmju lietojumā netiek konceptuāli pamatots, viņi uzskatāmi parāda, ka interpunkcija var būt spēcīgs satura atklāsmes līdzeklis.
2. 20. gs. sākumā vienlaikus ar "valodas atbrīvošanas" tendencēm, ko sastopam modernisma prozā (V.Eglīša, H.Eldgasta u.c. dekadentu prozā), norisinās latviešu literārās valodas nostabilizēšanās un normēšanas process, ko savukārt aizstāv latviešu valodnieki, piemēram, K.Milenbahs. Pret nepamatotu novatorismu valodā vēršas arī daļa literatūrkriķu un rakstnieku (piemēram, T.Zeiferts, J.Jansons-Brauns, A.Upīts u.c.). Domājams, ka abas šīs tendences ir atzīstamas par valodas attīstības rosinātājiem un vērtējamas (lielākā vai mazākā mērā) pozitīvi.
3. Analizējot diskusijas, kas atspoguļotas 20.gs. sākuma presē, var secināt, ka šajā laikā notiek latviešu literārās valodas (arī interpunkcijas) stilistiskā diferenciacija un pirmo reizi tik plaši un daudzpusīgi tiek izvērtēta daiļliteratūras valoda. Diskusijās ir konstatētas daiļliteratūras stila raksturīgās pazīmes un izteikta attieksme pret literārās valodas normām.
4. Jaunie radošie meklējumi valodā mēģina lauzt kanonus, tie paver plašākas iespējas teikuma un tekstuālās interpunkcijas attīstībai: pieturzīmes kļūst daudznozīmīgākas un to lietojums -- daudzpusīgāks.
5. Dekadentu darbos vērojama tendence biežāk lietot "stiprās" pieturzīmes: izsaukuma zīmi, jautājuma zīmi, daudzpunkti, domuzīmi. Lai akcentētu daiļdarba emocionālo ekspresivitāti, dekadenti mēdz sablīvēt pieturzīmes īsā teksta nogrieznī (turklāt vēl, izmantojot parcelēšanas iespējas); dažkārt blakus tiek lietotas vairākas pieturzīmes, tādējādi pastiprinot to funkcionālās iespējas. Atsevišķas pieturzīmes (domuzīmes, domuzīmju virknes, melnas vienlaidu līnijas

lietojums u.c.) tiek izmantotas arī kā emocionālās gradācijas izteicējas. Interesanti un daudznozīmīgi ir tiešās runas apzīmēšanas varianti (tiek lietotas abpusējās pēdiņas, pēdiņas tikai tiešās runas sākumā, pēdiņas un domuzīme; palaikam tiešā runa tekstā vispār netiek izdalīta u. tml.).

6. Dekadenti attīsta tās pieturzīmju lietojuma tradīcijas, kas iedibinātas jau romantisma mākslā. Vēlāk šīs likumības tiek turpinātas impresionisma un ekspresionisma prozā.

2.2. INTERPUNKCIJAS LIETOJUMS 20.GS. SĀKUMA IMPRESIONISMA PROZĀ

Impresionisms kā literārs strāvojums turpina simbolisma (arī dekadences) aizsāktās tradīcijas un mākslas principus¹, īpaši uzsverot acumirkļa poēzijas burvību. Impresionistiskā tēlojumā „..dominē mirklis, tā izjūta, atsevišķi subjektīvi uztverti dzīves fragmenti, bet parādību loģiskie cēloņi un sekas izvirzīti otrajā plānā”². Literatūrzinātnieks V.Knorīš šo vēstījuma stilu trāpīgi raksturo kā “nervozi mainīgu, sensiblu”³, respektīvi, ritmiski impulsīvu.

Ja simbolismā vārds tiek uztverts kā zīme, simbols, tad impresionisms vārdu traktē kā iespaidu, kas arī ir jēdzieniski blīvs un zināmā mērā atsvešināts no ikdienas valodiskajām funkcijām. Ar vārda palīdzību rakstnieki mēģina atsegt dinamisko, mainīgo dzīves būtību, atklāt to, ko izjūtam un pārdzīvojam bez vārdiem. Impresionismā galvenā uzmanība pievērsta dzīves vienreizīgumam un dzīves uztveres subjektīvismam. Tā ir sajūtu fiksēšana bez īpašas vēlmes izzināt to rašanās iemeslus.

Lai gan impresionistiskais vēstījums vairāk atbilst dzejai, tomēr šis izteiksmes veids ir izmants arī prozā (pārsvārā miniatūras žanrā).⁴

Impresionistiskā vēstījuma prozā bieži lietots montāžas princips. Tas realizējas teksta sadalītībā. Tāpat kā glezniecībā, arī daiļliteratūrā impresionistu mērķis ir daudzveidīgo impulsu sintēze. Šis ieceres īstenošanai rakstnieki izmanto analītisku pieeju -- koptēla veidojumā liela nozīme atsevišķām detaļām, iespaidiem.⁵

Diezgan precīzi jaunā, t.i., 20. gadsimta pirmās puses literārās izteiksmes stilu raksturojis literāts A.Birkerts rakstā “Stils un stila meistari latviešu literatūrā”: “Mūsu dzīve rit tik straujā gaitā, ka mēs paliekam nervozi, skatoties notikumu ātrajā maiņā. Dzīve triec pa nerviem un ārdā episko mieru. Dzīves parādības -- kinematogrāfiskā ātrumā drāžas garām -- un viņas notēlot vairs nevar ar veco stilu. Tas pārāk neveikls, smags. Literāriskais stils nonācis konfliktā ar dzīves stilu. Dzīve tik dažāda -- dzīvei tik daudz izteiksmes līdzekļu! Viņa runā uz mums tūkstoš mēlēm.

¹ Krievu dzejnieks simbolists A.Belijs ir teicis, ka impresionisms ir virspusējs simbolisms.

(Sk.: Белый А. Символизм и современное русское искусство// Белый А. Символизм как миропонимание.- М.: Республика, 1994.- Стр. 342.

² Rūdolfa Blaumaņa enciklopēdija// Karogs.- 1996.- Nr.9.- 185.lpp.

³ Knorīš V. Saturs un forma (mākslas teorētiska skice)//Vārds.- 1913.- 2.sēj.- 136.lpp.

⁴ Sk.: Hiršs H. Prozas poētika.- R.: Zinātne, 1989.- 43.-46.lpp.

⁵ Par to sk.: Андреев Л.Г. Импрессионизм.- М.: Московский университет,1980.- Стр. 8.-9.

Ko senāk rakstniekam teica un stāstīja vesels laikmets, to tagad tam saka un attēlo viena diena. Kā lai te skatās un glezno visā dvēseles mierā? Dzīve bez tam ir tik plaša, ka nevar vairs uzņemt uz papīra tik viegli veselu laikmetu. Jāstājas pie sīkāka darba. Dzīves parādības jāskalda un jātēlo pa daļām. Tā rodas skice, novele. Bez tam vajadzīgs arī maz vārdos daudz izteikt. [Pasnīdējumi mani -- I.V.]”¹

Līdz ar to impresionistiskā vēstījuma literatūrā „..teikumi ir īsi, aprauti, bieži sastāv no viena vai pāris vārdiem. Katrs teikums veido savu rindkopu. Plašāku sintaktiski sarežģītāku saistījumu trūkst, tāpat kā impresionistu gleznās, kopaina veidojas no atsevišķiem otas triepieniem un ieraugāma, tikai gabaliņu atkāpjoties. Nav stingri nosacītas formas, tā veidojas pašā rakstīšanas gaitā un atkarīga no autora acumirkļīgas iejūsmas.”² Palaikam vērojami īsi izsaučieni, retoriski jautājumi.

Latviešu literatūrā impresionisms kā patstāvīgs strāvojums neiesakņojas, taču impresionistiskā stila elementi prozā sastopami jau dekadences periodā. Kā viens no pirmajiem impresionistiskā vēstījuma paraugiem minama 1906.gadā iznākusi Mildas skiču³ grāmata “Ziedoņa reiboni”⁴. Vēlāk šī literārā tradīcija attīstās arī A.Birkerta⁵ (kurš tiek uzskatīts par konsekventāko latviešu impresionistu⁶), A.Baltpurviņa⁷, A.Švābes⁸, daļēji arī A.Auštīņa⁹, J.Akuratera¹⁰, J.Jaunsudrabiņa¹¹ u.c. daiļradē.¹²

Viens no faktoriem, kas var būtiski ietekmēt interpunkcijas lietojumu daiļdarbā, ir literārās rakstu valodas normas. Pēc pirmās zinātniskās latviešu valodas

¹ Birkerts A. Stils un stila meistari latviešu literatūrā// Birkerts A. Kopoti raksti.- V sēj.: Literatūrzinātniski apcerējumi.- R.: A.Raņķis, 1928.-289.lpp.

² Hiršs H. Prozas poētika.- R.: Zinātne, 1989.- 45.lpp.

Esejiste Z.Mauriņa impresionistisko valodas izteiksmi raksturo šādi: “Impresionisms kā vārdu tehnika ir telegramveidīga, īsa, aprauta izteiksme, kur liek vārdu blakus vārdam, teikumu blakus teikumam, nodaļu blakus nodaļai, krāsu blakus krāsai, akordu blakus akordam, nemaz necenšoties saistīt tos savā starpā.” (Mauriņa Z. Impresionisms un ekspresionisms// Mauriņa Z. Pārdomas un ieceres: Eseju krājums.- 4.izd.- R.: Valters un Rapa, 1938.- 72.lpp.)

³ Šeit un turpmāk izmantots autora minētais žanra paveida nosaukums. Ar skici parasti apzīmēti nelieli, nesaistīti valodā sarakstīti tēlojumi, miniatūras.

⁴ Milda. Ziedoņa reiboni: Skices.- Cēsis: J.Ozols, 1906.- 34 lpp.

⁵ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.-R.: J.Roze, 1907.- 80 lpp.; Birkerts A. Viena vasara: No kāda mājskolotāja dienas grāmatas.- R.: J.Roze, 1907.- 56 lpp.; Birkerts A. Pedagogi.- R.: J.Roze, 1908.- 224 lpp.; Birkerts A. Dzīves degpunktā: Skices un noveles.-R.: J.Roze, 1910.- 207 lpp.

⁶ Sk.: Hiršs H. Prozas poētika.- R.: Zinātne, 1989.- 44.lpp.; Valeinis V. Ievads literatūrzinātnē.- R.: LU, 1994.- 332.lpp.; Latviešu literatūras vēsture/ Virsred. L.Bēziņš.- IV sēj.- R.: Literatūra, 1936.- 316.lpp. u.c.

⁷ Baltpurviņš A. Atspidumi drumstalās: Jūtu un atziņu uzliesmojumi.- Cēsis;R.: O.Jēpe, 1924.- 74 lpp.

⁸ Švābe A. Ceļā: Stāsti un tēlojumi.- R.: A.Gulbis, (b.g.).- 144 lpp.

⁹ Auštīņš A. Cīruļu putenis: Laika vērojums.- [R.]: Varavīksna, 1913.- 178 lpp. u.c.

¹⁰ Akuraters J. Kalpa zēna vasara: Atmiņu zīmējums.- R.: Dzirciemnieks, (b.g.).- 72 lpp.

¹¹ Jaunsudrabiņš J. Ar makškeri.- R.: Vaiņags, 1921.- 50 lpp.

¹² Impresionistiskā vēstījuma analīzei izvēlētie prozas avoti izdoti laikā no 1906.-- 1924. gadam.

gramatikas iznākšanas 1907. gadā¹ rakstnieki savā interpunkcijas praksē galvenokārt vadās pēc K.Milenbaha ieteikumiem. Šie norādījumi pieturzīmju lietojumā lielākoties ir izmantoti arī visās vēlāk iznākušajās skolu mācību grāmatās.² Kā veiksmīgākās un biežāk izdotās jāmin J.Endzelīna un K.Milenbaha "Latviešu valodas mācība"³ (laikā no 1906. gada līdz 1924.gadam iznāk piecreiz) un P.Abula "Vadonis latviešu valodas pareizrakstībā"⁴ (minētajā periodā izdota 9 reizes). Salīdzinot ar lielo mācību grāmatu skaitu pirmsdekadences un dekadences periodā, šajā laikā vērojama lielāka interpunkcijas normu vienveidība. Tas, šķiet, labvēlīgi ietekmē arī pieturzīmju lietojumu daiļdarbu tekstos. Jo striktākas ir gramatiskās normas, jo vairāk tās piespiež domāt par pieturzīmju izvēles un lietojuma motivāciju. Daiļliteratūrā pamazām vērojama interpunkcijas semantisko iespēju apzināšanās.

Salīdzinot ar dekadences prozu, 20.gadsimta 1. pusē sāk dominēt pieturzīmju lietojuma kvalitatīvie, nevis kvantitatīvie (piemēram, pieturzīmju blīvējuma) izmantojuma kritēriji.

Analizējot pieturzīmes kā teksta satura izpausmes līdzekļus impresionistiskā vēstījuma prozā un noskaidrojot to mākslinieciskā lietojuma funkcijas, īpaša uzmanība būtu pievēršama daudzpunktei kā visplašāk izmantotai zīmei; punktam, kura lietojumā turpinātas atsevišķu dekadentu atklātās šo zīmju iespējas; jautājuma zīmei, kas lietota gan tradicionāli komunikatīvās funkcijas realizācijai, gan -- norādot uz zināmu emocionalitāti tekstā; kā arī izsaukuma zīmes un daudzpunktes blakus lietojumam, kas ļauj niansēt vienveidīgo pirmās zīmes pamatfunkciju. Mazāka semantiskā slodze (tās arī skaitliski mazāk lietotas) šī vēstījuma literatūrā ir komatam, domuzīmei, kolam un semikolam, kas vienlaikus ar gramatiskajām iespējām var norādīt uz dažāda veida pauzēm un semantiskajām niansēm. Impresionisti līdztekus pieturzīmju lietojumam izmanto arī rindkopas kā noteikta ritma elementa iespējas. Atsevišķos gadījumos interpunkcijas zīmju motivācija ir grūti nosakāma. Kādas zīmes izmantojums var būt tik subjektīvs, ka tās lietojuma nianšes vairs nav pat uztveramas.

¹ Endzelīns J., Milenbahs K. Latviešu gramatika.- R.: Zihmanis, 1907.- 248 lpp.

² Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne, 1969.- 100.lpp.

³ Endzelīns J., Milenbahs K. Latviešu valodas mācība.- R.: Zihmanis, 1907.- 140 lpp.; 2.pārstr. izd.- R.: Valters un Rapa, 1921.- 172 lpp.; 3.iesp.- 1922.; 4.izd.- 1923.; 5.izd.- 1924.

⁴ Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām.- 2 daļās.-4. izd.- R.: Latvija, 1910.- 128 lpp.; 5. izd.- R.: Latvija, 1912.- 128 lpp.; 6. izd.- R.: Pedagoģis, 1914.- 128 lp.; 8.izd.- R.: Valters un Rapa, 1920.- 128 lpp.; 9.izd.- 1921.- 124 lpp.; 10., 11. iesp.- 1922.; 12.iesp.- 1923.

Impresionistiskā vēstījuma literatūras uzplaukuma periodā pieturzīmju normu pamatā, kā to uzrāda K.Mīlenbaha un P.Abula valodas mācības (sk. 6. tabulu), ir gramatiskais princips. Taču normatīvie avoti min arī intonatīvos (punkta, komata, daudzpunktes, domuzīmes u.c.) un jēdzieniskos (semikola, kola, domuzīmes u.c.) zīmju lietojuma aspektus.

Pieturzīmju lietojuma normas 1907. -- 1921. gada izplatītākajās gramatikās

Izn. g.	Grāmatas autors,-i; no-saukums	Punkts	Komats	Semi-kols	Kols	Daudz-punkte	Domuzīme	Jautājuma zīme	Izsaukuma zīme
1907	Endzelins J., Milēbahs K. "Latviešu valodas mācība" (131.-- 135. lpp.)	lielākas pauzes vietā patstāvīgu, saturiski pilnīgu teikumu beigās	1) starp saliktu teikumu daļām, 2) aiz tiešās runas, ja tai seko piebilde, 3) iespraustu teikumu atdalīšanai; ja vārdus "varbut", "laikam", "diemžēl" runā nošķiram ar pauzi, tad rakstos var lietot komatu, 4) izsaukmes vārdu, uzrunas, savrupināta pielikuma nošķiršanai, 5) vienlīdzīgu teikuma locekļu atdalīšanai, 6) divdabja teicienu nošķiršanai (nenoteiksmi no pārējās teikuma daļas neatdala)	1) saturiski cieši saistītu teikumu atdalīšanai, 2) starp pretstata attieksmē saistītām teikuma daļām, 3) starp perioda komponentiem	1) periodā virsteikumu un paligteikumu šķiršanai, 2) pievēršot lasītāja uzmanību tam, kas sekos, 3) aiz piebildes, 4) elidētu saikļu "tāpēc ka", "jo" u.c. vietā pirms seku un pamatojuma paligteikumiem, 5) konstrukcijās ar vispārinošu vārdu un vienlīdzīgiem teikuma locekļiem	1) norādot uz nepabeigtu domu teikuma beigās, 2) norādot uz svarīgām domām, spēcīgām izjūtām, 3) izlaistu vārdu vietā	1) aiz punkta vai citas pieturzīmes, norādot uz teikumu vai teikuma daļu spēcīgākas nošķiršanas nepieciešmību, 2) izlaistas sintaktiskās saitiņas vai vārda vietā, 3) pirms izteiktas negaidītas domas, pārtraukta tēlojuma vietā, 4) atdalot kādu izteicienu vai sakāmvārdu no pārējās teikuma daļas, 5) norādot uz psiholoģiski un emocionāli traucētu runu, 6) komata vietā iespraustu teikumu un vārdu izdalīšanai, starp atkārtotiem vārdiem, 7) atdalot vairāku personu tiešās runas	1) jautājuma teikumu beigās, 2) aiz "jautājumiem vārdiem"	izsaukuma, vēlējuma, paveles teikumu beigās

1910	Abuls P. "Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām" (106.--108. lpp.)	1)stāsti- juma teikumu beigās, 2) aiz virsrak- stiem	1) starp vienlīdzīgiem teikuma locekļiem, 2) starp salikta teikuma daļām, 3) tiešas runas atdalīšanai no sekojošas piebildes, 4) iespraustu teikumu un vārdu nošķiršanai, 5) izsauksmes vārdu, uzrunas, savrupināta pielikuma nošķiršanai	1) starp divām garākām salikta sakārtota teikuma daļām, 2) starp perioda komponen- tiem	1) aiz piebildes, 2) konstrukcijās ar vispārinošo vārdu un vienlīdzīgiem teikuma locekļiem, 3) starp divām teikuma daļām, kur otrajā minētas sekas vai pamatojums iepriekš izteiktajam	nepabeigta teikuma beigās	1) izlaista vārda vietā, 2) pēc punkta, jautājuma vai izsaukuma zīmes starp teikumiem, kas nav cieši saistīti	1)jautājuma teikumu beigās, 2) aiz "jautājamiem vārdiņiem"	1)izsauk- smes, vēlējuma un pavēles teikumu beigās 2) pēc izsauk- smes vārda, ja tas nav cieši saistīts ar kādu citu vārdu teikumā, 3) aiz uzrunas
------	--	--	---	---	--	---------------------------------	---	---	---

Interpunktijas sistēmas pamatu, protams, veido pieturzīmju kopums. Taču rakstītā vai iespiestā tekstā zināmas interpunkcionālas un stilistiskas funkcijas veic arī citi grafiskie līdzekļi, piemēram, lielie burti teikuma sākumā, dažādu šriftu lietojums un teksta dalījums **rindkopās**, respektīvi, atkāpju izmantojums teksta rakstīšanai jaunā rindā.¹ Var pievienoties J.Rozenberga apgalvojumam, ka rindkopa veido teksta “..saturisko struktūru, kurā spilgti redzamas autora tekstveides individuālās īpatnības”.² Jāpiebilst, ka teksta kārtojums rindkopās uzrāda arī kādam vēstījuma stilam raksturīgās iezīmes. Daiļdarbā rindkopa pamatā funkcionē kā stilistiska (ne tik lielā mērā sintaktiska jeb strukturāla) vienība.

Kā atzīmējusi A.Blinkena, rakstot tekstu ar atkāpi jaunā rindā, iespējams nošķirt jēdzieniski saistītas satura vienības; to pašu funkciju var veikt domuzīme, novietota aiz punkta.³ Taču katrā no minētajiem variantiem teksts iegūst atšķirīgas nozīmes nianšes, saturisko dalījumu:

“[Drūmais biedrs]: “Jā, taisni tā... Tev brīnums? Bet es brīnos par to, ka tu brīnies.— Tu šovakar dzer viņu... Bet cik ilgi tu viņu dzersi?... Un tur tās sievietes! Vai viena vienīga no viņām var tev piederēt? Neviena.””⁴

“Un smaržoja skaistās sievietes... Viņas likās, kā smaržojošas, klejojošas puķes: lilijas... kamēlijas... orhidejas...”

Un daudzas no viņām nometa vieglos apģērbus un nekaunējās... Cēli tās brida jūrā...(..)”⁵

Krievu valodniece V.Pokusajenko⁶ visas rindkopas ir iedalījusi lielajās jeb garajās (3 -- 5 utt. rindas) un mazajās jeb īsajās (1 -- 2 rindas). Lielo rindkopu pamatfunkcija ir informatīvā, aprakstoši vēstījošā, bet mazā rindkopa salīdzinājumā ar iepriekšminēto satura izpausmē ir daudzfunkcionālāka un arī daudznozīmīgāka. Attiecīgā tipa rindkopas lietojums ir atkarīgs no literārā žanra izvēles. Rindkopas apjoma un žanra savstarpējās atbilstības tendenci atzīmējusi arī krievu valodniece

¹ Par to sk.: Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība.- R.: Zinātne,1986.-174.lpp.;

Blinkena A. Latviešu interpunkcija.-R.: Zinātne,1969.- 43.-46.lpp.; Лингвистический

энциклопедический словарь.- М.: Советская энциклопедия, 1990.- Стр. 406.

² Cepītis L., Rozenbergs J., Valdmanis J. Latviešu valodas sintakse.- R.: Zvaigzne,1989.- 170.lpp.

³ Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne,1969.- 44.lpp.

⁴ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze,1907.- 68.-69.lpp.

⁵ Turpat, 68.lpp.

⁶ Покусаенко В.К. К вопросу о функциях абзаца// Структура предложения и абзац: Сборник статей.- Ростов-на-Дону: Ростовский-на-Дону Государственный Педагогический институт,1974.- Стр. 110.- 113.

N.Serkova¹. Viņas pētījumos akcentēta doma, ka dalījums rindkopās kalpo kā ritma elements, kas palīdz prozas tekstu tuvināt metriem dzejā.

Impresionistiskā vēstījuma literatūrai raksturīgs miniatūrzanru lietojums. Līdz ar to šajā prozā dominē emocionāli un jēdzieniski ietilpīgākās mazās jeb īsās rindkopas lietojums. Izmantojot īsās rindkopas, tiek radīta liriska noskaņa, prozas teksts tuvināts dzejiskai izteiksmei (protams, noteiktu ritmu palīdz veidot arī vienvēdīgu sintaktisko konstrukciju lietojums un leksisko elementu atkārtojumi).

Piemēram:

“Un tagad...
Ko darīt?
Iet diedelēt?...
Nomirt badā?
Nošauties?
Nē, vēl viņam bij ceļa nauda kabatā.”²

“Zied... dzied... dzied...
Visas malas dzied...
Pār sētu pārkārušies lieli, smaržaini ziedu ķekari...
Jauns ziedonis..
Ieskatījos avīzē...
Jauni spēki, jaunas idejas, jauni centieni...
Jauns ziedonis...
Visas malas dzied...
Tikai es viens kalstu starp kantora sienām.”³

No pieturzīmēm kā impresionistiskajam izteiksmes stilam raksturīgākā parasti minēta **daudzpunkte**.⁴ Tā ir zīme, kas šī vēstījuma stila darbos pamatā funkcionē nevis kā tekstu daloša zīme, bet vispirms kā elementu, vienību saistītāja, kā atsevišķo detaļu vienotāja. Impresionists A.Birkerts šīs zīmes biežo lietojumu savos daiļdarbos motivē ar vēlmi izvairīties no stila smagnējības: “..tas ļoti saskanēja ar manu naidu pret smago, neveiklo stilu. Bij savā ziņā protests.”⁵

¹ Серкова Н.И. Семиотика и метасемиотика красной строки в художественной прозе// Актуальные вопросы лингвистического и методического изучения художественного текста.- Владимир, 1981.- Стр. 110.- 113.

² Birkerts A. Pedagogi.- R.: J.Roze, 1908.- 11.lpp.

³ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze, 1907.- 47.lpp.

⁴ Sk.: Valeinis V. Ievads literatūrzinātnē.- R.: LU, 1994.- 331.lpp.

⁵ Birkerts A. Mana dzīve un literāriskā darbība: Autobiogrāfiskas piezīmes// Kopoti raksti.- I sēj.: Autobiogrāfija, stāsti un skices.- R.: A.Raņķis, 1923.- 32.lpp.

Ar šīs zīmes lietojumu īpaši ir aizrāvušies rakstnieki amatieri, piemēram, Milda. Jāatzīmē, ka viņas skicēs minētā pieturzīme izmantota ļoti bieži. 29 maza formāta lappusēs daudzpunkte lietota 347 reizes (izsaukuma zīme -- 41 reizi, punkts-- 34 reizes un jautājuma zīme -- 25 reizes). Daudzpunktes biežo lietojumu autore pamato ar vēlmi atklāt "...prātam nekontrolējamas, šausmīgas, liktenīgas kaislības"¹:

"Mana istaba pilna ziedu smaržas.
 Visur ceriņi ... narcises...
 Pa atvērtajiem logiem redzami balti ābeļu zari... Ārā ziedoņa vakara
 krēsla... un klusums...
 Svētvakara klusums... ar svinīgi plūstošām, klusām zvana skaņām...
 Miers... miers... miers...
 Bet puķu smarža mani reibina un manī nav miera...
 Es ilgojos un tvīkstu... Man vajag skūpstu un apkampienu un kaislības
 pilnu vārdu...
 Bet nebūs nekā..."²

Šajā fragmentā tieši zemteksts (nevis teikumu loģiskais saistījums) funkcionē kā atsevišķo impresiju savienotājs, un bieži lietotās daudzpunktes uztveramas kā zemteksta norādes. Loģiskās ķēdes saslēgšana tiek atstāta lasītāja ziņā. Šī ir viena no nozīmīgākajām minētās pieturzīmes mākslinieciskajām funkcijām.

Tāpat daudzpunkte (kā varam to vērot, piemēram, A.Birkerta daiļradē) bieži lietota arī tādēļ, lai sniegtu kādu jaunu informāciju, kas tieši neizriet no izteikuma satura, vai lai norādītu uz vārda vai vārdu izlaidumu jeb elipsi³. Daudzpunkte atklāj daiļdarba varoņa aktīvo psihiskās darbības procesu, īpašo emocionālo stāvokli, runas vai domas intonatīvu pārtraukumu, aprāvumu:

"Tas bija... bija... Un nu vairs nav... nekā vairs nav..."⁴

"Viņš arvien mēdzis agri būt augšā un pusdeviņos iet pie darba. Bet šodien... viņš neuzcēlies... Un vakar viņš tomēr nebijis dzēris..."⁵

¹ Kursite J. Latviešu dzejas versifikācija 20.gs. sākumā: 1900 -- 1919.- R.: Zinātne, 1988.- 141.lpp.

² Milda. Ziedoņa reiboni: Skices.- Cēsis: Ozols,1906.- 27.lpp.

³ Par elipsi sk.: Cepļītis L.,Rozenbergs J., Valdmanis J. Latviešu valodas sintakse.- R.: Zvaigzne, 1989.- 195.-197.lpp.

⁴ Birkerts A. Manas meitenes: Skices// Birkerts A. Kopoti raksti.-I sēj.- R.: J.Roze,1907.- 13.lpp.

⁵ Turpat, 26.-27.lpp.

Ar daudzpunktēm, kas novietotas teikumu beigās vai atdala vienveidīga uzskaitījuma elementus, impresionisti parasti norāda uz strauju darbības maiņu vai priekšstatu, vērojumu un impulsu virkni:

“Pēc brīža Staburags atradās jau dzelzceļa stacijā.
Fūrmaņi... nesēji... pasažieri... ceļa somas... steiga... zvani... svilpieni...
lokomotīve... vagonu rinda...”¹

“Visapkārt pietvīkušas sejas... kārtis, nauda... izdzertas un nedzertas
pudeles... ķercošas balsis, mūzika... deja... dekolē... tabakas dūmi...”²

Tādējādi ar daudzpunktes palīdzību tiek izceltas tās personu, teļu vai situāciju raksturojošās detaļas, kuras šajā brīdī ievērojis impresiju sajūtējs. Daudzpunkte akcentē vēstījuma subjektivitāti:

“Tik šad tad runājot, viņš pameta acis uz Zinu un viņa dvēselē
nogleznojās pirmais iespaids [izcēlums mans -- I.V.].

Melni kupli mati... Lielas, tumši zilas acis... mazas, vājas, baltas
rokas... dienvidnieces deguns... sārti vaigi... ātras kustības... zila talja, pelēki
svārki... lēna, jūtu pilna balss... Visās viņas kustībās svaigums un
straujums.”³

Izdalot šo daudzpunktes lietojuma funkciju, uzmanība pievēršama kādam grūtāk motivējamam gadījumam: autors, īpaši -- A.Birkerts, reizēm ir nekonsekvents atsevišķu teikumu izdalīšanā. Par to liecina, piemēram, lielo un mazo burtu lietojums, atšķirības uzskaitījuma elementu noformējumā u.tml.

Teikumā:

“Visapkārt nakts... **sala**... sniegs...”⁴

savukārt nav vienveidīga uzskaitījuma, tā elementi nav atdalīti ar daudzpunkti kā atsevišķi teikumi. Iespējams, šeit jaušama autora vēlme uzsvērt atsevišķo elementu savstarpējo saistību. To, ka tā nav redakcionāla tipa kļūda, pierāda konteksts:

¹ Birkerts A. Pedagogi.- R.: J.Roze, 1908.- 222.lpp.

² Turpat, 130.lpp.

³ Turpat, 79.lpp.

⁴ Turpat, 138.lpp.

“Vientuļa jūra... vientuļi kalni... vientuļais mežs... vientuļas klintis...
Vientuļa saule...”¹

Kombinācijā ar valodas leksisko līdzekļu atkārtojumu daudzpunkte reizēm tiek lietota, lai uzsvērtu atkārtotās darbības vienmuļību:

“Gulēt... ēst... strādāt...
Ēst... gulēt... strādāt...
Strādāt... gulēt... ēst...
Un tā tālāk... Un tā tālāk...
Tā dienu no dienas, nedēļu no nedēļas, gadu no gada...
Un tā tālāk... Un tā tālāk...”²

“Darbs... darbs... un atkal darbs... Darbs klasē, darbs mājā, darbs ārpus klases... darbs ārpus mājas...”³

Palaikam šādā veidā tiek akcentēts tēlotās situācijas nemainīgums:

“Man [joprojām --I.V.] viena pate stunda pa seši rubļi mēnesī...
Stilbiņš stāj virsū [atkal --I.V.] naudu... Tčurbans vēl arvienu [pāsv. mans --
I.V.] gaida simts rubļu no desmit draugiem...”⁴

Cita daudzpunktes funkcija ir norādīt uz intonatīvu pauzi. Tādējādi ar daudzpunktes palīdzību tiek piesaistīti fakultatīvie savrupinājumi⁵. Taču bieži vien šie savrupinājumi nevis izceļ kādu nojēgumu, bet tikai atklāj impresionistisko, impulsīvo redzējumu:

“Šad tad viņiem paiet garām kāds pazīstams, kāds kolēģis... ar kokardi pie pieres un dāmu pie sāniem... Ceļā arī teātra nams... apgaismots.”⁶

“Palocījās un aizgāja... smaidīdams... Dzejnieks Konrads Dažķers aizgāja... smaidīdams...”⁷

Fakultatīvie savrupinājumi reizēm ir parcelēti⁸ aiz daudzpunktes:

¹ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze,1907.- 14.lpp.

² Birkerts A. Manas meitenes:Skices.- R.: J.Roze,1907.- 12.lpp.

³ Birkerts A. Pedagogi.- R.: J.Roze,1908.- 74.lpp.

⁴ Birkerts A. Viena vasara: No kāda mājskolotāja dienas grāmatas.- R.: J.Roze,1907.- 20.lpp.

⁵ Par to sk.: Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika.- II sēj.: Sintakse.- R.: LPSR ZA izd., 1962.- 438.-439.lpp.

⁶ Birkerts A. Pedagogi.- R.: J.Roze,1908.- 73.lpp.

⁷ Austriņš A. Cīruļu putenis: Laika vērojums.- R.: Varavīksne,1913.- 84.lpp.

⁸ Ar parcelāciju uzsver, izceļ, paskaidro, precizē, raksturo, pievērš uzmanību vai norāda uz emocionāli intelektuālo attieksmi, subjektīvo pārdzīvojumu un dažādām gribas izpausmēm.

“Ēnas pusē kaut kas slēpās... Miglas plīvurā... Vizoši balts...”¹

Parcelēti un ar daudzpunkti tiek šķirti arī gramatiskie savrupinājumi vai citas konstrukcijas, kas padara sarežģītāku vienkārša teikuma uzbūvi. Tādējādi tiek sniegta emocionāli ekspresīva papildinformācija (nu jau divkārša -- ar sintaktisko konstrukciju un pieturzīmi izteikta):

“Visapkārt strādāja ļaudis... Visdažādākie elementi... Studenti, žurnālisti, skolotāji, kursistes, mācīti vīri un vienkārši mirstīgie... Rakstija, lasija, citēja, pētīja, zīmēja...”²

“Dvēseles dziļumos kaut kas raud... Lēni, klusi, sāpīgi...”³

Fakultatīvo un arī gramatisko savrupinājumu izdalīšanai paralēli daudzpunktes lietojumam tiek izmantots arī komats. Šīs pieturzīmes lietojums pievērs lasītāja uzmanību intonatīvi atdalītajai teikuma daļai, taču autora attieksmi pret savrupināto nojēgumu komats neizsaka tik emocionāli un dziļdomīgi kā daudzpunkte:

“Es esmu laivā, uz ezera.”⁴

“Jaunas ugunis te deg, baltas kā saule un spožas kā saule.
Jauni priesteri te māca, apskaidroti, kā iemilējušies.”⁵

No daudzpunktes lietojuma viedokļa interesants ir arī A.Švābes mēģinājums stāstā “Mēbelētās istabas”⁶ attēlot apreibušās Sofijas Nikolajevnas runu, ko varētu uzskatīt par alkohola ietekmē deformētu apziņas plūsmu. Šajā gadījumā daudzpunktes funkcijas tiek būtiski paplašinātas: tā atklāj nevis teksta emocionalitātes pakāpi, bet norāda uz intelektuālās darbības traucējumiem, nespēju veidot loģiski sakarīgu domu, atrast vajadzīgos vārdus u.tml.:

Par to sk.: Ceplītis L., Rozenbergs J., Valdmanis J. Latviešu valodas sintakse.- R.: Zvaigzne, 1989.- 189.- 193.lpp.

¹ Austrīņš A. Cīruļu putenis: Laika vērojums.- R.: Varavīksna.-147.lpp.

² Birkerts A. Pedagogi.- R.: J.Roze, 1908.- 10.lpp.

³ Birkerts A. Viena vasara: No kāda mājskolotāja dienasgrāmatas.- R.: J.Roze, 1907.- 10.lpp.

⁴ Jaunsudrabiņš J. Ar makšķeri.- R.: Vainags, 1921.- 6.lpp.

⁵ Birkerts A. Dzīves degpunktā: Skices un noveles.- R.: J.Roze, 1910.- 79.lpp.

⁶ Švābe A. Celā: Stāsti un tēlojumi.- R.: A.Gulbis,(b.g).-9.-31. lpp.

“Kā lieliska aina aizslīd gar gulētāju [blakusistabā -- I.V.] ausīm izbijušās aprīņpilsētas skaistules dzīve.

...”bagātais Petuchovs lūdza pēc manas rokas... kas par muižām... zirgiem... un kādas balles viņš rīkoja... Kamēr uz kārtīm nospēlēja visu... Kas par debešķīgām naktīm, satiekoties ar tiesas priekšsēdētāju... un sieva, tirā aitiņa, nemana nekā... līdz vienu dien... br... Un gvardijas oficiers Orlovs... ne Orlovs, bet mans Miša... līdz beidzot bij jāķeras pie mēbelētām istabām... jāpaliek par apteksni... Ak Kungs Kristus, apžēlojies... kas par dzīvi... jāsmērējas gar mužiku cukuru... jānes uz lombardu tirgoņdēlēna vecmodīgais pulkstens... lai tikai būtu nauda priekš Serjožas... bet... viņš... ak dieviņ, ak dieviņ... aizies -- aizies.(..)”¹

Dažkārt grūti rast viennozīmīgu daudzpunktes lietojuma motivāciju. Saturiski līdzvērtīgos teksta fragmentos (arī gramatiskais noformējums īpaši neatšķiras) var tikt lietotas dažādas pieturzīmes. Salīdzinājumam divi piemēri, kuros vērojams impresionistisks telpas tēlojums. Abu teksta fragmentu autors ir A.Birkerts. Vienā gadījumā teikumu atdalīšanai lietota daudzpunkte, otrā -- punkts:

1) “Viņš ātri pārlaida acis pa kameru... Melnas durvis bez klinča... Labi augstu no zemes neliels logs ar dzelzs restēm priekšā... Balti griesti, balti pelēkas sienas... Pie sienām likstiņas ar tukšu bļodiņu un maizes gabalu... Zem likstiņām netīrs divielis... Pie griestiem elektriskā laterna... kaktā tvaika kurināmā krāsns... Pie durvīm elektriskā zvana podziņa... Mazs galdiņš un beņķīts, pieslēgti ar ķēdi pie sienas...”

2) “Pārlaižu acis pār kabinetu. Vienā stūrī plintes, kinžali, mednieku naži, revolveri, pātagas, džandžalas. Otrā stūrī naudas skapis, vienkāršs, bet varens savā vienkāršībā. Tepiķi pie sienām un uz grīdas. Pie logiem palmas. Grāmatu skapis ar rūpīgi saliktām zeltītām, ilgi neaizstiktām grāmatām. Kamīns ar bronza izgreznojumiem...”²

Acīmredzot atšķirīgu pieturzīmju lietojums nav nejaušība, bet drīzāk vēlme norādīt uz daiļdarba varoņa attieksmi pret konkrēto telpu: cietuma kameru un kāda muižas kunga, iespējamā darba devēja, kabinetu. Iespējams, autors vēlējies norādīt uz to, ka ieslodzījuma vietas uztvere būs emocionāli ekspresīvāka.

Daudzpunktes funkcijas var ietekmēt zīmes novietojums teikumā. Tāpat kā dekadentu literatūrā arī impresioniskā vēstījuma prozā šī pieturzīme reizēm atrodas gan teikuma sākumā, gan starp vārdiem, gan beigās. Bet praktiski nemaz

¹ Švābe A. Ceļā: Stāsti un tēlojumi.- R.: A.Gulbis,(b.g.).- 29.-30.lpp.

² 1) Birkerts A. Pedagogi.- R.: J.Roze, 1908.- 142.lpp; 2) Birkerts A. Viena vasara: No kāda mājskolotāja dienas grāmatas.-R.: J.Roze, 1907.- 25.-26.lpp.

daudzpunkte netiek lietota, lai niansētu rindkopas saturu, ko bieži izmantoja dekadenti. Toties impresionistu darbos ir atrodams piemērs, kur blakus lietotas divas daudzpunktes: viena -- teikuma beigās, otra -- nākamā teikuma sākumā, pie tam teikumi nav atdalīti ar atkāpi jaunā rindā:

“Viņas *nē* ir aizliegums sev pašai, aizliegums tiekties pašai, atļaut sev pašai to, ko atļāvusi tev, savam draugam... ..tev, savam draugam viņa atļāvusi vairāk, nekā spējusi atļaut sev pašai..”¹

Runājot par novietojumu, jāatzīst, ka impresionisti samērā bieži daudzpunkti un citas pieturzīmes izmanto, lai papildinātu skiču virsrakstā izteikto informāciju. Piemēram, Mildas skiču kopā “Ziedoņa reiboni”² 5 gadījumos virsrakstā lietota daudzpunkte (“Mana dvēsele raud...”, “Tikai mirklis...”, “Mans draugs bija tālu no manis...”, “Ievas zied...”, “Mans mīlais manis nesaprata...”), vienreiz jautājuma zīme un daudzpunkte (“Kamdēļ?...”). Trīsreiz izcelta izsaukuma un vēlējuma modalitāte, palikušajos 5 virsrakstos -- stāstījuma nosacīti neitrālā modalitāte. Arī A.Birkerts vienu no skiču³ virsrakstiem noformē šādi: “...Kā es pats sev nozudu”. Iespējams, daudzpunkte šeit funkcionē kā intriģējoša norāde uz procesu, kurš lasītājam pagaidām nav zināms. Tātad -- uzmanības piesaistītāja, noslēpuma glabātāja. Bez tam daudzpunkte iepriekš sagatavo lasītāju apakšvirsrakstā norādītajai informācijai *Atrastas piezīmes*, precīzāk -- norāda uz iepriekšesošās informācijas trūkumu. Turpmākajā sižeta rituma gaitā virsraksts tiek izmantots atkārtoti, šoreiz -- nedaudz atšķirīgā noformējumā:

“Paskatījos burtniņās sākumā. Virsraksts retiem salasāmiem burtiem: “...Kā es pats sev nozudu...””⁴

Tāpat daudzpunkte var tikt novietota atsevišķu nodaļu sākumā vai beigās. Piemēram, A.Birkerts šo zīmi lietojis daiļdarba “Kā viņi mirst”⁵ 18 nodaļu sākumā un beigās (izņemot ievaddaļu un 9. nodaļu, kuras beigās likts punkts). Acīmredzot autors ir vēlējies atkārtoti (šoreiz ar pieturzīmju palīdzību) uzsvērt apakšvirsrakstā

¹ Baltpurviņš A. Atspīdumi drumstalās: Jūtu un atziņu uzliesmojumi.- Cēsis;R.: O.Jēpe,1924.- 20.lpp.

² Sk.: Mildā. Ziedoņa reiboni: Skices.- Cēsis: J.Ozols,1906.- 34 lpp.

³ Sk.: Birkerts A. Manas meitenes.:Skices.- R.: J.Roze,1907.- 26.-50.lpp.

⁴ Turpat, 29.lpp.

⁵ Birkerts A. Kā viņi mirst: Izvilumi no kāda cilvēka vēstulēm// Birkerts A. Dzīves degpunktā: Skices un noveles.- R.: J.Roze,1910.- 25.-39.lpp.

minēto informāciju, ka šie ir *izvilkumi no kāda cilvēka vēstulēm*. Līdz ar to šajā daiļdarbā daudzpunkte veic gan mūsdienās lietotās divpunktes funkcijas, gan arī, iespējams, norāda uz nodaļu saturisko saistību un laika distanci starp vēstulēs minētajiem notikumiem.

Impresionistiskā vēstījuma prozā funkcionāli ne mazāk nozīmīgs kā daudzpunkte ir arī **punkts**. Literatūrzinātnieks K.Kārkliņš ir norādījis, ka impresionisti nesniedz priekšmetu, notikumu, parādību detalizētu aprakstu, bet apmierinās ar vispārīgu gleznu.¹ Tādējādi viņu izteiksmes stilam raksturīgas īsu teikumu (visbiežāk vienkāršu paplašinātu vai nepaplašinātu) virknes. Šo teikumu beigās parasti tiek likts punkts. Pirmkārt, ar šādu pieturzīmju lietojumu autori mēģina radīt ārēji bezkaislīgas faktu konstatācijas iespaidu, kas paplašina dekadences periodā izmantotās punkta iespējas:

“Vilciens pienāca pilsētā vēlu. Ugunis dega. Lietus lija. Ziemeļi paņēma stūrmani un pavadīja Niru uz mājām. Šķiroties viņa uzlūdzta to kādreiz apmeklēt. Viņš apsolījās.”²

Otra šīs zīmes funkcija -- ar punkta palīdzību tiek veidotas vienmērīgi ritmiskas stāstījuma teikumu virknes, kas izmantotas kā fons emocionālās kulminācijas izcelšanai:

“Un kritika prasīja pēc pilnības, pēc īstas mākslas! Bet vai pilnību varēja sasniegt par šiem atmetajiem nieka grašiem? Nē. Dusmas uznāca. Samīt viņus gribējās. Acīs iesviest! Daudzi ar atmeta savam darbam ar roku. Izmisa. Dzēra. Nonāvējās. Piekopa intrigas. Beidzās. Mira. Tapa aizmirsti otrā dienā.”³

Stāstījuma teikumu virknes var būt arī fons negaidītam domas pavērsienam, krasai noskaņas maiņai vai svarīga secinājuma akcentācijai:

“Atmostos. Istaba pilna spožu rīta saules staru. Ap sirdi viegli un patīkami.

“Bet vieta?” kā akmins iekrīt patīkamajās jūtās jautājums un paliek tik smagi un ērtoti ap sirdi.”⁴

¹ Latviešu literatūras vēsture/ Virsred. L.Bērziņš.- V sēj.- R.: Literatūra,1936.-124. lpp.

² Birkerts A. Dzīves degpunktā: Skices un noveles.- R.: J.Roze,1910.- 74. lpp.

³ Turpat, 75.lpp.

⁴ Birkerts A. Viena vasara: No kāda mājskolotāja dienas grāmatas.- R.: J.Roze, 1907.- 3. lpp.

Noteiktā ritma maiņa vērš lasītāja uzmanību uz to teksta vienību, kas izjauc šo intonatīvo un zināmā mērā saturisko vienveidību.

Kā jau tas bija vērojams daļā iepriekšminēto piemēru, impresionisti veiksmīgi pilnveidojuši tās punkta iespējas, kas saistītas ar šīs pieturzīmes lietojumu parcelēto teikuma daļu¹ atdalīšanai. Tādējādi tiek pastiprināta impresionistiskajam vēstījumam raksturīgā izteiksmes frāžainība:

“Skriedams jau nezināja, kur *rokas* likt. Bet vissliktāk bij stāvot. *Kā pātagas*. Tad viņš aizvienam izlikās *tāds* padumjš -- pusatvērtu muti. *Kā pie blēnām pieķerts zenķis, dabūjis no mātes pa nagiem*. Kur grūst? *Kā nātrās sadzeltas*.”²

Funkcionāli nozīmīgo pieturzīmju grupā kā nākamā jāmin **jautājuma zīme**. Impresonistiskā vēstījuma prozā šī zīme vispirms turpina veikt savu komunikatīvo funkciju. Respektīvi, jautājuma zīme tiek lietota, lai turētu lasītāju sasprindzinājumā līdz brīdim, kamēr tiek dota atbilde. Šī atbilde var sekot tūlīt aiz izteiktā jautājuma un būt vairāk vai mazāk izvērsta, kā arī tā var tikt novietota atstatus no jautājuma. Piemēram, skices “Ideāla ceļš” sākumdaļā A.Birkerts iezīmē šādu jautājumu virkni:

“Kas gan varētu būt tur augšā? Kas varētu būt kalna otrā pusē? Kādēļ cilvēki neapiet viņam apkārt, bet kāpj taisni augšā? (..)”³

Turpmākajā satura atklāsmes gaitā arī rodamas netiešas atbildes⁴ uz minētajiem retoriskajiem jautājumiem: patiesība, Golgāta, taisnais ceļš -- vieglākais ceļš. Šo māksliniecisko paņēmienu autors izmanto arī skicē “Poste restante”⁵. Šoreiz starp jautājumu un atbildi ir viss skices konteksts. Jautājumi tās sākumā norāda uz reālu (bez)darbību, taču tai pašā laikā slēpj sevī retorisku jautājumu: “Vai tiešām tikai guļu un skatos?” --

“Kā tas nākas, ka es te gluži viens? Un ko es daru? Guļu zālē un skatos debess zilajā dzīlē. Ha -- jāsmejas!... Arī nodarbošanās!”⁶.

¹ Par to sk.: Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība.- R.: Zinātne,1986.- 258.-260.lpp.

² Austrīņš A. Cīruļu putenis: Laika vērojums.- R.: Varavīksna, 1913.- 25.lpp.

³ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze,1907.- 78.lpp

⁴ Turpat, 78.- 80.lpp.

⁵ Turpat, 17.-19.lpp.

⁶ Turpat,17.lpp.

Atbilde tiek sniegta tikai skices beigās --

“Es gulu uz klintīm, skatos uz tukšo, viļņaino jūru un man liekas, ka es skatītos savā pagātnē...”¹.

Ņemot vērā daiļdarba īpašo specifiku, vēl nozīmīgāks par komunikatīvu jautājuma zīmes lietojumu ir tās lietojums ar vēlmi izcelt vai norādīt uz emocionālo ekspresiju. Impresioniskā proza vairumā gadījumu ir monoloģiska. Līdz ar to jautājuma zīme pārsvarā saistīta ar jautājumiem, ko vēstītājs vai galvenais varonis uzdevis sev. Vairumā gadījumu atbilde uz šiem jautājumiem netiek sniegta:

“Ko viņa domāja?
Ko viņa sapņoja?
Atbildes nebij...
Viņa gulēja, kā noslēpums...”²

Šādu retoriski³ ievirzītu jautājuma teikumu beigās jautājuma zīme sniedz emocionāli ekspresīvu informāciju, vairāk akcentē paustās domas emocionalitātes pakāpi nekā atklāj izteikuma komunikatīvo mērķi. Par to, ka uz jautājumu netiek gaidīta atbilde, liecina arī biežais daudzpunktes lietojums aiz jautājuma zīmes. Šāds interpunkcijas sablīvējums reizēm norāda, ka aiz daudzpunktes pauzes sekos kāda emociju vai pārdomu atklāsme, bet nekādā ziņā ne konkrēta, viennozīmīga atbilde:

“Vai tad ir vērts maz laimīgam būt?...”⁴

“Es esmu atdevis viņai daudz enerģijas, daudz spēku, daudz jaunības. Ko viņa [dzīve -- l.v.] man dos par visu to?... Klepus... Dilons... (..)”⁵

To, ka jautājuma zīme neatspoguļo teikuma komunikatīvo uzdevumu, bet gan norāda uz zināmu emocionalitāti, pierāda arī ekspresivitātes pakāpes graduēšana, kas tiek panākta, izmantojot dažādas pieturzīmes un to kombinācijas:

¹ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: .Roze,1907.-19.lpp.

² Turpat, 8.lpp.

³ Par retoriskajiem jautājumiem sk.: Ceplītis L., Rozenbergs J., Valdmanis J. Latviešu valodas sintakse.- R.: Zvaigzne,1989.- 232.- 234.lpp.; Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika.- II sēj.: Sintakse.- R.: LPSR ZA izd.,1962.- 135.- 138.lpp.

⁴ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze,1907.- 60.lpp.

⁵ Birkerts A. Dzīves degpunktā: Skices un noveles.- R.: J.Roze,1910.- 38.-39.lpp.

“Bet viņam bij bail: Vai visa dzīve būs tik skaista, kā šis moments? Vai šis moments nodibina, vai satriec Zinas likteni?... To viņš nezināja... “(..)Kas daļas gar turpmāko likteni?... Un dzīvē taču tik maz skaistuma!...”¹

“Mans tēvs ara... Vagu pakaļ vagai... Dienu pēc dienas... Gadu pēc gada... Visu savu mūžu...

Un es?

Arī tāpat?!

Un mani bērni?

Arī tāpat?!

Un mani bērnu bērni?

Arī tāpat?!

Kāds lāsts! Kāds briesmīgs lāsts!...”²

Pieturzīmju lietojums ir cieši saistīts ar visa teikuma vai garāka teksta nogriežņa saturisko būtību, ko izsaka konkrēto vārdu nozīmes, vārdu secība, izlaidums utt. Savukārt intonācija (rakstītā tekstā to uzrāda interpunkcija) norāda uz to, ka sižeta risinājuma gaitā mainās runātāja vai rakstītāja attieksme pret teikto. Ja dekadenti izmaiņas vēstījuma emocionalitātē lielākoties apzīmē ar blakus izvietoto pieturzīmju kvantitāti, tad impresionisti (konkrēti -- A.Birkerts) vairāk eksperimentē ar pieturzīmju kvalitatīvajiem rādītājiem:

“Kā viss tas beigsies? Kā tik viss tas beigsies? (..) Kā viss tas beigsies?! Kā tik viss tas beigsies! (..)”³

Retorisko jautājuma teikumu intonācija impresionistu darbos bieži vien ir līdzīga izsaukuma intonācijai. Uz to var norādīt jautājuma un izsaukuma zīmes blakus lietojums (jautājuma vai izsaukuma primaritāti norāda zīme, kas lietota pirmā):

“Un tādēļ lai viņa mani milētu?!”⁴

¹ Birkerts A. Pedagogi.- R.: J.Roze,1908.- 138.lpp.

² Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze,1907.-30.lpp.

Piemēram, šajā teksta fragmentā A.Birkerta “Kopotos rakstos” lietota citāda interpunkcija, līdz ar to teksta emocionalitāte ir izmainīta:

“(..)Un es?

Arī tāpat?

Un bērni?

Arī tāpat?

Un mani bērnu bērni?

Arī tāpat?(..)”

(Birkerts A. Kopoti raksti.- I sēj.: Autobiogrāfija, stāsti un skices.- R.: A.Raņķis,1907.- 86.-87.lpp.)

³ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze,1907.- 41.- 42.lpp.

⁴ Turpat, 18.lpp.

“Un tā esot dzīve, lielā, plašā, dzīvības pilnā dzīve?!”¹

“Bet mana cilvēka cienība? Mana rakstnieka persona? Vai tā ir ar kāju sperama!?”²

Runājot par pieturzīmju blakus lietojumu, impresionisma prozā funkcionāli nozīmīgs ir **izsaukuma zīmes un daudzpunktes savienojums**. Piemēram, A.Birkerta skiču kopā “Manas meitenes” šāda kombinācija sastopama 85 no 179 izsaukuma zīmes lietojuma gadījumiem. Daudzpunkte šeit parasti norāda uz psiholoģisku pauzi, kas seko pēc “emocionāli skaļajiem” teikumiem. Šī pauze mazina izsaukuma ekspresiju, sagatavo noteikta zemteksta uztveri.

Piemēram:

“Ak, cik žēl, ka nav naudas!... Nav!...”³

“Man tagad visi ceļi vaļā. Visi... Brīvs, kā putns zilajos gaisos!... Jaunas jūtas... Jauni iespaidi!... Slaveni!... Bieži vien man bij jāatsakās no saviem nodomiem... Bet tagad!... Ha, ha, ha!... Tagad man visi ceļi vaļā... Visi!...”⁴

Ja daudzpunkte lietota pirms izsaukuma zīmes, tad tā norāda uz noklusētām teikuma beigām, t.i., uz nepabeigtu teikumu un tikai pēc tam izsaka vēlējuma, rosinājuma vai izsaukuma modalitāti. Sekojošajā piemērā pieturzīmes vispirms pievērš uzmanību zemtekstam, noklusējumam un tikai pēc tam -- izsaka izbrīnu:

“Jā... Ļaužu bij daudz, bet cilvēku maz...!”⁵

No teikumiem, kuru beigās liekama izsaukuma zīme, dominē izsaukuma teikumi⁶, kas ļauj autoram paust savas jūtas, emocionālo un intelektuāli emocionālo attieksmi pret izsakāmo domu. Saturiski šādi teikumi var līdzināties gan stāstījuma, gan arī retoriskajiem jautājuma teikumiem:

“Jūtos tīri laimīgs!”⁷

¹ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze,1907.- 34.lpp.

² Turpat, 92. lpp.

³ Birkerts A. Viena vasara: No kāda mājskolotāja dienas grāmatas.- R.: J.Roze,1907.- 27.lpp.

⁴ Birkerts A. Dzīves degpunktā: Skices un noveles.- R.: J.Roze,1910.- 19.lpp.

⁵ Birkerts A. Pedagogi.- R.: J.Roze,1908.- 75.lpp.

⁶ Par izsaukuma teikumiem sk.: Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika.- II sēj.:Sintakse.-R.: LPSR ZA izd.,1962.- 189.-203.lpp.

⁷ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze,1907.-34.lpp.

“...Un tā esot dzīve! Viņa man iet garām, un es skatos. Ko viņa man dos?!”¹

Impresionisti izmanto arī dekadentu iemīļoto **domuzīmi**. Šīs zīmes un komata lietojums 20. gadsimta 1.puses gramatikās ir visprecīzāk reglamentēts un skaidrots (sk. 6.tabulu). Impresionisti daudz retāk nekā dekadenti izmanto vairākas domuzīmes blakus lielākas pauzes raksturošanai. Respektīvi, domuzīme zaudē savu nozīmību. Viens no iemesliem ir tas, ka šī pieturzīme racionāli kavē, palēnina teksta dinamiku. Bet racionāla pauze impresionisma mākslai nav sevišķi raksturīga (vairāk-- mirkļa impulsu dinamika).

Līdzīgi dekadentiem impresionisti lieto domuzīmi aiz punkta, komata un kola:

“Tomēr, arī tādās reizēs nevar teikt, ka mana sēdēšana būtu pilnīgi velta. — Jau asi skaidrais ziemas gaiss vien, ko es ieelpoju, man deva labu.”²

“Saule pie debesīm, dzidrais gaiss, ūdeņu spoguļi un zemes plašais vaigs, — kādu slavas dziesmu lai jums dziedu?”³

“Piepeši domas traucās caur melno nakti kaut kur tālu prom, un visur tās redzēja ugunis mirdzot, visur pie apgaismotiem galdiem sēdēja domās noliekušās galvas, un visiem bij vienas vienīgas domas: — par lielu mošanos un celšanos...”⁴

Šādu kombināciju lietojums tomēr nav īpaši produktīvs, jo domuzīmes pastiprina semantisko ekspresiju, nevis impresiju. Impresionistiskajam stilam nav raksturīgs domuzīmes izmantojums vairāk vai mazāk krasu satura izmaiņu atklāsmei. Šī zīme galvenokārt funkcionē kā norāde uz dažādām pauzēm, nepabeigtu, noklusētu domu, psiholoģisku iemeslu traucētu runu. Šo funkciju atklāsmei grafiski var tikt lietotas no 1 līdz 3 un vairāk domuzīmēm:

“Viņa spēki ir nokauti, un kā pagale viņš nokrīt — un — ir pagalam.”⁵

“Reiz es redzēju, ka zirgs, lecot pār hipodroma grāvi, klupa un ielauza jātniekam ribas, un pats nositās...

Jā, tā klūp...

Arī es tā klupu... es skrēju... Pilniem rikšiem... Aulekšiem un

¹ Birkerts A. Dzīves degpunktā: Skices un noveles.- R.: J.Roze, 1910.- 38. lpp.

² Jaunsudrabiņš J. Ar maksķeri.- R.: Vairāgs, 1921.- 32.lpp.

³ Turpat, 50.lpp.

⁴ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze, 1907.- 71.lpp.

⁵ Turpat, 34.lpp.

tad _ _ _”¹

“Rokās gulēja visa viņa nelaime: pilis, kurās nekad nebij iegājis; kambari, kurus nekad nebij atvēris; gultas, kurās nekad nebij gulējis; Melizande, kuras nekad dzīvē nebij redzējis _ _ _ _ _”²

“Smiltis vāļājas saplēstās grāmatiņas gabali un ņirgājas:”Kā _ es _ _ tiku _ _ _ par _ _ _ _ mil _ jonāru” _ _ _ _ _”³

Domuzīmes lietojums pārsvarā saistīts ar emocionāliem pārdzīvojumiem, tādējādi impresionisma prozā tā funkcionē līdzīgi daudzpunktei.

Viena vai vairākas domuzīmes bieži lietotas starp uzskaitījumā esošiem vārdiem, kā arī (sekojot gramatikās fiksētajām normām) starp atkārtotiem vārdiem:

“Viņš pats bij vienmēr jautrs, bet viņa dzejā arvien raudāja kāda balss -- skuma _ ilgojās _ draudēja _ tiecās kaut kur uz priekšu _ uz augšu _ uz nezināmiem tālumiem...”⁴

Kā izpētījusi A.Blinkena⁵, domuzīmes lietojums pirms atkārtojuma norāda uz lielāku pauzi un pievērš lasītāja uzmanību kādai parādībai vai pazīmei, kura var tikt raksturota vai paskaidrota aiz atkārtotā vārda:

“Bet puķes _ _ _ puķes no mana katedra bij nozudušas...”⁶

“Es atsedzu uzsegu, iekāpju baltajā gultā un pārvelku uzsegu pār sevi _ _ pār sevi un savu vientulību.

Es sāpēs apķeru savu pagalvi un raudu _ raudu _ _ _ raudu _ _ _”⁷

Cita domuzīmes funkcija ir saistīta ar impresionistiskajam stilam raksturīgo palīgvārdu un saistītāvjārdu ierobežoto lietojumu. Šāds “tukšums” teikumā tiek aizpildīts ar interpunkcijas zīmēm, parasti -- ar domuzīmi (arī kolu). Domuzīmes lietojums izlaista vārda (piemēram, saitiņas, saikļa u.c.) vietā īpaši neatšķiras no mūsdienu lietojuma, un to nenosaka konkrētais vēstījuma stils.

¹ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze,1907.- 101.lpp.

² Austrīņš A. Cīruļu putenis: Laika vērojums.- R.: Varavīksna,1913.- 25.lpp.

³ Birkerts A. Viena vasara: No kāda mājskolotāja dienas grāmatas.- R.: J.Roze,1907.- 29.lpp.

⁴ Turpat, 41.lpp.

⁵ Par to sk.: Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne,1969.-221.-223.lpp.

⁶ Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze,1907.-39.lpp.

⁷ Birkerts A. Dzīves degpunktā: Skices un noveles.- R.: J.Roze,1910.- 102.lpp.

Domuzīmes novietojums var būt visai atšķirīgs. Šo pieturzīmi joprojām lieto rindkopu sākumā, un domuzīmju rindas -- starp rindkopām, tādējādi pastiprinot norādi uz paustās domas atšķirībām, negaidītību, pārrāvumu, pretstatu vai norādot uz lielāku laika intervālu:

"= Es esmu laivā, uz ezera. Lec saule. Ezers ir kā spogulis(..)

= Citā reizē līst lietus. Es sēdu ievilcis galvu apkaklē, noliecis platmales malas uz zemi, un raugos, kā viena pile uzsit lielu burbuli un otra to pārcērt.(..)"¹

"Grāmatiņas beigās mūsu interese saplok pavisam. Varons tiek par miljonāru tikai pēc 15 gadiem...

"Iesim labāk pusdienā." "²

Pavisam cita nozīmes nianse tekstā ir punktu rindām. Tās saista (nevis atdala) autora vēstījumu ar lasītājā izraisīto pārdomu plūsmu:

"Mūžīgs darbs un mūžīga ciņa... Bet es neesmu vienīgais. Vesela tauta guļ aiz manis... Mani nomāc diloņa bacīļi, tautu sadzīves bacīļi... Tikai viens apmierinājums man ir: mans darbs nesīs simtkārtīgus augļus... Es ticu, citi būs laimīgāki par mani... Es ticu...

.....
..... "3

Mazāk nozīmīgo pieturzīmju grupā impresionistiskajā prozā ievietojams arī **kols**. Tā pamatfunkcija -- norādīt, vērst uzmanību uz tālāk sekojošu paskaidrojumu. Parasti šī zīme darbojas teikuma robežās vai tiek lietota tiešās runas pierakstā. Reizēm kola semantiskās funkcijas robežojas ar domuzīmes lietojumu:

1) "Saimnieks prasa man, vai klētiņā būšot laba gulēšana: [jo] te istabā pa vasaru esot karsts."⁴

2) "Man jāiet uz klētiņu, man gulēt vajaga = [jo man -- l.v.] ritu vajadzēs strādāt."⁵

¹ Jaunsudrabiņš J. Ar makšķeri.- R.: Vainags, 1921.- 6.lpp.

² Birkerts A. Viena vasara: No kāda mājskolotāja dienas grāmatas.- R.: J.Roze, 1907.-28.lpp.

³ Birkerts A. Dzīves degpunktā: Skices un noveles.- R.: J.Roze, 1910.- 39.lpp.

⁴ Akuraters J. Kalpa zēna vasara.- R.: Dzirciemnieki,(b.g.).- 9.lpp.

⁵ Turpat, 10.lpp.

Abos gadījumos aiz pieturzīmēm teikumā seko paskaidrojums. Vienīgi -- otrajā piemērā domuzīme palīdz izcelt to vārdu nozīmes, kuri tiek atkārtoti (šoreiz gan dažādās formās). Kola, nevis domuzīmes lietojums teikumā veido mierīgāku, klusāku, impresionistiskajam vēstījumam raksturīgāku ritmisko plūdumu:

“Šur tur izšaujas pa zaļai lapai vai zaram: tā tad istabā ir daudz puķu.”¹

“Reizēm man ienāk prozaiskas domas galvā: nekas mums netiek dots par velti...”²

Bieži vien aiz kola izvietotā teikuma daļa sāka ar lielo sākumburtu. Tādējādi sekojošais paskaidrojums tiek noformēts kā patstāvīgs teikums, kaut arī 1907. gada gramatikā K.Mīlenbahs norādījis, ka šī zīme “..nenobeidz teikumu”³. Kā izpētījusi A.Blinkena, līdz pat 20. gadsimta sākumam kols kā teikuma beigu pieturzīme lietota, vadoties pēc konteksta sintakses, ne tikai teikumos ar tiešo runu.⁴ Ar veco normu ietekmi varētu izskaidrot šādu kola lietojumu vēl gadsimta sākuma literatūrā, arī 1921.gadā iznākušajā J.Jaunsudrabiņa grāmatā “Ar makšķeri”⁵ zināma ietekme varētu būt saistīta ar jaunībā gūtajiem iespaidiem (20.gs. sākumā J.Jaunsudrabiņam ir 23 gadi un pamatizglītība jau saņemta). Tomēr nevar noliegt, ka šāds kola lietojums piešķir tekstam citas nozīmes nianšes.

Piemēram:

“Priekš acīm man atvērās aina: Zemnieku mājas saulainā pakalnē. Ap tām dārzs. Starp zaļām un iedzeltenām lapām plūmes, plūmes, plūmes...”⁶

Lietojot punktu, abos teikumos paustās domas būtu daudz neatkarīgākas, mazinātos autora sniegtā paskaidrojuma nozīmība, vēstījuma ritmiskais plūdums būtu saraustītāks.

¹ Akuraters J. Kalpa zēna vasara.- R.: Dzirciemnieki,(b.g.)- 17.lpp.

² Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze,1907.- 60. lpp.

³ Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu valodas mācība.- R.: Zihmanis,1907.- 133. lpp.

⁴ Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība.- R.: Zinātne,1986.- 283. lpp.

⁵ Jaunsudrabiņš J. Ar makšķeri.- R.: Vainags,1921.- 50 lpp.

⁶ Baltpurviņš A. Atspidumi drumstalās: Jūtu un atziņu uzliesmojumi.- Cēsis;Rīga: O.Jēpe,1924.- 30.lpp.

Mūsdienu lasītājam netradicionāls un arī 20.gadsimta pirmās puses normās nepiemēnēts ir vairāku kolu lietojums vienā teikumā, kas motivējams ar pakāpenisku domas izvērsumu un paskaidrojumu:

“Ne sapņa ar bārdu, ne dziesmas bez vārdu; tā vēsā rasa priežu zaros; labāk klāt neskarties.”¹

“Ne nakti zvaigznēs, ne dienu saulē drīkstēja skatīties; sirds sažņaudzās sāpēs, it kā būtu ieraudzījusi neizdzēšamus rakstus; Tas viss ir tikai acumirkļis.”²

Citā gadījumā kola lietojums saistīts ar **semikola** izmantojumu:

“Ziemas ceļš beidzies: uz ezeriem zlaugzna; upes uzplūst: purvi atlaižas.”³

Semikols faktiski veic punkta funkcijas, bet tai pašā laikā saista divas saturiski un pēc uzbūves līdzīgas vienības (lietojot punktu, šis uzdevums nav īstenojams). Reizēm semikols izmantots, vadoties pēc gramatiskā, mazāk pēc jēdzieniskā kritērija -- vienlīdzīgi teikuma locekļi, kur katram pakārtoti plašāki vārdu savienojumi un konstrukcijas, atdalīti ar semikoliem, lai nerastos tīri strukturāli pārpratumi:

“Dzeltēna lapa no zara ira. Drusku pacēlās pret sauli; palidoja kā negribēdama krist lejup; pamirdzēja kā asarota, kā pēdējās ardievas teiktu, pēdējo skūpstu saņemt, sniegtu...”⁴

Izvērtējot interpunkcijas lietojumu impresionistiskā vēstījuma prozā 20. gadsimta 1. pusē, jāsecina, ka līdztekus tipiskajam interpunkcijā pastāv arī zināms autoru individuāls iemīļoto pieturzīmju lietojums. Piemēram, ar daudzpunktes lietojumu aizrāvusies Milda; motivētāks šīs zīmes lietojums un rindkopas iespēju izmantojums ir A.Birkerta daiļradē (viņš arī pievērsies jautājumiem par laikmeta stila izpausmi mākslā⁵); punktu veiksmīgi izmantojuši A.Birkerts, A.Austriņš u.c.; daļa autoru, piemēram, J.Jaunsudrabiņš, J.Akuraters, kā arī iepriekšminētais A.Austriņš

¹ Baltpurviņš A. Atspidumi drumstalās: Jūtu un atziņu uzliesmojumi.- Cēsis;Rīga: O.Jēpe,1924.- 7.lpp.

² Turpat, 55. lpp.

³ Turpat, 150. lpp.

⁴ Baltpurviņš A. Atspidumi drumstalās: Jūtu un atziņu uzliesmojumi.- Cēsis;R.: O.Jēpe,1924.- 27. lpp.

⁵ Sk.: Birkerts A. Stils un stila meistari latviešu literatūrā// Birkerts A. Kopoti raksti.- V sēj.: Literatūrzinātniski apcerējumi.- R.: A.Raņķis,1928.- 286.- 292. lpp.

u.c., mākslinieciski veiksmīgi lietojuši kolu, semikolu, komatu utt. Tomēr visiem ir kāda vienojoša pazīme -- ar interpunkciju atklāt impresionistisko dzīves skatījumu.

Secinājumi:

1. Impresionistiskā vēstījuma proza 20. gadsimta 1. pusē mēģina attēlot dzīves piedāvātās dinamiskās sajūtas un impulsus. Daiļdarba koptēls veidojas, fiksējot atsevišķus iespaidus. Lai atklātu impresionistiskā vēstījuma ritmiskumu, tiek izmantotas iespējas, ko sniedz īsu teikumu un lakoniski (koncentrēti) formulētu rindkopu lietojums.
2. Interpunkcijas lietojumā šī perioda impresionistiskajā prozā vērojama tieksme skaidrāk motivēt pieturzīmju lietojumu. Šo tendenci, iespējams, ietekmējusi gramatisko normu stabilizēšanās. Vērojams arī dekadences laikā aizsākto pieturzīmju lietojuma variantu izmantojums un interpunkcijas māksliniecisko funkciju pilnveidošana.
3. Impresionistiskā vēstījuma literatūrai īpaši raksturīgs daudzpunktes, punkta, jautājuma zīmes, izsaukuma zīmes un daudzpunktes blakus lietojums. Mazāka semantiskā un intonatīvā slodze ir komatam, kolam, semikolam un, salīdzinot ar dekadences periodu, arī domuzīmei.
4. Interpunkcijas novietojuma ziņā impresionistu daiļdarbos vērojama tendence emocionāli un intonatīvi niansēt virsrakstos pausto informāciju, ka arī pilnveidot tekstuālo interpunkciju.
5. Impresionistiskajai prozai raksturīgākās interpunkcijas lietojuma pazīmes vērojamas A.Birkerta -- "konsekventākā latviešu impresionista" -- prozā. Tieši šis autors arī teorētiski risinājis jautājumu par laikmeta stila izpaušmi mākslā.

2.3. EKSPRESIONISMA (KONSTRUKTĪVISMA, AKTĪVĀS MĀKSLAS) PROZA

20. GS. 20. -- 30. GADOS

20. gadsimta 10. -- 20. gadu prozā impresionismam raksturīgo klusināto vēstījumu pamazām nomaina kliegdošāks izteiksmes veids. Ekspresionisma māksla tiecas atklāt Pirmā pasaules kara un pēckara laikam iezīmīgo disharmoniju, haosu un nestabilitāti gan cilvēku dvēselē, gan arī sociālās dzīves visdažādākajās jomās. Tā vairs nav intravertu sajūtu un impulsu māksla, bet gan aktīva vēršanās pie apkārtējās sabiedrības. Tā ir atsevišķu laikmeta notikumu un cilvēka dzīves epizožu fiksācija, kur kadrs seko kadram milzīgā ātrumā (nav laika iedziļināties sīkumos un detalizēti atklāt notiekošo).

Rakstnieks L.Laicens jauno modernisma strāvojumu raksturo tā: "Dzejniekam māksliniekam ar savā dzejas darbā ielikto smadzeņu enerģiju un vārdu nākas sagraut mūrus, nākas salauzt dzelzis, nākas pārspēt lieltgabalu rēcinus un aero lidojumus."¹

Šī māksla ir emocionāli iedarbīga un nemierpilna. Sakāpinātās izjūtas tiek izkliegtas. Literatūra kļūst par vienu no cilvēkos paslēptās ārdošās un graužošās enerģijas atklāsmes formām. Un atkal (tāpat kā dekadences periodā, t.i., modernisma pirmsākumos) "..pirmā vietā ir jautājums: **kā** izteikt. Jo atgriezeniski ņemot -- netiekot galā ar **kā**, šaubīgs sāk palikt **ko**."²

Kā atzīst literatūrzinātnieks B.Tabūns, par latviešu ekspresionisma aktīvāko posmu uzskatāms periods no pasaules kara gadiem līdz divdesmito gadu vidum.³ Lielā mērā ar ekspresionistisko izteiksmes stilu saistīti arī tādi strāvojumi kā konstruktīvisms, Kreisās frontes māksla jeb lefovisms, Andreja Kurcija sludinātais aktīvisms⁴ u.c.

Ekspresionismam kā "domu un gribas mākslai"⁵ raksturīga dinamiska, koncentrēta un valodas līdzekļu izvēlē pieticīga izteiksme. Bieži tā ir klaji

¹ Laicens L. Dzejas principi.- R.: Prometejs. (b.g.).- 13.lpp.

² Laicens L. Romāna noslēpumi: Kā veidots un rakstīts romāns "Limitrofija"// Laicens L. Raksti.- VIII sēj.- R.: LVI, 1959.- 230.lpp.

³ Tabūns B. Ekspresionisms latviešu literatūrā// Materiāli par radošajiem meklējumiem 20.gadsimta latviešu literatūrā.- R.: Zinātne, 1996.- 14.lpp.

Disertācijā jēdziens *ekspresionisms* lietots paralēli jēdzienam *ekspresionistiskais vēstījums*, pamatojoties uz literatūrzinātnieka B.Tabūna rakstā sniegtajiem pierādījumiem par ekspresionisma kā literāra strāvojuma pastāvēšanu latviešu literatūrā.

⁴ Sk.: Kurcijs A. Aktīvā māksla.- Potsdama: Laikmets, 1923.- 63 lpp.

⁵ Hiršš H. Prozas poētika.- R.: Zinātne, 1989.- 46.lpp.

publicistiska, pat vienkāršota un aprauta. Tai piemīt zināms ekstātisms, bezpersonisms. Izteiksmīgums kļūst par programmatisku prasību, bet tā realizācija ne vienmēr ir mākslinieciski augstvērtīga.¹ Šāds stils parasti tiek izmantots publicistikā, aģitācijā un kaujinieciskos lozungos.

Savu nostāju valodas jautājumos ir pauduši arī rakstnieki. Nozīmīgas atziņas izteiktas, piemēram, L.Laicena apcerējumos "Dzejas principi"², "Valoda un stils"³, "Romāna noslēpumi"⁴, kā arī A.Kurcija rakstos "Aktīvā māksla"⁵, "Par mākslu"⁶ u.c.

L.Laicens atzīst, ka jaunajam, laikmeta noteiktajam saturam nepieciešama mūsdienīgāka izteiksme: "Cilvēks pats iekšēji pārveidojas līdz veidiem un kustībām; vecā izteiksme paliek par nespēcīgu, līdzšinējie vārdi valodā, viņu locījumi vai galotnes nekustīgas, kāpēc jaunais dzejnieks nevar nesalauzt veco valodu, vecās valodas formas, nevar neradīt jaunus jēdzienu apzīmējumus un jaunus vārdu pārgrupējumus un pārkombinējumus. (..) dzejai jābūt arī cīņā par valodas izteiksmes līdzekļiem.

Tagadnes dzejai jābūt viņas izteiksmē, stilā koncentrētai, saspringtai līdz pēdējai iespējai. (..) ar vislielāko ekonomiju jāpanāk visaugstākais, galējākais uzstādītā mērķa sasniegums."⁷ Ekspresionistiem gramatikas likumus respektēt nav nedz laika, nedz pacietības. Viņuprāt, literatūrā galvenais ir nosaukt lietas pareizajos vārdos. Pie tam -- skaidri, neizmantojot vēlējuma jeb nosacīto izteiksmi.⁸ Arī A.Kurcija rakstos izteikta atziņa, ka ekspresionisma mākslā vērojama novirze no atzītajām gramatiskajām formām un vēsturiskās loģikas. Šī strāvojuma literārajiem sacerējumiem ir raksturīga tendence lauzt noteiktās formas, arī veco teikuma struktūru un veidot individuāli neatkārtojamu, strauju un saraustīti satrauktu stilu, kas līdzinās kubiski ekspresionistiskajos zīmējumos un gleznās izmantotajām taisnēm.⁹

¹ Daņute I. Izkliegt cilvēcību: Versija par ekspresionismu divdesmito gadu latviešu literatūrā// Karogs.- Nr.9.- 1990.- 147. lpp.

² Laicens L. Dzejas principi.- R.: Prometejs,(b.g.).- 16 lpp.

³ Laicens L. Valoda un stils// Celtne.- Nr.6.- 1934.- 437.- 441.lpp.

⁴ Laicens L. Romāna noslēpumi: Kā veidots un rakstīts romāns "Limitrofija"// Laicens L. Raksti.- VIII sēj.- R.: LVI,1959.- 209.-232.lpp.

⁵ Kurcijs A. Aktīvā māksla.- Potsdama: Laikmets, 1923.- 63 lpp.

⁶ Kurcijs A. Par mākslu// Kurcijs A. Kopoti raksti.- 5.sēj.- R.: Liesma,1982.- 518.-573.lpp.

⁷ Laicens L. Dzejas principi.- R.: Prometejs,(b.g.).- 11.lpp.

⁸ Sk.: Копелев Л. Драматургия немецкого экспрессионизма// экспрессионизм: Драматургия. Живопись. Графика. Музыка. Киноискусство.- Сб. ст.- М.: Наука,1966.- Стр. 77.

⁹ Kurcijs A. Par mākslu// Kurcijs A. Kopoti raksti.- VIII sēj.- R.: Liesma,1982.- 536.-537., 554.- 555.lpp.

Periodā, kad ekspresionisma tālākā attīstība lielākā vai mazākā mērā saistās ar konstruktivismu (arī ar futūrisma, Opojaza un ģefovisma ideju ietekmi), L.Laicens nedaudz izmaina savu attieksmi pret eksperimentiem valodā. Ne jau velti romāna "Limitrofija"¹ ievadā autors atzīmējis: "Gribēju rakstīt iespējami vienkārši vispirms tāpēc, ka SPRS latvju lasītājs valodas ziņā nav izlutināts. Lieli valodas smalkumi, jauninājumi, meklējumi tam varētu būt šimbrīžam pagrūti."² Citā rakstā³ L.Laicens akcentē domu, ka latviešu padomju autoriem vairāk uzmanības vajadzētu pievērst stila izkopšanai. Valodnieciskās studijas rakstnieks iesaka sākt ar pavisam "pirmziemniecisku" mācību priekšmetu -- gramatiku.

Pēc literatūrzinātnieka K.Kārklīņa domām⁴, konstruktīvisms absolutizē ekspresionisma izteiksmīgumu, un tam raksturīgs avīžnieciskāks, tehniskāks, vairāk grafiskus, vizuālus elementus izmantojošs stils.⁵ Šī formālistiskā tendence vērtējama kā krievu futūristu, ģefoviešu un opojaziešu teorētisko atziņu atspulgs.

Opojazu 1916. gadā Pēterburgā dibina grupa filologu. Šīs kopas dalībnieku vidū ir arī valodnieki V.Šklovskis, O.Briks, J.Poļivanovs, R.Jakobsons u.c., kas vēlāk piedalās Maskavas lingvistiskā pulciņa darbībā. Opojazs kopā ar Maskavas lingvistisko pulciņu izvirza prasību literāra darba analīzi veikt, vadoties pēc formāliem analīzes principiem (maksimālas zinātniskās objektivitātes nepieciešamība, strukturālas pieejas dominance, formas elementu nozīmīguma izcelšana daiļdarba satura atklāsmē utt.), un akcentē nepieciešamību vienoti skatīt lingvistiskās un poētiskās funkcijas. Opojazieši nonāk pie secinājuma, ka literāro virzienu, strāvojumu, skolu galvenās atšķirības saistītas nevis ar jaunu tēlu radīšanu, bet gan ar jaunu māksliniecisko paņēmienu atklāsmi valodiskā materiāla apdarē.⁶

Daiļdarbu formālās analīzes metodi akceptē arī latviešu aktīvās mākslas teorētiķis A.Kurcijs. Apcerējumā "Par mākslu" akcentēta doma -- "...ja mākslas darbi ir īpatnējas formas konstruējumi.. tad mākslas darbam dabīga ir formālā metode"⁷.

¹ Laicens L. Limitrofija: Romāns. - M.: Prometejs, 1935. - 360 lpp.

² Laicens L. Romāna noslēpumi: Kā veidots un rakstīts romāns "Limitrofija" // Laicens L. Raksti. - VIII sēj. - R.: LVI, 1959. - 227.lpp.

³ Sk.: Laicens L. Valoda un stils // Cēlne. - Nr.6. - 1934. - 437.-441.lpp.

⁴ Sk.: Daņute I. Izkliegt cilvēcību: Versija par ekspresionismu divdesmito gadu latviešu literatūrā // Karogs. - Nr.9. - 1990. - 150.lpp.

⁵ Kārklīņš K. Virzieni latviešu literatūrā 20. gs. s. pirmajā trešdaļā // Latviešu literatūras vēsture / Red. L.Bērziņš. - R.: Literatūra, 1937. - 69.lpp.

⁶ Sk.: Priedītis A. Divdesmito gadu dialogs // Karogs. - Nr.2. - 1989. - 158.-159.lpp.; Лингвистический энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1990. - Стр. 318., 347.-348., 472. -

473.; Литературный энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1987. - Стр. 260.

⁷ Kurcijs A. Par mākslu // Kurcijs A. Kopoti raksti. - VIII sēj. - R.: Liesma, 1982. - 568.lpp.

Interesanti, ka A.Kurcijs ir pamanījis atšķirības daiļdarbu formālajā analizē: viena grupa formālistu (A.Potebņa, B.Kroče, O.Valcels, V.Veselovskis u.c.) uzsver formas un satura sakarību mākslā; otra (piemēram, literatūrteorētiķis, opojazietis B.Eihenbaums, valodnieks V.Šklovskis u.c.) apgalvo, ka saturs un forma mākslas darbā attīstās samērā autonomi. Literatūrzinātnieka A.Priedīša pētījumi liecina par to, ka A.Kurcija apcerēs skaidri samanāma "Opojaza" ideju ietekme.¹

20. gadu 2.pusē "Opojaza" idejas tālāk attīsta "Kreisā fronte" jeb Ļefovieši (1922 -- 1929). Šīs grupas pārstāvji aizstāv tā saucamo "sociālā pasūtījuma" literatūru un akcentē mākslas utilitāro funkciju (respektīvi, traktē mākslu kā dzīves dokumentu).² Ļefoviešu ietekme vērojama vairāku Krievijā dzīvojošo latviešu prozaiķu (A.Cepļa, R.Eidemaņa, K.Jokuma, P.Veiņa u.c.) daiļradē. Minētie autori nav īpaši izcili rakstnieki: viņu prozai nav lielas mākslinieciskas vērtības, taču tā neapšaubāmi ir konkrētu vēsturisku notikumu un faktu gandrīz protokoliski fiksējumi. Samērā precīzi sevi novērtējis O.Rihters:

".. es neesmu ne liels, ne mazs, ne vidējs rakstnieks. Es esmu izlūks -- partizānis. Es rakstu tikai sevišķos momentos. (..) Es varu uzrakstīt vienu otru stāstu, bet nopietnu romānu uzrakstīt es nespēju un nekad nespēšu."³

Ierodoties Krievijā, daudzi latviešu rakstnieki neprata vai vāji prata krievu valodu. Tas ir iemesls aktīvām mācībām, kas vairumā gadījumu balstījās uz salīdzinājumu ar latviešu valodu. Līdz ar to viens no faktoriem, kas varētu būt ietekmējis interpunkcijas lietojumu, ir krievu rakstības normu pielietojums latviešu valodā. Tomēr -- latviešu un krievu⁴ interpunkcijā nav tik lielu atšķirību, lai tās būtiski ko mainītu daiļdarbā (vienīgi -- lielāka loģiskā jeb semantiskā principa ietekme⁵).

Tolaik plaši izmantots mācību līdzeklis ir L.Paegles 1915. gadā izdotais "Krievu valodas skolotājs"⁶. Šajā metodiskajā izstrādņē nav norādītas atšķirības

¹ Priedītis A. Divdesmito gadu dialogs// Karogs.- Nr.2.- 1989.- 161.lpp.

² Литературный энциклопедический словарь.- М.: Советская энциклопедия, 1987.- Стр. 182.

³ Citēts no: Rukšāns H. Rakstnieks ar šauteni rokās: Pēcvārds// Rihters O. Pa ienaidnieka aizmuguri: Stāstu un tēlojumu izlase.- R.: LVI,1957.- 449.lpp.

⁴ Sk., piemēram: Бордонос Н. Справочник по новому русскому правописанию и историческим очерком реформы, орфографическим указателем и правилами о знаках препинания.- Рига: Вальтерс и Пап,1925.- 76 стр.

⁵ Kā atzīst valodniece V.Ivanova, krievu valodas pareizrakstībā 1929. gadā un 1930. gada sākumā nostiprinās loģiski gramatiskais princips, kas ir pamatā arī mūsdienu krievu interpunkcijas sistēmai. (Иванова В.Ф. История и принципы русской пунктуации: Учебное пособие.- Л.: Ленинградский Университет, 1962.- Стр. 62)

⁶ Paegle L. Krievu valodas skolotājs: Grāmata pašmācībai vēstulēs.- Petrograda: J.A.Kukurs.,1915.- 240 lpp.

latviešu un krievu valodas sintaksē un interpunkcijā, pieturzīmju lietojuma sakarā ir izteiktas dažas atziņas: "Pieturas zīmes krievu valodā tiek lietotas tāpat kā latviešu valodā un padodas tiem pašiem gramatiskiem likumiem. Še pie tām ilgāki neuzkavēsimies."¹; "Aprobežosimies ar īsām pamata piezīmēm par teikuma mācību, kura krievu valodā stipri līdzīga latviešu valodas teikumu mācībai."² u.c.

Ilgajā prombūtnē no dzimtenes dažiem Krievijā darbošajiem literātiem jau rodas grūtības rakstīt latviešu valodā, jo viņu ikdienas sarunvaloda ir krievu valoda, un laika gaitā zūd latviešu literārās valodas normu izjūta. Kādā vēstulē A.Kadiķis-Groznijs pat vaļsirdīgi atzīstas: "Savu valodu esmu pavisam aizmirsis. Ar lielām grūtībām uzrakstīju dažas rindas un, liekas, aplam."³ Vairākus daiļdarbus viņš vispirms ir uzrakstījis krievu valodā un tikai pēc tam pārstrādājis latviešu valodā.⁴

Interpunkcijas analīzei izmantoti daiļdarbi, kuros vērojamas minētajiem literārajiem strāvojumiem raksturīgās valodas īpatnības:

1) kā ekspresionisma prozas paraugi -- L.Laicena stāstu krājums "Attaisnotie"⁵ (tajā ietverts stāsts "Lai dzīvo nost!"⁶), romāns "Kliedzošie korpusi"⁷; A.Kurcija stāstu krājums "Cīņa ar nezināmo"⁸; P.Ērmaņa⁹ stāstu krājumi "Atsacišanās"¹⁰ un "Lietuvēna laikā"¹¹; J.Sudrabkalna tēlojumi "Laivinieks" un "Ģenerāļa Dombrovska nāve"¹²,

2) 20. un 30. gados Krievijā dominējošo literāro strāvojumu ekspresīvā un konstruktīvā vēstījuma prozas¹³ paraugi -- A.Ceplja stāstu krājums "Noliedzēji"¹⁴;

¹ Paegle L. Krievu valodas skolotājs: Grāmata pašmācībai vēstulēs.- Petrograda: J.A.Kukurs.,1915.- 11.lpp.

² Turpat, 235.lpp.

³ Citēts no: Preiss K. Revolūcijas cīnītājs un rakstnieks// Kadiķis-Groznijs A. Rakstu izlase.- R.: LVI,1956.- 12.lpp.

⁴ Sk. turpat,15.lpp.

⁵ Laicens L. Attaisnotie.- R.: Kultūras Balss,1921.- 158 lpp.

⁶ Turpat, 145.-158.lpp.

Šo stāstu literatūrzinātnieks B.Tabūns nosaucis par par L.Laicena ekspresionistiskās nostādnes manifestējuma "Dzejas principi" publicistisku deklarējumu.(Sk.: Tabūns B. Ekspresionisms latviešu literatūrā// Materiāli par radošajiem meklējumiem 20. gadsimta latviešu literatūrā.- R.: Zinātne, 1996.- 10.lpp.)

⁷ Laicens L. Kliedzošie korpusi.- R.: Latvju Kultūra, 1930.- 222 lpp.

⁸ Kurcijs A. Cīņa ar nezināmo.- R.: J.Roze,1924.- 91 lpp.

⁹ Viņa spalvai pieder "ekspresionisma pētikas rokasgrāmata dzejā [B.Tabūna lietotais apzīmējums]" "Es sludinu". (Ērmanis P. Es sludinu.- R.: Vainags, (1920).- 48 lpp.)

¹⁰ Ērmanis P. Atsacišanās.- R.: Vainags,1920.- 55 lpp.

¹¹ Ērmanis P. Lietuvēna laikā.- R.: Valters un Rapa,(b.g.).- 63 lpp.

¹² Sudrabkalns J. Tns vilšanās: 1918 -- 1920: Sofija Svētā. Laivinieks. Ģenerāļa Dombrovska nāve.- R.: Leta,1927.- 23 lpp.

¹³ Šīs prozas analīzi sk.: Mauriņa M. Īsais stāsts latviešu padomju literatūrā: Žanra attīstības un teorijas jautājumi.- R.: Zinātne,1975.- 73.-143.lpp.

¹⁴ Ceplis A. Noliedzēji.- M.: Latvju izd.,1924.-120 lpp.

R.Eidemaņa stāstu krājumi (autora dotais žanra apzīmējums -- romāns) "Ielenkie"¹ un "Pienākums. Mežā. Pavārs Kolguškins."²; K.Jokuma stāstu krājums "Pavēle Nr. 325"³; O.Rihtera stāsts "Mežs"⁴ u.c.

7.tabula

Īsas ziņas par analīzei izmantoto daiļdarbu autoru dzīvi⁵

Vārds, uzvārds; dzīves gadi	Pirmās grāmatas izdošanas gads	Mācības	Uzturēša- nās Krievijā (līdz 1940.g.)
LINARDS LAICENS (1883 -- 1938)	1907 (stāstu krāj. -- 1913.g.)	<ul style="list-style-type: none"> • Jaunrozes pagastsk. 1892. -- 95.g. • Apes pagastsk. 1996.--99.g. • Liepiņu proģimn. Valmierā 1903--04.g. • 1905.g. nokārto tautskol. eksterna eks. (latv.lit. skolotājs 1917.--18.g.) • A.Šaņavska Maskavas Tautas univ. 1913.--17.g. 	1905 -- 1907 1913 -- 1917 1932 -- 1937 (Somijā 1907.-- 1908.g.)
ANDREJS KURCIJS (1884 -- 1959)	1910 (stāstu krāj. -- 1924.g.)	<ul style="list-style-type: none"> • Bunkas-Ordangas pagastsk. 1895.--98.g. • Liepājas reālsk. 1899.--1903.g. • Rīgas Politehn. inst. 1904.--05.g. • Jēnas univ. 1905.--11.g. • nokārto beigšanas eks. Kazaņas univ. Medicīnas fak. 1913.g. • Berlīnes univ. 1922. -- 23.g. 	īslaicīgi 1.Pasaules kara un revolūciju laikā (līdz 1919.g.) (Eiropas apmeklējumi 1922.-- 30.g.)
PĒTERIS ĒRMANIS (1893 -- 1969)	1920	<ul style="list-style-type: none"> • Trikātas Tiepeles Ozolskolā • Smiltenes draudzes sk. 1906.--08.g. • Smiltenes tirdzniecības sk. 1909.--12.g. (1913.--15.g. -- bibliotekārs; 1921.g. darbs Folkloras krātuvē) 	-----

¹ Eidemanis R. Ielenkie.- M.: Latvju izd.,107 lpp.

² Eidemanis R. Pienākums. Mežā. Pavārs Kolguškins.- M.: Latvju izd.,1926.- 50 lpp.

³ Jokums K. Pavēle Nr.325.- M.: Prometejs,1929.- 126 lpp.

⁴ Rihters O. Mežs// Celtne.- Nr.6.,7.,8.,9.- 1934.- 415.- 429., 489.- 496., 580.- 595., 653.- 671.lpp.

⁵ Pamatā izmantoti dati no: Latviešu rakstniecība biogrāfijās.- R.: Latvijas enciklopēdija,1992.- 414 lpp.; Latviešu literatūras darbinieki: Biogrāfiska vārdnīca.- R.: Zinātne,1965.- 376 lpp.

JĀNIS SUDRABKALNS (1894 -- 1975)	1920	<ul style="list-style-type: none"> • mājmacība • Jaunpiebalgas Jāņa sk. 1903.g. • Vecpiebalgas dr. sk. 1904.--05.g. • Jaunpiebalgas dr. sk. 1906.--08.g. • P.Šmithena un L.Bērziņa privātgimn. Dubultos 1909.--11.g. • pašmacība • feldšeru kursi Varšavā (1. Pas. kara laikā) 	-----
ALVILS CEPLIS (1897 -- 1943)	1920	<ul style="list-style-type: none"> • Galgauskas pagastsk. • Valmieras skolot. sem. 1913.g. 	1918 -- 1943
ROBERTS EIDEMANIS (1895 -- 1937)	1910 (stāsti -- 1920.g.)	<ul style="list-style-type: none"> • Lejasciema dr. sk. 1903.-- 08.g. • Valkas reālsk. 1908.-- 14.g. • Petrogradas Mežu inst. 1914. -- 16.g. • Kijevas kara sk. 	1914 -- 1937
ARTURS KADIĶIS- GROZNIJS (1901 -- 1934)	1927 (no 1925.g. stāsti tiek iespiesti PSRS latv. izdevumos)	<ul style="list-style-type: none"> • P.Užāna elementārsk. 1910 -- 14.g. • aģitatoru kursi Petrogradā 1918.g. 	1915 -- 1918 1919 -- 1934
KONRĀDS JOKUMS (1894 -- 1941)	1929	<ul style="list-style-type: none"> • Lakstienas pagastsk. • Lubānas tautsk. 1910.--13.g. 	1916 -- 1941
OSKARS RIHTERS (1898 -- 1938?)	1929 (no 1925.g. publicē stāstus periodikā)	<ul style="list-style-type: none"> • Cepurīšu pagastsk. (3 g.) • Cepurīšu ministrijas sk. (1 ziemu) 	1918 -- 1938

Prozas avoti pamatā publicēti laikā no 1920.gada līdz 1930.gadam.

Pieturzīmju lietojums būtu analizējams, pirmkārt, to autoru darbos, kuri pieņēmuši Eiropas ekspresionisma tradīcijas; otrkārt, prozas sacerējumos, kuros jūtama Krievijā dominējošo literāro strāvojumu ietekme.

Salīdzinot ar impresionistisko periodu, šajā posmā nav vērojamas būtiskas izmaiņas pieturzīmju lietojuma normās. Kā atzīst A.Blinkena: "No J.Endzelīna un K.Mīlenbaha "Latviešu gramatikas" [izdota 1907.g. --I.V.] -- pirmās uz zinātniskiem pamatiem sarakstītās latviešu gramatikas -- Mīlenbaha ieteikumi ir vairākus gadu desmitus pēc kārtas bijuši pamatā latviešu rakstu valodas praksē lietotajai interpunkcijai, jo pēc J.Endzelīna un K.Mīlenbaha "Latviešu gramatikas" arī viss

vairums skolu gramatiku balstās uz abu latviešu lielāko valodnieku izteiktajām atziņām kā latviešu valodas teorētiskajos jautājumos, tā praksē.”¹ Tikai 1936.gadā iznākušajā “Pareizrakstības vārdnīcā”, ko rediģējis J.Endzelīns, fiksētas atsevišķas izmaiņas interpunkcijas normās.²

2.3.1. INTERPUNKCIJA EKSPRESIONISMA PROZĀ

Kā jebkurš romantiskā vēstījuma tips arī ekspresionisms savu pamatizpausmi rod dzejā, tomēr ekspresionistiskais vēstījums samērā plaši sastopams arī prozā (pamatā gan īsprozā). 20. -- 30. gadu latviešu literatūrā (gan dzejā, gan arī prozā) dominējošais mērķis ir viens: “.. jāgrauj katra vakardiena, jāceļ katra rītdiena -- sabiedrībā un sevi -- tā nokļūstot pastāvīga naida stāvoklī ar apkārtni un sevi pašu -- vedot mūžīgu sacelšanos un cīņu, rakstniecības veidu izlietojot tikai par tehnisko līdzekli starp daudziem citiem [pasv. mans -- I.V.].”³

Raksturojot vācu literatūru, J.Sudrabkalns ir atzīmējis dažas ar pieturzīmju lietojumu saistītas ekspresionisma iezīmes, piemēram, izmaiņas sintaksē un vokatīvas izteiksmes lietojumu.⁴ Lai arī tās pašas “ekstātiskās ilgas” vienlaicīgi bija radušās gan Vācijā, gan Krievijā un Francijā, gan arī Latvijā, tomēr, kā to atzinis J.Sudrabkalns, “..forma katram bij savāda”.⁵ Šo formas dažādību ietekmē arī literatūras veida izvēle. Pieturzīmju lietojumā prozā nav tik izteikta “kļiedzošākās”, t.i., izsaukuma zīmes dominance, kā tas ir dzejā.

Ja salīdzinām ekspresionisma un impresionistiskā vēstījuma prozu, tad redzams, ka daudzpunkte vairs nav tik populāra un tās lietojums ir viennozīmīgāks nekā impresionistiskā vēstījuma prozā. Salīdzinoši raksturīgāks ekspresionismam ir “kategoriskās” zīmes, t.i., domuzīmes, lietojums. Veiksmīgi tiek izmantotas iekavu iespējas, paplašinātas punkta stilistiski ekspresīvās funkcijas. Vēl daudzveidīgāk nekā impresionistiskajā prozā variētas kola stilistiskās iespējas. Ne mazāk nozīmīgs

¹ Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne,1969.- 100.lpp.

² Turpat, 102.lpp.

³ Laicens L. Lai dzīvo nost! Rakstnieka stāsts// Laicens L. Attaisnotie.- R.: Kultūras Balss,1921.- 151.lpp.

⁴ Sudrabkalns J. Iz piezīmēm par moderno vācu literatūru// Lūdums.- Nr.100.- 1918.- 6.lpp.

⁵ Sudrabkalns J. Priekšvārds otram izdevumam// Sudrabkalns J. Spānotā Armāda: Dzejas 1912--1919.- R.: Valters un Rapa,1926.- 8.lpp.

ir dažādu grafisku paņēmienu izmantojums satura atklāsmē: atšķirīgu šriftu un izcēlumu, rindu lauzumu pielietojums u.c. Gan interpunkcijas vēl nenostabilizējušos normu aspektā, gan arī no stilistisko iespēju izmantojuma viedokļa interesants ir defises lietojums ekspresionisma prozā.

Ekspresionisma literatūru bieži vien raksturojam ar P.Ērmaņa dzejoli "Verbs varenais"¹, un mūsu uzmanību šajā daiļdarbā, pirmkārt, saista darbības vārda biežais lietojums un, otrkārt, **izsaukuma zīmes** kvantitāte². Prozas episkajā vēstījumā imperatīvā izteiksme nav tik ļoti akcentēta, vērojama ekspresionistiskā kļiedziņa mijiedarbība ar intonācijām, kas raksturīgas citu literāro virzienu un strāvotumu patosam. Taču minētās pieturzīmes mākslinieciskās funkcijas ir tikpat nozīmīgas kā dzejā.

Galvenokārt izsaukuma zīme tiek lietota, lai norādītu uz izteikuma pamudinājuma vai izsaukuma modalitāti (ekspresionisma filozofija nepieļauj vēlējuma formas):

" "Znoten, ved tu mūs, tu to māju zini! Kur šie nu citur būs! Atvest viņus šurp baznīcā! Uz tiesu! Uz tiesu! Tā apzagt biedri! Iesim visi! Nē, cilvēku trīsdesmit lai iet! Iesim! Atvest! Uz tiesu! Uz tiesu!" "³

Ekspresionistiskajā prozā šīs modalitātes atklāsmei paredzēti gan leksiskie un gramatiskie valodas līdzekļi, gan arī konteksts un interpunkcija. Izsaukuma zīme iegūst īpašu nozīmību satura un intonācijas atklāsmē tad, ja pārējie iepriekšminētie rakstu valodas līdzekļi netiek izmantoti, t.i., ja uz attiecīgo teikuma emocionalitāti norāda tikai pieturzīme, nevis, piemēram, verba pavēles izteiksmes lietojums, nomena lietojums vokatīvā, izsaukuma vārds utt.⁴ Piemēram:

"Bet pagāja viena stunda, otra, pat trešā jau, un izrādījās, ka nekāda kauja nav paredzama. Par to arī nerunāja neviens vairs. Radās

¹ Ērmanis P. Es šaubos, es ticu: Dzejas izlase.- R.: Kabata, 1990.- 5.lpp.

² "Sākumā darbs bij:

Dimdēt! Vārities! Mutuļus mest!

Verbs! Verbs! Bezgaltelpā valdnieks tik verbs! (..)

Verbs: Karot! Dumpoties! Riņķot ap sauli! Ritēt! Ritēt!

Verbs arī ir: sludināt!

Un stiprs mani šis verbs ir, klausu es viņam, izkūstu viņā:

Es sludinū!" (Turpat.)

³ Ērmanis P. Lietuvēna laikā.- R.: Valters un Rapa,(b.g.).- 20.lpp.

⁴ Sk.: Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne, 1969.- 128.- 137.lpp.

atslābums, nogurums, jā, pat īgnums un dusmas. Un arī dzīvokļu nevarēja dabūt! Visos svabadajos krievi!”¹

Ja vairāki blakus izvietoti (arī atkārtoti) teikumi akcentē darbības aktivitāti, trauksmi, atklāj emocionalitātes sakāpinātību vai izsaka kategorisku pamudinājumu, tie parasti ir noformēti ar izsaukuma zīmi beigās:

“Jūs pārvēlinie no senatnes! Ja jūs savu senatni saprastu, tad mācētu viņu vērtēt, un, ja vērtētu, redzētu, ka stāvat uz izkurtējuša ledus, kurš katru brīdi var sadrupt jaunā laikmeta saules varā! Nost! Nost! Nost!”²

Atklājot savu attieksmi pret attēloto, ekspresionisti grib paralēli izteikt arī protestu un atsevišķos gadījumos aicināt lasītāju uz aktīvu darbību. Šādos gadījumos norādei uz teikuma emocionālo ekspresiju parasti izmantots vienas, nevis vairāku blakus izsaukuma zīmju lietojums (kas, piemēram, raksturīgāks dekadentu mākslai).

Samērā bieži izsaukuma zīme ekspresionisma prozā tomēr lietota kopā ar jautājuma zīmi. Tradicionāls ir izsaukuma zīmes lietojums pirms jautājuma zīmes, norādot uz attiecīgās modalitātes primaritāti. Novietota aiz jautājuma zīmes, izsaukuma zīme faktiski atbild uz iepriekš izteikto retorisko jautājumu ar kategorisku *nē* vai arī norāda uz to, ka izsaukums pauž noliedzošu izbrīnu:

“Un vai tad arī Laura, kura bij diezgan saprātīga un skaista, lai kristu šim lopkopības un kūts vergam par viņa iekārību upuri?”³

“Dvēsele?! Vai tā arī grāmatās būtu? Ja grāmatu sadedzina, kur tad tā paliek? Paiet mirklis -- pagājusi dvēsele.”⁴

Daudzpunkte ekspresionisma prozā nav no izplatītākajām pieturzīmēm. Tā ir lietota, norādot uz pārdzīvojumiem, kurus sakāpinātas emocionalitātes brīdī nav iespējams vai ir ļoti grūti “izkliegt”. Tādējādi daudzpunkte var tikt lietota kopā ar izsaukuma zīmi. Vairumā gadījumu daudzpunkte un daudzpunkte kopā ar izsaukuma zīmi tiek izmantota, atklājot psiholoģiskos pārdzīvojumus darbojošos personu runā (līdz galam neizteikta doma, nespēja atrast pareizos vārdus dziļā pārdzīvojuma dēļ utt.):

¹ Ērmanis P. Lietuvēna laikā.- R.: Valters un Rapa,(b.g.)- 17.lpp.

² Laicens L. Attaisnotie.- R.: Kultūras Balss, 1921.- 154.lpp.

³ Turpat, 14.lpp.

⁴ Turpat, 157.lpp.

“Tu zvērs, nezvērs!” viņš kļiedza... “Viņas godu jau tu paņēmi un izvazāji... Un nu vēl to kailo dzīvību!... Bet es tev... velns, sātans nešķīstais... es tevi!...”¹

Viena no lakoniskākajām pieturzīmēm ir **domuzīme**. Tāpēc tā ir piemērota ekspresionistiskajam stilam -- strupinātam un ekonomiskam valodas līdzekļu izvēlē. Tāpat kā citos modernisma strāvojumos, arī ekspresionismā domuzīme (vai vairākas blakus izvietotas domuzīmes) lietota, lai pastiprinātu citas pieturzīmes, piemēram, komatu, izsaukuma zīmi, punktu; lai ar pauzes palīdzību pievērstu lasītāja uzmanību kādai teikuma daļai; lai izceltu vai krasāk nošķirtu kādu teksta vienību vai elementu; norādītu uz nepabeigtu teikumu vai izlaistu vārdu utt. Piemēram:

“Es dievu cienu tāpat, kā = ” sacīja, nobeigdams ar bezkaunīgu vārdu, recidivists Portmans.”²

“Gaidi mani!— tas no šā šausmīgā nelaiques pilnā brīža viss, ko es jutu,— tas bij vilciens, lokomotive, ogles, dūmi, uguns, tvaiks, riteņi, sliedes, rudens pilnie lauki, saules debesis un, beidzot, manas sirds dusmu, manas atreibības, atmaksas vispilnīgākais saturs un visvarenākā pilnība. Gaidi mani!— atkal mana dzīve pārlauzta no tās pašas varas, kura to līdz šim sūkusi, žņaugusi, lauzījusi, nāvē dzinusi, tāpat kā miljoniem citu manējai līdzīgu dzīvju,— un manas acis nogrima melnā bezdibenī un es nekā cita nespēju redzēt, kā tikai bezgalīgu un nāvīgu nelaimi.”³

Domuzīme palaikam apzīmē arī tādu pauci runas plūsmā, kas rodas, gaidot kādas citas personas atbildi vai paskaidrojumu:

“.. Popodžanovs .. sāka rakstīt.

“Jūs sauc = Pēteris Atāls, Kārļa dēls. Tā?”

Atāls pārlaboja tēva vārdu.

“Dzimuši esat tūkstoš astoņi simti astoņdesmit ceturtā = ja? Pastāvīga dzīves vieta = =” Popodžanovs apstājās un gaidīja.”⁴

¹ Ērmanis P. Lietuvēna laikā.- R.: Valters un Rapa,(b.g.).- 12.lpp.

² Laicens L. Kļiedzošie korpusi.- R.: Latvju Kultūra,1930.- 189.lpp.

³ Laicens L. Attaisnotie.- R.: Kultūras Balss, 1921.- 36.lpp.

⁴ Laicens L. Kļiedzošie korpusi.- R.: Latvju Kultūra,1930.- 47.lpp.

Reizēm vairākas blakus izvietotas domuzīmes aizstāj daudzpunkti, būtiski izmainot daudzpunktēi raksturīgo klusinātību izjūtu atklāsmē un vairāk akcentējot tēlu vai notikumu emocionālo ekspresiju:

“Karš — — —

Pa visu šo miglas laiku, lūk, ir bijis arī karš, liels un postošs. Karš un revolūcija. (..) par to vajadzētu kādreiz pamatīgi pārdomāt. Bet lai nu paliek. Gan jau.”¹

Ja domuzīme lietota aiz daudzpunktes, tad katra no šīm pieturzīmēm veic savu funkciju: piemēram, daudzpunkte var norādīt uz atsevišķiem ar pārtraukumu izrunātiem vai sadzirdētiem runas fragmentiem, bet domuzīme -- uz zināmu satura nošķirumu uzskaitīto faktu rindā:

“Kārlis Ozolciems klausījās dēla balsī, pazīstamā, tik bieži dzirdētā,-- klausījās un tikai retus izteicienus dzirdēja:

Organizējis zemnieku savienības nodaļu... Pirmā padomju varas laikā jau neatzinis strādnieku valdību...-- Organizējis novembrī-decembrī balto gvardiju...-- Sapulcē lamājis padomju valdību un uzaicinājis tautu pievienoties Ulmaņa valdībai...”²

Rindu lauzumu un domuzīmes stilistiskā ekspresija ir viens no interesantākajiem veidiem, kā interpunkcija un teksta grafiskais noformējums tiek izmantots satura atklāsmē. Minētos formas elementus vairāk vai mazāk izmantojuši visi ekspresionisti (piemēram, L.Laicens, P.Ērmanis, J.Sudrabkalns u.c.). Šāds teksta grafiskais noformējums palīdz atklāt izteiksmes dinamismu, spraigumu³, izceļ katras sadalītā teikuma daļas nozīmību:

“Nospiestā tumšā dvēsele ieplaka viņā un klusums iestājās visapkārt.

Pasaule grib, ka to ņem ar varu. Tauta grib to pašu. Pret viņas gribu vajadzēja viņai brīvību nest.

Tumšā tautas dvēsele —

kur dziļš tavs miegs!

Un Kampanella saļima gultas priekšā. Viņš bij nevajadzīgs, lieks, savu dzīvi viņš bij velti izdedzinājis nemiera liesmās, par velti viņš bij uzsācis cīņu —

¹ Ērmanis P. Lietuvēna laikā.- R.: Valters un Rapa, (b.g.)- 54.lpp.

² Turpat, 30.lpp.

³ Hiršs H. Prozas poētika.- R.: Zinātne,1989.- 47.-49.lpp.

tie, par kuriem viņš cīnījās, negribēja to.”¹

Rindu lauzumu funkcijas var būt apvienotas arī ar lietišķo rakstu jeb darijumu valodas stila² standartizēto, koncentrēto, neitrālo (tai pat laikā kategoriski neapšaubāmo), kā arī līdzības akcentējošo satura izteiksmi:

“Jo =
 pirmais no likumu likumiem skan:
 skaidram tev būs būt, cīnītāj, skaidram,
 kā avota dziesma, veselam un cietam un no viena gabala. Veselam un cietam, ka no tevis dienas un gadi, purpurs un zelts, un visa rūpju burzma atrit, kā asins lāses no zobena.
 Jo =
 pēdējais no sapņu sapņiem skan:
 dažādam, simts priekiem iepriecinošam, simts spēkiem iespēcinošam, cīnītāj, vajag tev būt. Un vienīgi no vienādības var dažāds kļūt.”³

Paralēli rindu lauzumiem tiek lietoti arī citi grafiski teksta satura izpausmes līdzekļi, ar kuru palīdzību iespējams uzsvērt kādu teksta elementu. Tādi, piemēram, ir **lielais sākumburts**⁴ un atšķirīgs **šrifts**.

“Un par ļaudīm bez privilēģijām nav daudz ko bēdāt, jo tā bij v a r a s i d e j a , kurai Zilišu saimnieks Steinbergs visu mūžu bij kalpojis, vienalga, kas arī nebūtu šās idejas nesēji.”⁵

“Un pamazām katrā no šiem pelēkajiem, šiem reizē vienmuļīgiem un spilgti-savādajiem, Šiem rīdziniekiem, dundadzniekiem, džūksteniekiem, limbažniekiem, rauneniešiem, tirmaliešiem sāka rūkt Pēterpils notikumu uztrauktais kara un dusmu **Zvērs**.”⁶

Lai panāktu maksimālu teksta emocionalitātes koncentrāciju un darbības spraigumu, J.Sudrabkalns tēlojumā “Generāļa Dombrovska nāve”⁷ izmantojis dramaturģijai

¹ Sudrabkalns J. Trīs vilšanās: Sofija Svētā. Laivinieks. Ģenerāļa Dombrovska nāve.- R.: Leta,1927.- 13.lpp.

² Par to sk.: Rozenbergs J. Latviešu valodas stilistika.- R.: Zvaigzne ABC,1995.- 85.-91.lpp.

³ Sudrabkalns J. Trīs vilšanās: Sofija Svētā. Laivinieks. Ģenerāļa Dombrovska nāve.- R.: Leta,1927.- 19.- 21.lpp.

⁴ Par lielo burtu lietošanu stilistikajā funkcijā sk.: Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība: Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi.- R.: Zinātne,1986.- 187.- 193.lpp.

⁵ Ērmanis P. Lietuvēna laikā.- R.: Valters un Rapa, (b.g.).- 41.lpp.

⁶ Turpat, 17.-18.lpp.

⁷ Sudrabkalns J. Trīs vilšanās: Sofija Svētā. Laivinieks. Ģenerāļa Dombrovska nāve.- R.: Leta,1927.- 15.- 23.lpp.

raksturīgos teksta pierakstus (atšķirīgus šriftus remarkām, rindu lauzumus, izcēlumus). Tādējādi daiļdarbs vizuāli līdzinās lugai prozā.

“Lēnām, kā iedams grūtu ceļu, Dombrovskis sāk runāt.

Ce fer, guidé par la prudence, soutiendra l'honneur de la France... Nav taisnība, māt, es nekā neesmu aizmirsis! (..)

Kamēr viņš runā, viss cits liekas niecīgs un bezskanīgs. Lai arī viņš tikai murgo. (..) Bet tad palātas viņa gala durvis atveras un pa viņām ienāk

č e t r i k a r a v ī r i ,

viens stipri gados, pārējie trīs -- ziedoši jaunekļi. (..) vecais atjēdzas pirmais.

Kur priekšnieks?

viņš prasa. Tad sakustas arī viens no jaunajiem, acimredzot, straujākais, un kliegšus izkriedz:

Kur ģenerālis?

Tie no palātas iemītniekiem, kas bijuši nomodā un pie prāta, kas redzējuši, kā stundu atpakaļ uz nestuvēm še ienesa Komūnas ģenerāli Dombrovski, visi atbild --

cits vārdiem, cits žestiem, cits skatiem.

Ienācēji dodas iekšup.”¹

Salīdzinot ar gadsimta sākuma literatūru, ekspresionisma prozā daudz bagātīgāk tiek izmantotas **kola** semantiskās iespējas. Kols norāda uz to, ka iepriekšminētajam sekos pamatojums, paskaidrojums, konkretizējums. Tādēļ nav nepieciešams papildus lietot tādus leksiskos līdzekļus kā saistītārvārdus, kas norādītu uz attiecīgo semantiku, vai mainīt teikuma struktūru.

Līdzīgi kā impresionistiskā vēstījuma literatūrā kols nereti veic plašākas kontekstuālas funkcijas. Tādos gadījumos aiz kola parasti seko garāks, vairāku patstāvīgu teikumu veidā organizēts domas pamatojums²:

“Tomēr brīnumi nenotika: **P**ēc dažām dienām palīdzēju viņai izņemt dzelzceļa biļeti uz Rīgu. **V**iņa devās atpakaļ.”³

Dažkārt ekspresionisma prozā vērojams pat kolu sablīvējums, kuram reizēm pagrūti rast motivāciju. Piemēram:

¹ Sudrabkalns J. Trīs vilšanās: Sofija Svētā. Laivinieks. Ģenerāļa Dombrovka nāve.- R.: Leta, 1927.- 17.-18.lpp.

² Sk.: Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne, 1969.- 349.- 450.lpp.

³ Kurcijs A. Ciņa ar nezināmo: Stāsti.- R.: J.Roze, 1924.- 37.lpp.

“Domāju: velns lai parauj; mēs ar māti citu izvalkāto skrandu putekļus rijam un kartupeļus stampājam vēderos, bet kāpēc tad viņiem ir viss?”¹

Citētajā fragmentā nav pamata kolu uztvert kā pāra pieturzīmi: otrais kols tikai atkārtot pirmā funkciju, norādot uz paskaidrojuma pakāpenību. Iespējams, ka konstrukciju *velns lai parauj* autors lietojis ar patstāvīgāku semantisko un emocionālo slodzi, nekā tas parasts iespraudumu gadījumos.

Lai aiz kola sekojošā teikuma daļa iegūtu vēl lielāku patstāvību, tā var būt rakstīta ar atkāpi jaunā rindā. Tomēr tieši kols nodrošina abu teksta fragmentu funkcionālo saistību, kas, piemēram, punkta lietojuma gadījumā būtu daudz grūtāk uztverama.

Piemēram:

“Viņš saprata, viņš uzņēma sevi tik vienu:

Divi zvēri skrēja caur šo laiku kā caur puteņainu nakti niknās acis zibinādami: kaisl-kāres un asins-kāres zvēri. Un abi šie zvēri bij šai vakarā apmierinājuši savu zvērību visbriesmīgākā, nejēdzīgākā veidā. Un laiks bij šo zvēru kaucoņas pilns. (..)”²

Punkts teikuma beigās galvenokārt lietots savā tradicionālajā gramatiskajā un emocionāli neitrālajā funkcijā. Minētās pieturzīmes stilistiski ekspresīvās funkcijas būtiski ir paplašinātas jau dekadentu un impresionistu daiļradē. Ekspresionisti tās papildina, lietojot punktu īsu teikumu vai parcelētu teikuma daļu beigās un tādējādi panākot kategoriska, neapstrīdama apgalvojuma un darbības vai domas trauksmainības efektu:

“Nozib uguns. Kā mirusi nokrīt semafora roka. Tai nevajaga prāt, jo viņa ir īsta. Tai nevajadzīga dzeja, jo pati tā ir dzejiska. Īsts 20.gadsimtena produkts: cieta, gluda un nevainojama. Pāršķeļ pasauli un mierīgi ieņem stāvokli.

Es tā nevaru. Manī ir nemiers. Manī kaut kas domā neatlaidīgi un sveši.”³

Minētā modernisma strāvojuma prozā nevar nepamanīt samērā biežo **defises** lietojumu. Formulējot interpunkcijas normas, J.Milenbahs šo zīmi aplūko

¹ Laicens L. Kļiedzošie korpusi.- R.: Latvju Kultūra, 1930.- 185.lpp.

² Ērmanis P. Lietuvēna laikā.- R.: Valters un Rapa, (b.g.).- 26.lpp.

³ Kurcijs A. Ciņa ar nezināmo: Stāsti.- R.: J.Roze, 1924.- 8.lpp.

atsevišķā grupā -- rakstu zīmēs¹ (jo tā lielākoties funkcionē kā ortogrāfiska zīme) un iesaka izvairīties no šīs zīmes pārlieku lietojuma². Pārskatot populārākās 20. -- 30. gadu gramatikas un pareizrakstības rokasgrāmatas, var secināt, ka galvenais iemesls defises lietojuma nekonekvencēm ir salikteņu problēma.

8.tabula

Defises lietojuma normas izplatītākajās

20.gs. 20 -- 30. gadu gramatikās un

pareizrakstības rokasgrāmatās

N.p. k.	Izdevums (bibliogrāfija)	Defises lietojuma normas	Piezīmes
1.	Endzelīns J., Milenbahs K. Latviešu gramatika.- R.: Zihmanis, 1907.- 239.lpp.	1) dalot vārdus, piem., <i>mē-le</i> ; 2) salikteņos, norādot uz neminētu salikteņa otro daļu, piem., <i>vīrs- un paligteikums</i> ; 3) "neīstos" salikteņos, piem., <i>ceļa-vīrs, Vec-Piebalga</i>	• skatīta pie rakstu zīmēm; • nav šķirtas stingras robežas starp salikteņiem un vārdu savienojumiem jeb sakopojumiem (sk. 1923.gada izdevuma 60.lpp.)
2.	Endzelīns J., Milenbahs K. Latviešu gramatika.- R.: Valters un Rapa, 1923.- 281.lpp.		
3.	Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām.-R.: Valters un Rapa, 1922.-10.iesp.- 102.lpp.	1) dalot vārdus; 2) saliktos īpašvārdos, piem., <i>Vec-Gulbene</i>	-----
4.	Ģiezens A. Latviešu gramatika: Sistemātisks kurss vidusskolām.- 2.daļa: Sintakse.- R.: A.Gulbis, 1926.- 124.lpp.	uzskaitīti visi trīs jau K.Milenbaha minētie noteikumi	-----
5.	Ramāns V. Latviešu valodas mācība pamatskolām.- 2.daļa: Teikuma mācība.- R.: A.Gulbis, [192?].- 73.lpp.	1) dalot vārdus, piem., <i>ko-po-ja-mā zī-me</i> ; 2) "divu vārdu starpā, kuri izteic vienu jēdzienu, bet nav vēl pilnīgi pārvērtušies par salikteni", piem., <i>Vec-Piebalga, leišu-latviešu cilts</i>	-----

¹ Endzelīns J., Milenbahs K. Latviešu gramatika.- R.: Zihmanis, 1907.- 239.lpp.

² Sk. arī: Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība.- R.: Zinātne, 1986.- 246.lpp.

6.	<p>Latviešu pareizrakstības rokas grāmata/ Sast. E.Blese, V.Pētersons.- R.:Valters un Rapa,1933.- 68.lpp.</p>	<p>1) dalot vārdus zilbēs pārņemšanai jaunā rindā; 2) "cieši saistītos vārdos, kas tomēr nav īsti salikteni", piem., <i>Liel-Ezere, Amtmanis-Briedītis</i>; 3) norādot uz neatkārtotu salikteņa daļu, piem., <i>augš- un apakšstāvs</i>; 4) saisinot vārdus, piem., <i>L-ja</i> vārda <i>Latvija</i> vietā</p>	<ul style="list-style-type: none"> • papildu rakstu zīme • neiesaka veidot savienojumus ar defisi, ja tos var aizstāt ar sakārtotu elementu konstrukciju, piem., <i>leišu un latviešu vienība, nevis leišu-latviešu vienība</i>
----	---	---	---

Defises lietojuma normas nav pilnībā nostabilizējušās līdz pat mūsu dienām¹. Kaut arī šī zīme vairumā gadījumu veic tīri tehniskas funkcijas, tomēr nekādā ziņā nevar noliegt arī tās stilistiskās iespējas. Jēdzienisko nianšu izteikšanai defise īpaši produktīvi izmantota 20. gadsimta 1.pusē, tātad arī ekspresionisma periodā. Šīs zīmes lietojumu Raiņa daiļradē nedaudz ieskicējusi A.Blinkena.² Līdzīgi defise izmantota arī P.Ērmaņa, A.Kurcija, L.Laicena u.c. ekspresionistu prozā. Daiļliteratūras tekstos šī zīme parasti norāda uz kādu vārdu, vārdformu vai arī vārdu formu jēdzienisku saistījumu, t.i., funkcionē kā savienotāzīme. Tradicionālajā variantā defise apvieno salikteni divus vārdus, piemēram, *ziemas-svētki*³. P.Ērmaņa darbā "Lietuvēna laikā"⁴ vērojamas vairākas salikteņu veidošanas tendences. Nevar noliegt, ka, piemēram, vārdu *kaisl-kāre* un *asins-kāre*⁵ nozīmes ir citādas nekā *kaislkāre* un *asinskāre*. Pirmajā gadījumā vērojama gan ar defisi savienoto vārdu jēdzieniskā kopība, gan arī komponentu semantiskā patstāvība, saglabājies arī katra vārda zilbes uzsvars. Turpat blakus vārds *pulvermuca*⁶ netiek šķirts ar defisi. Protams, šādu savienojumu rakstība ir atkarīga no salikteņa veidošanās laika un vecuma, saistāmo vārdu nozīmēm un formām, piemēram, *sārtnosaluši vaigi, sarkankarogainas sapulces*⁷, bet -- *sāpīgi-raudošs vaigs, svaigi-jauns kāreivis*⁸.

¹ Par to sk.: Stuite M. Krievu valodas defissavienojumiem atbilstošās adefisālās konstrukcijas latviešu valodā// LPSR ZA Vēstis.- Nr.12.- 1980.- 55.- 66.lpp.

² Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība.- R.: Zinātne,1986.- 247.lpp.

³ Kurcijs A. Ciņa ar nezināmo: Stāsti.- R.: J.Roze, 1924.- 17.lpp.

J.Endzelīns (Endzelīns J.,Milenbahs K. Latviešu gramatika.- R.: Valters un Rapa, 1923.- 60.lpp.) šo vārdu skata kā salikteni, bet tā pierakstā lieto defisi. Viņš arī uzsvēris, ka "...dažkārt var šaubīties, vai darišana ar salikteni, jeb vai ar divu vārdu sakopojumu".

⁴ Ērmanis P. Lietuvēna laikā.- R.: Valters un Rapa, (b.g.).- 63 lpp.

⁵ Turpat, 26.lpp.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat, 27., 31.lpp.

⁸ Turpat, 21., 27.lpp.

Acīmredzama vēlme defisi izmantot stilistiski jēdzieniskā funkcijā ir savienojumā *jā-dzirkstele*:

“Vai tas nebija tas kondencētais spraigums, no kura bij izlēkusi Pētera Atāla *jā-dzirkstele*?”¹

Tādējādi tieši ar šīs zīmes palīdzību tiek panākts, ka pat divi vārdi, kuri teorētiski nevar veidot salikteni, teikumā saliedējas vienā veselumā.

Ekspresionisti izmanto arī literāros tekstos ne sevišķi plaši izplatīto pieturzīmju -- **iekavu**² -- stilistiskās iespējas. Kā to jau atzīmējusi A.Blinkena, iekavas vairāk raksturīgas zinātniskajai literatūrai un publicistikai, jo tieši šeit ir daudz dažādu komentāru un paskaidrojumu. Daiļliteratūras tekstos iestarpinājumu izdališanai biežāk lietoti komati un domuzīmes, tādējādi norādot uz klātpieliktās informācijas ciešāku saistību ar pārējo tekstu.³ Ekspresionisma prozā iekavas ļauj attiecīgo informāciju vai kādu darbību kvalificēt kā mazāk svarīgu, tomēr nepieciešamu satura atklāsmē. Reizēm šādi iekavās iekomponēti iestarpinājumi atgādina dramaturģisko darbu remarkas:

“Tad pie sapulcētiem iznāca Trautmanis, spalgā balsī uzkliegdams: “Bratci, smirr-no-o!” Visi godbijīgi paklausīja sen aizrastajai komandai. Tad nolasīja telegrammu.-- Pēterpilī visa vara padomēm. Visi bijušie ministri apcietināti, tik Kerenskis izbēdzis. (Pūlī rūkoņa: “Skat’ maita! Taisni tas izbēg!”) Jādodas uz Cēsīm, jo daļa krievu, kas zin, klausu vēl kontrrevolucionārai 12.armijas komitejai un pretojas ar ieročiem.”⁴

Parasti iekavās sniegta informācija, kas tikai papildina kāda teikuma vai plašākas teksta vienības saturu, bet nepiešķir tam modālas nianses. Ja ir nepieciešams norādīt attieksmi un modalitāti, tad papildus tiek lietota jautājuma vai izsaukuma zīme:

¹ Laicens L. Kliezdošie korpusi.- R.: Latvju Kultūra, 1930.- 11.lpp.

² Praktiski visos 20.gs. 20.--30. gadu normatīvajos izdevumos teikts, ka iekavās liek iespraustus teikumus vai vārdus, kas saturiski nav cieši saistīti ar citiem teikuma locekļiem pārējā teikumā (sk.: Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām. 10.iesp.- R.: Valters un Rapa, 1922.- 102.lpp.; Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu gramatika.- R.: Valters un Rapa, 1923.- 280.lpp.; Ģiezens A. Latviešu gramatika: Sistemātiska kurss vidusskolām.- 2.daļa: Sintakse.-R.: A.Gulbis, 1926.- 124.lpp.; Latviešu pareizrakstības rokas grāmata/ Sast. E.Blese, V.Pētersons.-R.: Valters un Rapa, 1933.- 67.lpp. u.c.)

³ Bergmane A., Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne, 1969.- 359.lpp.; par iekavām sk. arī: Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne, 1969.- 234.- 239.lpp.

⁴ Ērmanis P. Lietuvēna laikā.- R.: Valters un Rapa, (b.g.).- 17.lpp.

“Kamēr Kains strādāja, cirta, raka, kādu akmeņainu ieleju par Ēdeni pārvērst gribēdams un tā uzvarēt to Kungu (patiesi, tas bija viņa sapnis!), -- tikmēr Ābels mierīgi ganīja avis.”¹

Šajā piemērā 4 pieturzīmju blakus izvietojums² liecina par to, ka 20.gadsimta 20.--30. gados interpunkcija Latvijā ir pietiekami izstrādāta un pilnīga. Pieturzīmju nozīme principā tiek respektēta, un teksta saturisko nianšu atklāsmei izmantotas katras zīmes specifiskās funkcijas. Respektīvi, pieturzīmju blīvējumi³ vairs nav pašmērķis -- tie organiski iekļaujas visu satura izteiksmes līdzekļu arsenālā, papildinot, precizējot, norādot uz to, kas palicis neizcelts vai kas īpaši jāizceļ.

Interpunkcijas attīstības gaitā aizvien skaidrāk konkretizējas pieturzīmju funkcijas un semantika. Palaikam šīs zīmes (to nosaukumi) tiek izmantoti simboliskā nozīmē, bet to pamatnozīmes -- abstrahētas:

“(..) Pēc tam deva Morzes ābeci alfabētiskā kārtībā. Pēc katra saprastā burtā kaimiņš piesita vienu punktu; bet pēc nesaprastā vairākus lēkājopus un straujus -- kā daudzpunktu.”⁴

¹ Ērmanis P. Atsacišanās.- R.: Vaiņags, 1920.- 50.lpp.

² Katra no pieturzīmēm šeit veic savu noteiktu uzdevumu:

iekavas izdala teikumā esošo iestarpinājumu; izsaukuma zīme (kopā ar iesprausto patiesi) norāda uz attieksmes izcēlumu; komats veic tīri gramatisku funkciju, t.i., uzrāda paligteikuma beigas; domuzīme šķir teikumu semantiski divās pretstatītās daļās.

³ Teikumā var būt lietotas pat 12 pieturzīmes: “Revolucionārs, komunisti, anarhists -- tā tad jums: laupītājs un slepkava, kurš nevien neciena īpašuma, bet apdraud jūsu mieru, peļņu, brīvību, -- visvairāk brīvību, šo jūsu privilēģiju!” (Laicens L. Attaisnotie.- R.: Kultūras Balss, 1921.- 151.lpp.)

⁴ Laicens L. Kliedošie korpusi.- R.: Latvju Kultūra, 1930.- 131.lpp.

Krievijā dzīvojošajam rakstniekam A.Kadiķim-Grozņijam ir arī stāsts (gan līdz galam neizveidots rokraksta variants) “Punkts” (Kadiķis-Grozņijs A. Punkts (tirraksts)//RLMVM.- Nr. 78798.- 21.lpp.), bet punkts ir lietots ar lokalizācijas nozīmi: “Lūk, raugaties šurp, palkavniek,” viņš pārliecās pār galdu, izstieptās rokās papīra līsti turēdams, “šis punkts prasa no jums visnopietnāko uzraudzību. Ieslēdziet to pirmā svarīguma punktos [pasv. mani -- I.V.]..” ģenerālis atsēžas krēslā un pasniedz palkavniekam izraibināto pilsētas karti ar piezīmēm gar malām.”

2.3.2. INTERPUNKCIJA KONSTRUKTĪVI EKSPRESIONISTISKAJĀ PROZĀ

Gandrīz vienlaicīgi ar ekspresionismu mākslā attīstās arī konstruktīvisma tendences. Atsevišķas šī strāvojuma iezīmes raksturojis L.Laicens piezīmēs lugai "Alfa un auto": "Jaunais teātris veidosies uz jaunās dzīves principiem, uz materiāla un enerģijas ekonomijas principiem, uz konstrukcijas pamatiem. (...)ar mazāko spēka patēriņu sasniegt lielākos panākumus. (...)pamatshēma būs personu un darbības konstruktīvs nostādījums vai noblīvējums; turpretī teksta literāriskums paliks otrā vietā [pasv. mani -- I.V.] un neuzmāksies runātājam [arī lasītājam, klausītājam] ar savu grūto daudzumu."¹

Konstruktīvisms ir sabiedriska māksla, kas izvirzījusi noteiktu mērķi -- pārorganizēt dzīvi. Šī strāvojuma daiļliteratūrā ar prātu noteikta konstrukcija, materiāla montāža aizstāj radošu pieeju mākslas darba izveidē. Tas ir mēģinājums sintezēt jaunu izteiksmes formu jaunizveidotajam pasaules modelim, izmantojot dažādu literāro virzienu, strāvojumu un vēstījuma stilu tendences, mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus un paņēmienu. Lai gan konstruktīvisms ir viens no modernisma strāvojumiem, tomēr vērojama reālistiskā mākslinieciskās domāšanas veida klātbūtne.²

Literatūrā kā vārda mākslā absolūts formas konstruktīvisms ir grūti realizējams, tādēļ jaunajam modernisma strāvojumam piederošajos daiļdarbos vērojamas arī futuristiskas un ekspresionistiskas tendences. Šī mijiedarbības tieksme vislabāk vērojama Krievijā dzīvojošo un darbojošos latviešu rakstnieku prozā. Šķiet, ka A.Cepļa, R.Eidemaņa, K.Jokuma u.c. daiļradi lielā mērā varētu raksturot kā konstruktīvi ekspresīvu. Faktiski viņi turpina jau ekspresionismā aizsākto ("Mana māksla ir tikai līdzeklis īstenības dzīvei [pasv. mans -- I.V.], un pat katrs

¹ Laicens L. Alfa un auto: Konstruktīva spēle. Piecas darbības pa vienai un vienotas.- R.: TNT, 1925.- 57.- 58.lpp.

² Par konstruktīvismu sk.: Latvijas padomju enciklopēdija.- 5₁ sēj.- R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984.- 311.lpp.; Kārklīņš K. Konstruktīvisms// Latviešu literatūras vēsture/ Virsred. L.Bērziņš.- VI sēj.- R.: "Literatūra", 1937.- 69.- 71.lpp.; Литературный энциклопедический словарь.- М.: Сов. энциклопедия, 1987.- Стр. 165. u.c.

fizisks spēks ir augstāks par to..”) mākslas utilitāro funkciju¹, kas apliecināta arī divdesmito gadu sākuma ģefoviešu jeb kreisfrontiešu manifestā².

Kaut gan rakstniecībā šie autori lielā mērā ir diletanti, tomēr viņi apzinās interpunkcijas kā teksta satura izteiksmes līdzekļa iespējas. Par to liecina kaut vai A.Kadiķa-Grozniņa stāsta "Punkts"³ variantos lietotā interpunkcija. Salīdzināšanai divi fragmenti:

1.variants

" "Klusums vēl nav mīlestība. Tukšums vēl nav dzīves beigu gals," tā prātoja kapteinis Šmērs un dzēra līdz rītam. "Dzīve pastāv visur!" tas kļiedza, lai citi noticētu tam, kam pats jau vairs neticēja."

2.variants

"Bet, klusums -- vēl nav mirstība. Tukšums -- vēl nav dzīves beigu gals. Dzīve pastāv visur. Tas tomēr auž cerību. Cilvēks spēj būt mierīgs, ja netrūkst gribas spēka."

Intonātivi un semantiski bagātāks ir otrais, pārstrādātais variants, kurā jaunas teksta saturu papildinošas nianse atklātas tieši ar interpunkcijas, mazāk ar leksisko, sintaktisko vai citu lingvistisko līdzekļu palīdzību.

Praktiski visas A.Ceplja, R.Eidemaņa, K.Jokuma, O.Rihtera u.c. autoru prozai raksturīgās mākslinieciskās izteiksmes īpatnības minētas Kreisās frontes, krievu futūristu un konstruktīvistu dokumentos: aģitācija, propaganda, reportāža, avīžnieciskums, domas koncentrācija, dinamisms, skaitļu un dokumentu citējumi, bezkaislīgs notikumu un konkrētu faktu apraksts, lietišķās valodas stila pielietojums utt.⁴ Šo māksliniecisko īpatnību konstruktīvas kompilācijas rezultātā dokumentālie fakti, dzīves īstenība tiek deformēta un izveidots iedomātais realitātes modelis, kurā atrodama pat kļaidīga didaktiska pārliecība. Prasība pēc minēto paņēmienu izmantojuma pausta grāmatas "Malienas vilki" ievadā: "Grāmatā vienkārši vajadzēja salikt visas korespondences, mītiņu runas, atsavināto muižu un baznīcu sarakstus, sodītos ķīlniekus, ķīlnieku un sarkangvardu statistiku [pasv. mani -- I.V.].."⁵ Savukārt viens no K.Jokuma stāstiem (tas ir arī krājuma virsraksts) nosaukts -- "Pavēle Nr.325"⁶.

¹ Laicens L. Attaisnotie.-R.: Kultūras Balss,1921.- 157.lpp.

² ЛЕФ: Программа. За что борется "ЛЕФ"// Литературные манифесты: От символизма к октябрю: Сб. материалов.- М.: Федерация,1929.- Стр. 232.- 233.

³ Kadiķis-Groznijs A. Punkts (tirrāksts)//RLMVM.- Nr. 78798.- 1., 3.lpp.

⁴ Sk.: Литературные манифесты: От символизма к октябрю: Сб. материалов.- М.: "Федерация",1929.- Стр. 230- 264.

⁵ Ceplis A. Malienas vilki: "Noliedzēju" II grāmata.- M.: Latvju izdevniecība, 1925.- 7. lpp.

⁶ Jokums K. Pavēle Nr.325// Jokums K. Pavēle Nr.325.- R.: Latvju izdevniecība, 1929.- 87.- 100.lpp.

Minēto pazīmju sablīvējums vērojams O.Rihtera stāstā "Mežs"¹, kur vairāki teksta fragmenti apzināti veidoti kā dažādu dokumentu citējumi (2 lappusēs autora teksts aizņem tikai 10 rindas, toties pārējais -- precīzi fiksētas pavēles, sienas avīzes paziņojumi, rakstu fragmenti²). Tātad interpunkcijā un prozas teksta noformējumā izmantoti lietišķā rakstu valodas stila paņēmieni (ieskaitot skaitļu pārbagātību³), kā arī pieturzīmju konstruktīvās iespējas, kas ļauj līdz minimumam samazināt leksisko līdzekļu izmantojumu (īpaši palīgvārdus, sintaktiskās saitiņas, uz modalitāti norādošu leksiku un konstrukcijas utt.).

Visbiežāk sastopamās pieturzīmes ir kols, domuzīme, izsaukuma zīme un iekavas. Teikuma elementu un atsevišķu sintaktisku konstrukciju norobežošanai veiksmīgi izmantots arī punkts. Ievērotas arī rindu lauzuma un citu grafisku elementu (zīmējumu, šriftu utt.) iespējas. Tā kā konstruktīvi ekspresīvā vēstījuma prozā pieturzīmju funkcijas maz atšķiras no Latvijas 20. -- 30. gadu ekspresionisma prozas, tad turpmāk aplūkoti tikai interesantākie, atšķirīgākie minēto pieturzīmju lietojuma gadījumi.

Kā to atzinis literatūrzinātnieks K.Kārklīš⁴, konstruktīvisms rada tīri grafisku, vizuāli pārskatāmu poēziju. Tas ir saistīts arī ar lietišķajam valodas stilam raksturīgā paņēmiena -- uzskaitījuma -- iesaistišanu tekstā. Šis mākslinieciskais paņemiens saistīts ar **kola** samērā biežo lietojumu Krievijas latviešu prozā 20. -- 30.gados. Jāatzīmē, ka uzskaitījums īstenojas visdažādākajās formās. Aiz kola minētie fakti var būt izcelti ar cipariem:

"Šis himnas acumirkļīgos politiskos apstākļos nozīmēja:

1. Labklājība atgriežas.
2. Saimnieku vara atjaunojas.
3. Kultūra aug."⁵

¹ Rihters O. Mežs// Celta.- Nr.6.-9.- 1934.- 415.- 429.,489.- 496.,580.- 595.,653.- 671.lpp.

² Turpat, 583.- 584.lpp.

³ Piemēram: "...uz desmito janvāri plāns izpildīts par sešpadsmit procentiem.

Paiet dekāde, tempi neatslābst: izpildīts 32,5%.

Brīnas rajona mežrūpniecības kantori: kā tie simieši to spēj, jo Kaimaišu rajonā tikai 21%, Inzeras -- 22%, Muldakajevas -- 20%, Siļimas -- 23%, Basas -- 19%, bet viņiem 32,5%!" (Turpat, 659.lpp.)

⁴ Kārklīš K. Konstruktīvisms// Latviešu literatūras vēsture/ Vīrsred. L.Bērziņš.- R.: Literatūra, 1937.- 69.lpp.

⁵ Ceplis A. Malienas vilki: "Noliedzēju" II grāmata.- M.: Latvju izdevniecība,1925.- 55.lpp.

Atsevišķos gadījumos aiz cipariem lietota iekava. Tādā gadījumā teksts izkārtots vai nu vienlaidus, vai arī uzskaitījuma komponentus rakstot jaunā rindā:

“Nu, un galu galā Kutšķene revolūcijai nepiekrita tikai dažos jautājumos: **1)** dieva jautājumā (Kutšķenei pašai svētbilde pie sienas), **2)** lai visiem, kas grib tirgot, būtu dota vajadzīgā brīvība, un tiktu likvidēta dzīvokļu komisija, **3)** lai revolūcijā asiņu nebūtu un **4)** galvenais -- lai vīrs vairāk produktus mājās nestu.”¹

Uzskaitījuma nozīme vairs nav tik kategoriska, ja tā elementus norobežo domuzīmes. Tādā gadījumā šis uzskaitījums arī ir atvērtāks papildinājumam.

Piemēram:

“Ienaidnieks izrādīja aktivitāti. Viņa ķēdes lauzās ietiepīgi uz priekšu. Jo viņās bija:

- = Somu baltgvardu nodaļas.
- = Igaunņu izlasītās rotas.
- = Krievu cariskās armijas drumsļas.
- = Ziemeļlatvijas armijas daļas.”²

Blakus uzskaitījumam raksturīgajam kolam reizēm izmantoti arī leksiskie līdzekļi:

“Pie diviem slēdzieniem Linde bij nonācis jau sen. Pirmais: baltpartizāņu organizācijām bij kopējs centrs. Otrais: centram bij sakari ar pilsētu.”³

Ja nepieciešams norādīt uz paūzi, pirms kola nereti tiek lietota domuzīme:

“Bij tur --:

- = Jaunatnes organizācijas sekretārs Sormovs, jauns, spēka un pārgalvības pilns kā pati jaunība. Sormovs pastāvīgs oponents Timofejevam.
- = Profesionālo savienību priekšsēdētājs Štists, kuru dzelzceļnieki nemīlēja dēļ diviem zelta priekšzobiem.
- = Ārkārtējās komisijas priekšsēdētājs Peters Linde.”⁴

Uzskaitīt detaļas vai faktus, protams, var arī, lietojot vienlīdzīgo teikuma locekļu konstrukcijas vai salikta teikuma komponentus. Pēdējā gadījumā uzskaitījuma

¹ Eidemanis R. Ielenkie: Romāns.- M.: Latvju izdevniecība, 1925.- 67.lpp.

² Jokums K. Pavēle Nr.325.- M.: Prometejs, 1929.- 89.lpp.

³ Turpat, 58.lpp.

⁴ Eidemanis R. Ielenkie.- M.: Latvju izdevniecība, 1925.- 19.lpp.

elementi šķirti ar semikolu, bet, lai uzskaitījums būtu vizuāli labāk uztverams, tā elementus raksta ar atkāpi jaunā rindā un izceļ ar domuzīmēm:

“Provinces cilvēks, mazpilsētnieks, viņš bij maldījies lielās ostu pilsētās pie dienvidu jūras, kur līdzās postam un nabadzībai mirdzoši restorāni un sievietēm acis jūra un nakts viesuļi;=

= maldījies Kaukāza kalnos, kur cilvēki mīl karstāk, kā nekur;=

= Parīzē, kur modernā dejā grīlodamās (klasiski vijīgo valsi nonāvēja jau pasaules karš) francūziete viņam pirmo reizi parādīja valdzinoši sārtu mēles galiņu;=

= Parīzē, kur neskaitāmās variācijās veidota izsmalcināti rafinēta kaislība.”¹

Katrā gadījumā uzskaitījuma nozīmes minimāli iespējams niansēt ar dažādotas interpunkcijas lietojumu. Taču pats uzskaitījuma noformējums ir konstruktīvs, tas pievērš lasītāja uzmanību, ļauj autoram saturā plašākus un emocionālākus uzskaitījuma elementus padarīt par lietišķiem un neapstrīdamiem. Līdz ar to autors ļauj notikumiem runāt pašiem par sevi un savas daiļrades galveno uzdevumu saskata faktu konstatācijā un dokumentēšanā.

Cits bieži izmantots paņēmiens ir kāda notikuma aprakstošs atstāstījums, kas tekstā tiek apzīmēts ar kolu un atkāpi, tekstu jaunā rindā parasti sākot ar lielo burtu. Aiz kola esošā pieturzīme norāda ne tikai uz pauzi, bet arī uz zināmu attieksmi pret stāstāmo. Piemēram:

“Daudzreiz bija tā:

= Balta, mierīga diena, kādas ir arī pozīcijās. Kūp apsnigušās mājas jūmtā skurstenis mežmalā un dūmi aizveļas pār mežu. (..)

Tad piepeši no ienaidnieka puses parādās vilciens.(..)”²,

arī:

“Vēsturnieki par to atzīmēs sekošo:

... Ziemas rītā, kad Malienā bij klusums, kā zemes ledus periodā (te vēsturnieks, alegorijas labad, atcerēsies 05.gadu, kad šādos rītos pie muižām sprakstēja šāvienu un sirmotās liepās palika šūpojamies kalpu un vaļinieku dzīvības), N. muižā ieradās vācu priekšpulku kavalērija ar bijušo baronu priekšgalā (..)”³

¹ Eidemanis R. Ielenktie.- M.: Latvju izdevniecība, 1925.- 75.lpp.

² Jokums K. Pavēle Nr.325.- M.: Prometejs,1929.- 91.lpp.

³ Ceplis A. Malienas vilki: "Noliedzēju" II grāmata.- M.: Latvju izdevniecība,1925.-10.lpp.

Konstruktīvisma prozā sastopamie notikumu apraksti nereti funkcionē kā garāki paskaidrojumi, kas var būt izklāstīti gan aiz kola, gan aiz domuzīmes:

“Šim nodalījumam citāds uzraksts nemaz nepiedienētu. Tomēr burtlicis darītu labi, ja salikdams uzmeklētu priekš tā lielākus burtus nekā citiem nodalījumiem. Jo ir vecmodīgi un nav nemaz revolucionāri nomērot visu vienādām punktiem.

Kamdēļ citādus burtus?

Lūk, kamdēļ:

Mēs ar Liepiņu, padzēruši svētdienas rīta tēju un paēduši svētdienīgu rupju maizi ar siļķi, ejam visādos līkumos pa pilsētiņas ielām uz staciju, kur jāsaģaida laikraksti no Pēterpils. (..)”¹

“Mēs esam laukā, un ir rudenīgs vakars. Tikai nav zvaigžņu. Reizi par gadu mēs, varbūt, tās redzam. Varbūt viņu nekad nebūs vairs, jo =

Pamalēs visgarām, raug, kuras sārti. Milzīgi sārti. Tur -- tur -- tur. Debess pilna sarkanās miglas, kā masu kļedzienu, un tā smagi slīd lejup.”²

Paskaidrojums var būt izvērsts vēl plašāka apjoma fragmentā. Uzskatāms piemērs tam ir R.Eidemaņa romānā “Ielenkie” aprakstītais notikums ar virsrakstu “*Mazliet sentimentāli: par negaidītu prieku.*”³. Nosaukuma pamatojums ir izvērsts atsevišķā tēlojumā, respektīvi, romāna fragmentā. Bez tam iepriekšminētajā virsrakstā ir lietoti pat divi koli, kas norāda uz domas pamatojuma, paskaidrojuma pakāpenību.

Konstruktīvajai izteiksmei raksturīgs paņēmieni -- dažādu šriftu (pat rokraksta⁴), izcēlumu un grafisku zīmējumu pielietojums. Teksts var būt veidots tā, ka plašāka daiļdarba atsevišķa fragmenta jeb tēlojuma beigās kalpo par nākamās virsrakstu. Kompozīcijas struktūrvienību saturisko saistību akcentē kola lietojums:

[Tēlojuma *Par mieru un pilsoņu karu!* noslēgums..]⁵

“Šis nekrologs ir ticis, laikam, drukāts kaut kur. Mazākais es viņu tiku lasījis. Es to atceros no galvas. Un jālasa tas ir tā:

¹ Ceplis A. Noliedzēji.- M.: Latvju izdevniecība,1924.- 91.lpp.

² Turpat, 3.lpp.

³ Eidemanis R. Ielenkie: Romāns.- M.: Latvju Izdevniecība,1925.- 22.lpp.

⁴ Sk., piemēram: Ceplis A. Malienas vilki: “Noliedzēju” II grāmata.- M.: Latvju izdevniecība,1925.- 9.,30.lpp.

⁵ Ceplis A. Noliedzēji.- M.: Latvju izdevniecība,1924.- 86.- 87.lpp.

[..kalpo par nākamā tēlojuma virsrakstu *Krasts... Biedrs Krasts.*]

Krasts... Biedrs Krasts.

Konstruktīvisma prozā **domuzīmes** lietojums bieži vien apvienots ar rindu lauzumiem un teksta īpašu grafisku, vizuāli ekspresīvu izkārtojumu, piemēram:

“Cilvēki, kuri dzīvo stepē, mīl un saprot šo vēju, kurš no kurgāniem nes rūgtu vērmeļu smaržu, jo –
 – **V**ējš šis ir pašu cilvēku asinis;
 – **J**o stepju cilvēkos vēl ir uzglabājies skits –
 –un tatārs,
 – un daļa no pirmatnības.”¹

“Un vēl daļa [no nogalinātā pārtikas komisāra Gluškina] -- zarnas -- karājas drātis.
 – **b**et drātis kļiedza, taustīja baltpartizāņus bruņuvilciens;
 – **b**et drātis un telegrāfa stabos dunēja stepju vējš.”²

Redzams, ka saturiskas nianšes iezīmē arī lielā burta un mazā burta lietojums atdalīto “teikumu” sākumā. Pirmajā gadījumā tādējādi tiek pasvītota teksta daļu semantiskā patstāvība, bet otrajā -- strukturāli patstāvīgie teikumi, kas aiz punkta rakstīti ar mazo burtu, tieši uzsver ciešo semantisko neatdalāmību ar visu iepriekšminēto kontekstu.

Līdzīgi kolam arī domuzīme izmantota neminētu palīgvārdu un sintaktisko saitiņu vietā. Tādējādi tiek panākts straujas notikumu maiņas iespaids. Autors nepagūst izvērst darbību un aprobežojas ar to, ka fiksē visapkārt ņirbošos faktus, parādot revolūcijas notikumu netverami mainīgo plūsmu³, piemēram:

“Iekaisuši nervi – tā, tā, tā! Jūt un zin – Pēterpils! Telegrammas aizmata “Tēvijas glābšanas komiteja”. Bet te – bangojoša masa. Avangardā strēlnieki ar vintenēm, 17.maiju, 3.septembri; aiz tā – kreisais bloks. Masa – sen oktobriska, uzsaukumos, dekrētos, pavēlēs. Padomīga – mītiņos, stacijās, pa vilcieniem, kuri nez’ uz kurieni, tirgus laukumos, ēdnīcās, teātros, baznīcās. “Aizsardzības komitejai” – nāvinieki un nāvinieces, ģimnāzistiskas jaciņas zem kareivju blūzēm un

¹ Eidemanis R. Ielenktie: Romāns.- M.: Latvju izdevniecība, 1925.- 21.lpp.

² Turpat, 53.lpp.

³ Mauriņa M. Īsais stāsts latviešu padomju literatūrā: Žanra attīstības un teorijas jautājumi.- R.:Zinātne, 1975.- 84.lpp.

mirņoņgalvām. Pret ģimnāzistiskām jaciņām = aresti, nagani, rokas granātas, norautas pagones čupu čupām... Uz Gaujas tiltiem, sargu posteņos = saimniekdēli bez pagonēm, bet posteņus pārrauga strēlnieks flaneļa šinelī. Revolūcijas flaneļa šinelī, bet ar vintēm.

Ešaloni šurpu turpu. Kā drudzī. Fronte = kā ap krastu paisums.
 . Bet uz laukiem = satversmes sapulces kandidātu saraksti, liste Nr.3.”¹

Protams, šo iespaidu palīdz radīt arī vienvēidīgas uzbūves (parasti -- neverbāli) teikumi, vienvēidīgas konstrukcijas (parasti -- vienlīdzīgi teikuma locekļi) un teksta saturiskās aktualizācijas paņēmieni (parcelācija; elidācija, īpaši redukcija).

Palaikam konstruktīvisma prozā tiek turpināta tradīcija lietot blakus vairākas (parasti 3) domuzīmes, tādējādi norādot uz kādu vairāk vai mazāk emocionālu pauzi, respektīvi, nepabeigtu domu, un sekojošām izmaiņām saturā. Nepieciešamības gadījumā lietotas arī domuzīmju rindas. Tās galvenokārt veic tehniskas, ne semantiskas funkcijas, jo norāda uz izlaidumu tekstā. Piemēram:

“-- Garnizona priekšnieks? Runā Linde. Nekavējoši pastiprināt patruļas pilsētas iekšienē. Pārliecināties, vai pirmais pulks izpilda manus aizrādījumus -----

-- Izpildu komiteja? (atsaucās Ivanovs, viņš arī vēl bija darbā: vadīja sēdi) -----

Lindes pavēles niknas un skarbas sprakstēja telefona drātis kā degoši paegļa zari.”²

Citētajā fragmentā domuzīmju rindas lietotas, lai norādītu uz ilgstošām vienvēidīga satura telefona sarunām.

Garāku paužu norādēm izmantotas arī punktu rindas. Salīdzinot ar domuzīmju virknēm, tām piemīt lielāka semantiski intonatīvā blakusnozīme. Punktu rindas vairāk norāda uz psiholoģisku pauzi, noklusējumu:

“Timofejevs ass, asakains kā vobla... Aņa vairākas reizes bij nolēmusi: nē, ar Timofejevu viņa vairs nerunās. Un tomēr
 “Vārdos jūs visi labi. Bet ko jūs teiksiet, Andrej, par to, ka jūsu iecienītais biedrs kalpina savu sievu pa ķēķi..?”³

¹ Ceplis A. Nolidzēji. - M.: Latvju izdevniecība, 1924. - 25.lpp.

² Eidemanis R. Ielenkie: Romāns. - M.: Latvju izdevniecība, 1925. - 92.lpp.

³ Turpat, 14.lpp.

Domuzīme ir tāda pieturzīme, kas visai bieži tiek lietota kopā ar citām, kas precizē, niansē, pastiprina punkta, jautājuma zīmes, izsaukuma zīmes, arī semikola, komata funkcijas. Konstruktīvi ekspresīvā vēstījuma prozā domuzīme vairāk saistīta ar teikuma beigu pieturzīmju lietojumu. Taču prozā samērā bieži **domuzīme** lietota pirms teikuma beigu pieturzīmēm -- parasti **pirms jautājuma zīmes**. Tādējādi iespējams norādīt uz pauzēm, kurās apslēpta kāda neizteikta informācija, piemēram, emocijas, sajūtas u.tml. Sekojošajā piemērā, lietojot domuzīmi un jautājuma zīmi stāstījuma teikuma beigās, autors acīmredzot mēģinājis atklāt varoņa šaubas par savu agrāko pārliecību un darbības pareizību:

“Man laikam nebij žēl pamest Mildu un aiziet, kaut gan es biju pārliecināts, ka mēs arī ar to tiksīm galā --? Aizgāju.”¹

Citā fragmentā minētais pieturzīmju lietojums norāda uz to, ka jautājumi, uz kuriem nav atbilžu, vēl ilgi varētu sekot viens otram:

“..Uz stabiem .. pavēles, rīkojumi, noteikumi. (..)

Kamdēļ ne puķes un putni, garajiem knābjiem? Kamdēļ pat uz sienām un stabiem? Kamdēļ paraksti: tie, kas senāk dzīvoja stacijās un tirgus kvartālos --?”²

Konstruktīvisma prozai raksturīgāko pieturzīmju grupā minama arī **izsaukuma zīme**. Tās lietojumu nosaka jau šī literārā strāvojuma aģitējošais, propagandiskais raksturs (autori ir noteiktas politiskās pārliecības un dzīves konsekventi aizstāvji). Uzsaukums vai pavēle var būt izteikta virsrakstā, kā tas, piemēram, ir A.Ceplā prozas ciklā “Noliedzēji”³, kur atsevišķi stāsti nosaukti -- “*Nebēdziet!*”, “*Dzīlāki revolūcijā, noliedzēji!*”, “*Par mieru un pilsoņu karu!*” un “*Mēs mieru neparakstām, karu izbeidzam, armiju demobilizējam*”, *bet ķīlniekus -- baznīcā!*”. Minētajos piemēros izsaukuma zīme tad arī veic savas pamatfunkcijas, jo tā likta tādu teikumu beigās, kuros izteikts rosinājums uz aktīvu darbību vai dota pavēle noteiktai rīcībai.

¹ Ceplis A. Noliedzēji.- M.: Latvju izdevniecība, 1924.- 56. lpp.

² Turpat, 93.- 94. lpp.

³ Sk. turpat, 18., 58., 81., 109. lpp.

Lai uzsaukumi būtu vizuāli vieglāk uztverami vai arī lai atsevišķas teikuma daļas funkcionētu kā lozungi, izsaukuma zīmes lietojums tiek apvienots ar rindu lauzumiem, ar atsevišķu teikuma daļu parcelāciju. Piemēram:

"Mēs cīnījāties:
-- Par Padomju Latviju!"¹

"Un mēs atnācām ne tamdēļ, lai raudātu zem piesnigušām eglēm par laikmetisko un graužošo norišu izpostīto dzimteni, bet gan lai saceltos pret to!
-- Lai celtu jaunu dzimteni!"²

Ja izsaukuma zīme likta izsaukuma teikuma beigās, tad tā nereti lietota kopā ar daudzpunkti. Tādējādi tiek pastiprināti akcentēta psiholoģiska darbība, reakcija vai pauze. Piemēram:

"Tas bija gadus divdesmit atpakaļ. Toreiz vēl viņa jaunie locekļi brieda spēka pilnībā, bet sirdi -- sirdi grauza sāpes... Sausis bija gads... Tikko knapi ievāca sēklas daļu... Bet kas glabāja sēklai, ja bads jau rudenī lūkojās gar mājas pakškiem!... Un Klementijs brauca uz muižu pie grāfa un lūdzās... Un lūdzās velti!...
... Jā, komūna!... Ir visādas komūnas!... Voroncovas muižā put... Šī uzplaukst!... Prot rīkoties!...
Bij patīkami domās kavēties pie Okuņeva vārdiem!..."³

Salīdzinot ar ekspresionismu, konstruktīvisma prozā daudz biežāk izmantotas iekavas. Tas lielā mērā saistīts arī ar lietišķi dokumentējošā izteiksmes stila dominanci. Iekavu funkcijas nav īpaši mainījušās. Šo zīmi tāpat lieto iestarpinājumam vai iespraudumam līdzīgas informācijas noformēšanai. Varbūt biežāk kā iepriekš iekavās ievietotas semantiski un strukturāli patstāvīgas vienības, respektīvi, teikumi:

"Es neesmu nekāds privātpašnieks, un, varbūt, ja man nebūtu bijis jāsēž zemnicās, bet jādzīvo starp strādniekiem, es būtu sastapis kādu citu sievieti, līdzīgu Mildai. Un mēs tāpat būtu sapratuši mīlestību un tāpat domājuši par revolūciju...
(Te Gauss pats labu laiku padomā.)
Tagad mums ir noteikti jācīnās par sievietes atsvabināšanu."⁴

¹ Jokums K. Pavēle Nr.325.- M.: Prometejs,1929.- 87.lpp.

² Turpat.

³ Veinis P. Priekšpavasara skices.- M.: Latvju izdevniecība,1924.- 31.lpp.

⁴ Ceplis A. Noliecējāji.- M.: Latvju izdevniecība,1924.- 56.lpp.

Nepieciešamības gadījumā iespraustās informācijas modalitāti norāda teikuma beigu pieturzīmes:

“Tur [Maskavā] Aņa bij skraidījusi no mītiņa uz mītiņu un klausījusies, kā Iljas pārkonratos (arī rekvizīcija!) ljičs pret veco pasauli brauc.”¹

Konstruktīvisma prozā ļoti lielas nekonekvences ir **defises** lietojumā. Taču pārsteidz nevis tās funkcijas (vairumā gadījumu tās ir acīmredzamas un viegli pamatojamas), bet gan šīs zīmes noformējums. 20 -- 30. gados jau ierastās defises (-) vietā reizēm lietoti vecie, vēl no 19.gadsimta interpunkcijas pārņemtie apzīmējumi (≡, ≎), vai arī defise var būt noformēta kā domuzīme (≡). Piemēram, *svē-ē-tf*, *laiks≡burtlicis* un *laiks≡aplauzējs*³, *priecīgi-balts*, *ziemeļnieciski≎slaidis*⁴. Vārdu daļu pārnešanai jaunā rindā gandrīz vienmēr lietota savienotājzīme ≎ (*kon≎tūras*⁵, *pozī≎cijās*⁶, *pār≎pilnību*⁷ u.c.).

Būdami ekonomiski savā mākslinieciskās izteiksmes stilā, konstruktīvisi prozā veiksmīgi izmanto jautājuma zīmi, norādot uz vārdos neizteiktu jautājumu:

“Shēma noskaidrojās:

1) Aņa radnieciski saistīta ar pilsētiņas pilsonību,

2) kur tēvs?

3) nav izslēgta arī varbūtība, ka Aņai romantisks tuvums ar kādu no organizācijas locekļiem.

Aņa--

-- ? --

-- baltpartizāņu centrs --

-- sādža --”⁸

Lai norādītu uz sarunbiedra jautājošu klusēšanu, jautājuma zīme var būt papildināta ar daudzpunkti:

¹ Eidemanis R. Ielenkie: Romāns.- M.: Latvju izdevniecība, 1925.- 5. lpp.

² Ceplis A. Nolidzēji.- M.: Latvju izdevniecība, 1924.- 19. lpp.

³ Turpat, 91.lpp.

⁴ Eidemanis R. Ielenkie: Romāns.- M.: Latvju izdevniecība, 1925.- 3. lpp.

⁵ Veinis P. Priekšpavasara skices.- M.: Latvju izdevniecība, 7. lpp.

⁶ Jokums K. Pavēle Nr.325.- M.: Prometejs, 1929.- 91. lpp.

⁷ Eidemanis R. Ielenkie: Romāns.- M.: Latvju izdevniecība, 1925.- 13. lpp.

⁸ Turpat, 59. lpp.

“Vācieši bij katrā muižā, bet miestīņos pa veselai rotai. Ko tie domā, Vīķis nevarēja zināt.

-- Un bezzemnieki?

-- ?”¹

¹ Ceplis A. Malienas vilki: “Noliedzēju” II grāmata.- M.: Latvju izdevniecība, 1925.- 49. lpp.

Secinājumi:

1. Ekspresionismam raksturīgie mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi (arī interpunkcija) pētāmi ciešā saistībā ar konstruktīvisma, Kreisās frontes mākslas, aktīvisma u.c. literārajām tradīcijām.
2. Tā kā ekspresionistiskajā literatūrā dominē kļiedzienu atklāšana un vērojama tieksme izteikt domu tā, lai lasītājs to nepārprastu, tad interpunkcijā pieturzīmju lietojums ir daudz viennozīmīgāks nekā dekadences un impresionisma prozā.
3. Ekspresionistiskā vēstījuma literatūrā raksturīgs izsaukuma zīmes, punkta, domuzīmes, kola, iekavu, defises un dažādu grafisku paņēmieni (atšķirīgu šriftu, vizuālu izcēlumu, rindu laužumu) izmantojums satura atklāšanai. Pieturzīmes un grafiskie elementi paliekam aizvieto leksiskos līdzekļus un tādējādi palīdz īstenot vienu no ekspresīvās un konstruktīvās mākslas estētiskajiem principiem -- ekonomiskumu valodas līdzekļu lietojumā.
4. Konstruktīvi ekspresionistiskajā prozā pieturzīmju (iekavu, kola, reizēm domuzīmes u.c.) izvēle lielā mērā saistīta ar lietišķā valodas stila izmantojumu daiļdarbā. Viena no šīs mākslas iezīmēm ir teksta pārskatāmība, pat grafiskums, ko palīdz realizēt uzskaitījuma konstrukcijas, rindu laužumi, dažādi teksta fragmentu izcēlumi utt. Konstruktīvisma prozai raksturīgs izsaukuma zīmes lietojums dažādu uzsaukumu, lozungu formulējumā.
5. Ekspresionistiskajā prozā vērojama dažu pieturzīmju (punkta, daudzpunktes, jautājuma zīmes) nozīmes abstrahēšana un to lietojums simboliskā nozīmē.
6. Ekspresionistiskā proza rāda, ka 20. -- 30. gados latviešu valodas interpunkcija ir pietiekami izstrādāta un pilnīga, pieturzīmju funkcijas tiek respektētas, un tiek izmantotas katras konkrētās zīmes iespējas teksta saturisko (arī gramatisko) nianšu atklāšanai. Pieturzīmes organiski iekļaujas visu daiļdarba mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu daudzveidīgajā arsenālā.

NOBEIGUMS

Jebkurā daiļdarba mākslinieciskajā realizācijā viens no būtiskākajiem ir satura un formas vienotības princips. Rainis trāpīgi atzīmējis: "Forma ir satura izteiksme uz āru, tātad stāv vistuvākā atkarībā no satura, ir īsti tikai saturs, kurš top nojaužams, redzams, dzirdams, saprotams. Viņai tātad nau patstāvīgas būtības, viņa tikai funkcija, tikai doma, tikai fantāzija. Un te nu notiek tas brīnums, ka šai fantāzijai taču arī ir sava pastāvība un patstāvība. Viņa atkārtojas vienmēr zināmam saturam zināmos apstākļos. Viņa pat dara atpakaļ iespaidu uz saturu. [Pasv. mans -- I.V.]"¹

Vārds ir pamatlīdzeklis mākslinieciskās ieceres materializācijai. Satura dziļākai un precīzākai atklāsmei kalpo gramatika, respektīvi, valodas struktūra, skaniskais un grafiskais noformējums.

Nozīmīga, taču ne vienmēr pietiekami plaši izvērtēta ir interpunkcijas loma rakstu valodā. Pieturzīmes norāda gan uz teikuma un teksta uzbūvi, gan jēdzieniski un intonatīvi niansē to struktūrvienības un elementus. Vairumā gadījumu daiļdarba autors respektē normatīvi noteikto pieturzīmju lietojumu, bet nepieciešamības gadījumā var arī to koriģēt, tādējādi bagātinot un paplašinot interpunkcijai piemītošo stilistisko ekspresiju.

Valodas līdzekļu semantika mainās līdzī pārrmaiņām saturā, kas savukārt atkarīgas no sabiedriski ekonomiskajiem un vēsturiskajiem apstākļiem un saistītas ar estētiskās domas attīstību. Tādējādi rodas daudzveidīgas literārā stila tendences, dažādi literāri virzieni un strāvojumi. Katram no tiem ir raksturīgi savi formas tehniskie paņēmieni, kas nosaka arī valodas, tai skaitā interpunkcijas, mākslinieciskās funkcijas un lietojuma savdabību. Latviešu literatūrā neiesakņojas tādi modernisma strāvojumi, kas faktiski noliedz interpunkcijas nepieciešamību un nojauc robežas starp teksta vienībām. Dekadences, impresionisma, ekspresionisma un konstruktīvisma prozā neapšaubāmi vērojamas kopīgas tendences pieturzīmju lietojumā, samanāma tieksme ar interpunkcijas palīdzību padziļināt un asociatīvi bagātināt tekstu.

Līdz ar romantismu, kas seko kanonizētajam klasicismam, valodā palielinās subjektīvi emocionālā elementa pārsvars. Tie ir pirmie mēģinājumi niansēt un papildināt daiļdarba saturu ar brīvāku pieturzīmju lietojumu. Gadsimtu mijā notiek

¹ Rainis J. Kopoti raksti.- XXIV sēj.: Dienasgrāmatas un piezīmes. - R.: Zinātne, 1987.- 389.- 390.lpp.

diezgan krass lūzums daiļliteratūras valodas stilā, kas saistīts ar individuālisma, intuitīvisma un iracionālisma ideju tālāku attīstību, ar vēlmi izzināt un atklāt dzīves īsto būtību, patiesību. Tā ir savdabīga vēlme norobežoties no sociālās dzīves nežēlības. Gadsimtu mijas māksla atklāj cilvēka neticību pozitīvai notikumu attīstībai, viņa apjukumu un bezcerību. Šīs sajūtas saasina 1905.--1907. gada revolūcijas un pēcrevolūcijas notikumi. Ne jau velti tieši 1906.gadā Latvijā sevi manifestē jauns literārais strāvojums -- dekadentisms, kura darbība saistāma ar Krievijā pastāvošā simbolisma idejām un vārdmākslas koncepciju, kas pamatojas vēlmē izbrīvēt, atklāt vārda, valodas un līdz ar to arī cilvēka būtību.

Dekadenti aktīvi protestē pret "valodas sastingumu", pret tās elementu pārmērīgi kanonizētu lietojumu. Pateicoties dzejnieka V.Egliša izraisītajām diskusijām, sabiedrība pamazām pieņem ideju, ka mākslas darbā un sadzīvē lietotās valodas funkcijas ne vienmēr sakrīt un var pat atšķirties. Tādējādi tiek pavērts ceļš interpunkcijas atbrīvošanai daiļliteratūras valodā.

Dekadences mākslinieciskos principus turpina un attīsta impresionisms un ekspresionisms. Tie turpina romantiskā vēstījuma tradīcijas (atveidošanas vietā -- dzīves pārveide, tās idealizācija un degradācija; idejiskums; emocionāli sakāpināta domas atklāsme; brīvība mākslinieciskās formas veidojumā, arī valodas lietojumā; u.c.).

Impresionismam kā iespaidu, sajūtu mākslai raksturīgs subjektīvs dzīves atklāsmes veids, vēlme tēlojumā izmantot īsas momentfiksācijas un tieksme akcentēt atsevišķo detaļu iekšējo vienotību. Ekspresionismam vērojama tieksme deformēt, pārveidot reālo īstenību, izvirzīt priekšplānā zīmīgākās detaļas. Galējā formā šis literārais strāvojums saistās ar konstruktīvismu kā abstraktu, shematisku, deklaratīvu un kompilatīvu mākslu.

Literāro virzienu un strāvojumu attīstības un mijiedarbības gaitā vērojamas izmaiņas arī daiļdarbā lietoto pieturzīmju hierarhijā. Gadsimtu mijā un 20.gadsimta sākumā dekadenti, piemēram, īpašu vērību veltī vairāku pieturzīmju blakus lietojumam. Viņi ir iecienījuši domuzīmi un domuzīmju rindas, kas vietumis pāraug vienlaidus biežā līnijā. Īpaši jāatzīmē, ka dekadenti samērā plaši izmanto arī ar punktu šķirto t.s. parcelātu un daudzpunktes semantisko ekspresiju. Impresionistiskā vēstījuma prozā funkcionāli daudzveidīgas ir ne tikai teikuma beigās, bet arī teikumā

lietojamās pieturzīmes, piemēram, kols un semikols. Līdzīgi interpunkcijai daiļdarba saturu palīdz precizēt un bagātināt teksta dalījums rindkopās.

Dažādu grafisko paņēmienu mākslinieciskās iespējas pilnā mērā apzinājušies ekspresionisma pārstāvji. Šī literārā strāvojuma prozā izteiksmes dinamiku būtiski ietekmē rindu lauzumi, kuru semantiku palaikam papildina dažādu šriftu, izcēlumu (to skaitā -- lielo sākumburtu), pat grafisku zīmējumu u. tml. izmantošana. Ekspresionismam raksturīgākā pieturzīme, protams, ir izsaukuma zīme, jo tā vislabāk atklāj imperatīvo, nemierpilno, uz aktīvu darbību aicinošo un sakāpināto izjūtu, klieziena pilno izteiksmes stilu.

Konstruktīvisma prozā plaši pielietoti lietišķajam stilam raksturīgie paņēmienu (piemēram, dažādas uzskaitījuma konstrukcijas, kā arī no ekspresionisma pārņemtais iekavu lietojums utt.). Interpunkcija kļūst viennozīmīgāka, kas saistīts ar šim literārajam strāvojumam raksturīgo mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu izvēles pakārtotību dogmatiskam idejas apliecinājumam, ar prasību pēc domas skaidra un nepārprotama izklāsta, pēc standartveida formas.

Paplašinoties interpunkcijas funkcijām daiļliteratūras tekstā, pieturzīmju nozīmes pamazām abstrahējas un pašas zīmes kļūst par simboliem atsevišķu parādību vai izjūtu apzīmēšanai. Šīs tendences aizsākumi meklējami jau impresionistiskā vēstījuma prozā, bet vēl plašāks "simbolisko" pieturzīmju lietojums sastopams konstruktīvi ekspresionistiskajā prozā.

leskatoties modernisma literatūras interpunkcijas attīstībā, jāsecina, ka pieturzīmju lietojums daiļliteratūras valodas stilā pamazām nostabilizējas, kļūst daudznozīmīgāks un tajā pašā laikā motivētāks -- no tradicionālo normu noliedzošā, dažkārt pat haotiskā zīmju lietojuma dekadences prozā līdz to pilnnozīmīgam izmantojumam satura atklāsmē ekspresionisma un konstruktīvisma prozā.

LITERATŪRA

L AVOTI

- Akuraters J. Kalpa zēna vasara: Atmiņu zīmējums.- R.: Dzirciemnieks, (b.g.)- 72 lpp.
- Akuraters J. Skaņojiet vētras svilpes...// Dzelme.- 1906.- Nr.4.- 147. lpp.
- Austriņš A. Cīruļu putenis: Laika vērojums.- [R.]: Varavīksna, 1913.- 178 lpp.
- Baltpurviņš A. Atspidumi drumstalās: Jūtu un atziņu uzliesmojumi.- Cēsis: O.Jēpe, 1924.- 74 lpp.
- Baltpurviņš A. Dzīves dārgumi// Dzelme.- 1906.- Nr.10.- 435.- 437. lpp.
- Birkerts A. Dzīves degpunktā: Skices un noveles.- R.: J.Roze, 1910.- 207 lpp.
- Birkerts A. Manas meitenes: Skices.- R.: J.Roze, 1907.- 80 lpp.
- Birkerts A. Manas meitenes: Skices// Birkerts A. Kopoti raksti.- I sēj.- R.: J.Roze, 1907.- 67.- 124. lpp.
- Birkerts A. Pedagogi.- R.: J.Roze, 1908.- 224 lpp.
- Birkerts A. Viena vasara: No kāda mājskolotāja dienas grāmatas.- R.: J.Roze, 1907.- 56 lpp.
- Ceplis A. Malienas vilki: "Noliedzēju" II grāmata.- M.: Latvju izd., 1925.- 104 lpp.
- Ceplis A. Noliedzēji.- M.: Latvju izd., 1924.- 120 lpp.
- Džoiss Dž. Uliss.- R.: Liesma, 1993.- 750 lpp.
- Eglītis V. Elēģijas: 1902 -- 1906.- R., 1907.- 120 lpp.
- Eglītis V. Mirstošais gladiators// Pret Sauli.- 1906.- Apr.- 67.- 70. lpp.
- Eglītis V. Vērtības pārvērtējot.- 2. kopotie raksti.- R.: Zeltiņš, 1911.- 219 lpp.
- Eglītis V. Zilā cietumā: Pirmie kopotie stāsti (1899 -- 1901).- R.: Zeltiņš, 1907.- 255 lpp.
- Eidemanis R. Ielenkie: Romāns.- M.: Latvju izd., 1925. - 107 lpp.
- Eidemanis R. Pienākums. Mežā. Pavārs Kolguškins.- M.: Latvju izd., 1926.- 50 lpp.
- Eldgasts H. Pa okeānu: No Rīgas līdz Ņujorkai un atpakaļ.- R.: Latvija, 1912.- 202 lpp.
- Eldgasts H. Pa okeānu.- 2. pārlab. un pap. izd.- Cēsis; R.: Jēpe, 1924.- 220 lpp.
- Eldgasts H. Vižņi.- R.: P.Saulīts, [1908].- 148 lpp.

- Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- Cēsis: J.Ozols, 1905.- 354 lpp.
- Eldgasts H. Zvaigžņotās naktis: Vienas dvēseles stāsts.- R.: A.Gulbis, (b.g.).- 255 lpp.
- Ērmanis P. Atsacīšanās.- R.: Vaiņags, 1920.- 55 lpp.
- Ērmanis P. Es sludinu.- R.: Vaiņags, [1920].- 48 lpp.
- Ērmanis P. Es šaubos, es ticu: Dzejas izlase.- R.: Kabata, 1990.- 93 lpp.
- Ērmanis P. Lietuvēna laikā.- R.: Valters un Rapa, (b.g.).- 63 lpp.
- Fallijs. Krēslā.- R.: Burtnieks, 1904.- 47 lpp.
- Fallijs. Nellija// Mājas Viesa Mēnešraksts.- 1902.- 8.gads.- 641.- 655., 754.- 763., 824.- 833. lpp.
- Jaunsudrabiņš J. Ar makšķeri.- R.: Vaiņags, 1921.- 50 lpp.
- Jēkabsons K. Uguns: Simfonisks romāns (Jānim Akurateram dāvināts)// Pret Sauli.- 1906.- Nr.1., 2., 3.- 9.- 16., 57.- 64., 105.- 112. lpp.
- Jokums K. Pavēle Nr.325.- M.: Prometejs, 1929.- 126 lpp.
- Kadiķis-Groznijs A. Punkts (tīrraksts).- RLMVM.- Nr.78798.- 9 + 59 lpp.
- Krūza K. Nirvanas vārtos// Mājas Viesa Mēnešraksts.- 1905.- Nr.11.- 119.- 120. lpp.
- Kurcijs A. Cīņa ar nezināmo: Stāsti.- R.: J.Roze, 1924.- 91 lpp.
- Laicens L. Alfa un auto: Konstruktīva spēle: Piecas darbības pa vienai un vienotas.- R.: TNT, 1925.- 58 lpp.
- Laicens L. Attaisnotie: Stāsti (1917 -- 1920).- R.: Kultūras Balss, 1921.- 158 lpp.
- Laicens L. Ieslēgtie.- Valka: I.Rauska, [1918].- 134 lpp.
- Laicens L. Kliežošie korpusi.- R.: Latvju Kultūra, 1930.- 222 lpp.
- Laicens L. Limitrofija: Romāns.- M.: Prometejs, 1935.- 360 lpp.
- Milda. Ziedoņa reibonī: Skices.- Cēsis: J.Ozols, 1906.- 34 lpp.
- Rihters O. Mežs// Celtne.- 1934.- Nr.6., 7., 8., 9.- 415.- 429., 489.- 496., 580.- 595., 653.- 671. lpp.
- Sudrabkalns J. Trīs vilšanās: 1918 -- 1920: Sofija Svētā. Laivinieks. Ģenerāļa Dombrovska nāve.- R.: Leta, 1927.- 23 lpp.
- Švābe A. Ceļā: Stāsti un tēlojumi.- R.: A.Gulbis, (b.g.).- 144 lpp.
- Upīts A. Mazas komēdijas// Upīts A. Kopoti raksti.- II sēj.- R., 1948.- 189.- 560. lpp.
- Upīts A. Pārcilvēki: Bilde un karikatūras trijās nodaļās.- R.: Saulītis, 1909.- 64 lpp.
- Veinis P. Priekšpavasara skices.- M.: Latvju izd., 1924.- 32 lpp.

Zālītis E. Sausā vasara// Dzelme.- 1906.- Nr.1.- 13.- 20. lpp.

Zemgaliešu Biruta. Garāmejot// Dzelme.- 1906.- Nr.3.- 243.- 245. lpp.

II. IZMANTOTĀ LITERATŪRA

Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām.- 2 daļās.- 4. izd.- R.:
Latvija, 1910.- 128 lpp.

Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām.- 2 daļās.- 5. izd.- R.:
Latvija, 1912.- 128 lpp.

Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām.- 2 daļās.- 6. izd.- R.:
Pedagogs, 1914.- 128 lpp.

Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām.- 2 daļās.- 8. izd.- R.:
Valters un Rapa, 1920.- 128 lpp.

Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām.- 2 daļās.- 9. izd.- R.:
Valters un Rapa, 1921.- 124 lpp.

Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām.- 2 daļās.- 10. iesp.- R.:
Valters un Rapa, 1922.- 124 lpp.

Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām.- 2 daļās.- 11. iesp.- R.:
Valters un Rapa, 1922.- 124 lpp.

Abuls P. Latviešu valodas mācība pilsētu un lauku skolām.- 2 daļās.- 12. izd.- R.:
Valters un Rapa, 1923.- 124 lpp.

Akuraters J. Dzejas būtība un forma// Latvija.- 1909.- 11.febr.- 3. lpp.

Akuraters J. Par mākslu un kritiku// Pret Sauli.- 1906.- Nr.1.- 35.- 39. lpp.

Bahs J. Latviešu valodas mācība skolām ar daudz uzdevumiem rakstu darbam.-R.:
J.Joncks un Polievskijs, 1902.- 64 lpp.

Belijs A. Piezīmes pie "Vārda teorijas"// Laikmets.- 1923.- Nr.1.- 32.- 35. lpp.

Berelis G. Literatūras muzejs pēdiņās// Grāmata.- 1991.- Nr.12.- 68.- 71. lpp.

Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība: Latviešu literārās valodas
vēstures pētījumi.- R.: Zinātne, 1986.- 434 lpp.

Bergmane A. Par valodas īpatnību atveidošanu no jauna izdodamos Raiņa darbos//
LPSR ZA Vēstis.- 1965.- Nr.6.- 55.-66. lpp.

Birkerts A. Kopoti raksti.- I sēj.: Autobiogrāfija, stāsti, skices.- R.: A.Raņķis, 1923.-
268 lpp.

- Birkerts A. Stils un stila meistari latviešu literatūrā// Birkerts A. Kopoti raksti.- V sēj.:
Literatūrzinātniski apcerējumi.- R.: A.Raņķis, 1928.- 286.- 292.lpp.
- Blinkena A. Latviešu interpunkcija.- R.: Zinātne, 1969.- 410 lpp.
- Blinkena A. Latviešu interpunkcijas un normas problēma// LPSR ZA Vēstis.- 1970.-
Nr.1.- 112.- 116. lpp.
- Blinkena A. Vai vārda mākslai pietiek tikai ar vārdiem?// Karogs.- 1969.- Nr.6.- 162.-
164. lpp.
- Blinkena A. Valodas ideoloģiskie aspekti// LPSR ZA Vēstis.- 1978.- Nr.8.- 58.- 68.
lpp.
- Borgs J. Dada -- viss lielajā nekas// Avots.- 1987.- Nr.1.- 34.- 37. lpp.
- Bruthiaux P. The Rise and Fall of the Semicolon: English Punctuation Theory and
English Teaching Practice// Applied Linguistics.- 1995.- Vol. 16.- N°1.- p. 1.-
14.
- Carvey G.V. Brief Guide to Punctuation with Note on Proof-Correction.- London:
Penguin Books, 1976.- 127 p.
- Cukurs R. Latviešu valodas teikumu mācība (sintaksis), ar daudz rakstu darbu
uzdevumiem. Priekš divklašu tautas skolām.- R.: P.Bērziņš, 1897.- 56 lpp.
- Cukurs R. Rokas grāmata tagadējā latviešu valodas pareizrakstībā.- Valmiera,
1901.- 114 lpp.
- Ceplītis L. Daiļliteratūras valoda un literārā valoda// Karogs.- 1969.- Nr.10.- 152.-
154. lpp.
- Ceplītis L., Rozenbergs J., Valdmanis J. Latviešu valodas sintakse.- R.: Zvaigzne,
1989.- 272 lpp.
- Daņute I. Izkliegt cilvēcību: versija par ekspresionismu divdesmito gadu latviešu
literatūrā// Karogs.-1990. - Nr.9.- 146.- 150. lpp.
- Druviete I. Kārlis Mīlenbahs.- R.: Zinātne, 1990.- 283 lpp.
- Dzīlleja K. Poētika.- Lincoln: Gauja, 1985.- 174 lpp.
- Eglītis V. Atgādinājums filologiem// Mājas Viesis.- 1910.- Nr.42.- 20. okt.- 987. lpp.
- Eglītis V. Ceļš uz latvju renesansi: Kritikas un esejas.- 4.kopoto rakstu krāj.- R.:
Zeltiņš, 1914.- 335 lpp.
- Eglītis V. Jansona "Fauni vai klauni"// Latvija.- 1908.- Nr.225.- 27. sept. (10. okt.).-
3.lpp.

- Eglītis V. Valoda un dzeja: 1. Atbilde Mīlenbaha kungam: Priekšlasījums R.L.B.Z.K. sēdē 6. nov. 1909. g. // Mājas Viesis.- 1909.- Nr.50.- 16. dec.- 984.- 987. lpp.
- Egliete G. Raiņa jaundarinājumu analīze poētiskās leksikogrāfijas aspektā // LPSR ZA Vēstis.- 1986.- Nr.8.- 60.-69. lpp.
- Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu valodas mācība.- R.: Zihmanis, 1907.- 140 lpp.
- Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu gramatika.- R.: Zihmanis, 1907.- 248 lpp.
- Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu valodas mācība.- R.: Zihmanis, 1907.- 140 lpp.
- Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu valodas mācība.- 2. pārstr. izd.- R.: Valters un Rapa, 1921.- 172 lpp.
- Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu valodas mācība.- 3. iesp.- R.: Valters un Rapa, 1922.- 172 lpp.
- Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu valodas mācība.- 4. izd.- R.: Valters un Rapa, 1923.- 172 lpp.
- Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu valodas mācība.- 5. izd.- R.: Valters un Rapa, 1924.- 172 lpp.
- Grase H. Atkāpes no literārās valodas normām latviešu padomju dzejā // Latviešu valodas kultūras jautājumi.- 1978.- 14. laid.- 40.- 52. lpp.
- Grāmata.- 1991.- Nr.4., 5., 6.- 96 lpp.
- Grigulis A. Dekadenti un viņu izdevumi // Karogs.- 1989.- Nr.7.- 158.- 163. lpp.
- Ģiezens A. Latviešu gramatika: Sistemātisks kurss vidusskolām.- 2. daļa: Sintakse.- R.: A. Gulbis, 1926.- 126 lpp.
- Hiršs H. Prozas poētika.- R.: Zinātne, 1989.- 187 lpp.
- Jansons J. Vecie elki mūsu jaunākajā literatūrā: Kritiskas piezīmes par "jauno virzienu".- R.: Spēks, (b.g.).- 188 lpp.
- Jansons J.A. Literatūras zinātne.- R.: Rota, 1934.- 52 lpp.
- Jansons-Brauns J. Fauni vai klauni? Piezīmes par mūsu jaunāko rakstniecību.- Pēterburga: Dzirkstele, 1908.- 122 lpp.
- Jansons-Brauns J. Faunu vai klaunu lietā // Ziemeļblāzma.- 1908.- Nr.74., 75.- 22. okt. (4. nov.), 25. okt. (7. nov.).- 3., 3.- 4. lpp.
- Jansons-Brauns J. Viktora Eglīša pirmie stāsti // Mēnešraksts: Zinātnes un rakstniecības žurnāls.- 1908.- 5. burtn.- 314.- 317. lpp.
- Kalniņa Dz. Mūsdienu romāna problēmas.- R.: Zvaigzne, 1967.- 119 lpp.
- Karulis K. Par vārdiem // Karogs.- 1969.- Nr.3.- 134.- 135. lpp.

- Karulis K. Raksts un rakstīšanas līdzekļi gadu tūkstošos.- R.: LPSR ZA, 1962.- 138 lpp.
- Karulis K. Vai dzejas valoda nav literārā valoda?// Literatūra un Māksla.- 1969.- 5.jūl.- Nr.27.- 4.lpp.
- Kārklīņš K. Virzieni latviešu literatūrā 20. gs. s. pirmajā trešdaļā// Latviešu literatūras vēsture/ Red. L.Bērziņš.- R.: Literatūra, 1937.- 60.- 77. lpp.
- Knoriņš V. Saturs un forma (mākslas teorētiska skice)// Vārds: Literāriski kritisku rakstu krājums/ Sast. A.Upītis.- II sēj.- R.: Dzirciemnieki,1913.- 130.- 150. lpp.
- Krastiņš Fr. Vadons interpunkcijā: Rokas grāmata skolotājiem.- Valmiera, 1903.- 36 lpp.
- Kurcijs A. Aktīvā māksla.- Potsdama: Laikmets, 1923.- 63 lpp.
- Kurcijs A. Kopoti raksti.- V sēj.: Dzejoļi un atdzejojumi, proza un drāma, raksti par mākslu.- R.: Liesma, 1982.- 441.- 573.lpp.
- Kursīte J. Latviešu dzejas versifikācija 20.gs. sākumā: 1900 -- 1919.- R.: Zinātne, 1988.- 253 lpp.
- Kursīte J. Raiņa dzejas poētika.- R.: Zinātne, 1996.- 250 lpp.
- Kursīte J. Virzieni latviešu dzejā no 17.gadsimta līdz 20.gadsimta sākumam// Karogs.- 1989.- Nr.11.- 155.- 160. lpp.
- Laicens L. Dzejas principi.- R.: Prometejs, [1923].- 16 lpp.
- Laicens L. Romāna noslēpumi: Kā veidots un rakstīts romāns "Limitrofija"// Laicens L. Raksti.- VIII sēj.- R.: LVI, 1959.- 209.- 233. lpp.
- Laicens L. Valoda un stils// Celtne.- 1934.- Nr.6.- 437.- 441. lpp.
- Lansons G. Franču prozas teikuma mākslinieciskie elementi// Prozas māksla: Rakstu krājums/ A.Švābes red.- R.: Latvju Kultūra, 1924.- 71.- 106. lpp.
- Lansons G. Literatūra un māksla: metode literatūras vēsturē// Latvija.- 1911.- Nr.267., 273., 285., 288., 298., 299., 300.- 19. nov., 26. nov., 10. dec., 14. dec., 27. dec. (9. janv.), 28. dec. (10.janv.), 29. dec.(11.janv.)- 2- 3., 3.- 4., 2., 3.-4., 1.-2., 1., 1. lpp.
- Latviešu literatūras darbinieki: Biogrāfiska vārdnīca.- R.: Zinātne, 1965.- 376 lpp.
- Latviešu literatūras kritika: Rakstu kopojums.- II (1905 -- 1911), IV sēj. (1918 -- 1940): Buržuāziskās Latvijas periods. 1. grāmata/ Sak. A.Grigulis, V.Austrums.- R.: LVI, 1957, 1960.- 1231, 887 lpp.

- Latviešu literatūras vēsture/ Virsred. L.Bērziņš.- IV sēj., V sēj.- R.: Literatūra, 1936.- 415, 435 lpp.
- Latviešu pareizrakstības rokas grāmata/ Sast. E.Blese, V.Pētersons.- R.: Valters un Rapa, 1933.- 461 lpp.
- Latviešu rakstniecība biogrāfijās/ Atb. red. V.Hausmanis.- R.: Latvijas enciklopēdija, 1992.- 414 lpp.
- Laua A. Latviešu valodas grafētika un ortogrāfijas principi.- R., 1968.- 21 lpp.
- Lepika M. Par dažiem valodas jautājumiem R.Blaumaņa Kopoto rakstu izdevumos// LPSR ZA Vēstis.- 1958.- Nr.9.- 13.-19. lpp.
- Liotārs Ž. F. Postmodernisma skaidrojums bērniem// Grāmata.- 1991.- Nr.12.- 10.- 19.lpp. Grāmata.- 1991.- Nr.4.- 6.-14. lpp.
- Materiāli par radošajiem meklējumiem 20. gadsimta latviešu literatūrā.- R.: Zinātne, 1996.- 86 lpp.
- Mauriņa M. Īsais stāsts latviešu padomju literatūrā: Žanra attīstības un teorijas jautājumi.- R.: Zinātne, 1975.- 339 lpp.
- Mauriņa Z. Impresionisms un ekspresionisms// Mauriņa Z. Pārdomas un ieceres: Eseju krājums.- 4.izd.- R.: Valters un Rapa, 1938.- 45.- 107. lpp.
- Mīlenbahs K. Daži valodas jautājumi. Atbilde V.Egliša kungam// Latvija.- 1910.- Nr.6.- 9.(22.) janv.- 1., 2. lpp.
- Mīlenbahs K. Īss pārskats par latviešu dzejas valodu// Baltijas Vēstnesis.- 1903.- 30.maijs, 2., 4., 6.jūn., 11., 15.jūl.- 1., 1., 1., 1., 1.- 2., 1.- 2. lpp.
- Mīlenbahs K. Īss apcerējums par latviešu dzejas valodu// Daži jautājumi par latviešu valodu.- 4. krāj.- R.: "Rīgas Avīzes" druk., 1909.- 72.- 105. lpp.
- Mīlenbahs K. Latviešu valodas mācība.- R.: Zihmanis, 1895.- 70 lpp.
- Mīlenbahs K. Par nezālēm latviešu valodas druvā// Mīlenbahs K. Pareizrakstības jautājums: "Latviešu Avīžu" ievadraksti.- 1901.- 13.- 19. lpp.
- Mīlenbahs K. Piezīmes pie V.Egliša "Elēģijām"// Latvija.- 1909.- Nr.88., 89.- 20., 21.apr. (3., 4. maijs).- 1., 2. lpp.
- Mīlenbahs K. Teikums.- R.: Zihmanis, 1898.- 70 lpp.
- Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika.- II sēj.: Sintakse.- R.: LPSR ZA, 1962.- 931 lpp.
- Mūsu mākslas motīvi// Dzelme.- 1906.- Nr.5.- 193.- 197. lpp.

- Ozols A. Interpunkcija "Latvju dainās"// Ozols A. Raksti folkloristikā.- R.: Zinātne, 1968.- 289.- 305. lpp.
- Paegle L. Krievu valodas skolotājs: Grāmata pašmācībai vēstulēs.- Petrograda: J.A.Kukurs, 1915.- 240 lpp.
- Par prozas mākslu: Literatūras teorijas jautājumi: Rakstu krājums/ Atb. red. V.Vāvere.- R.: Zinātne, 1974.- 215 lpp.
- Petre B. A.Upīša romāna "Zaļā zeme" leksikas analīzes galvenās problēmas// LPSR ZA Vēstis.- 1987.- Nr.9.- 46.-55. lpp.
- Priedītis A. Divdesmito gadu dialogs// Karogs.- Nr.2.- 1989.- 155.- 163. lpp.
- Preiss K. Revolūcijas cīnītājs un rakstnieks// Kadiķis-Groznijs A. Rakstu izlase.- R.: LVI, 1956.- 5.- 27. lpp.
- Pūķe M. Daži vērojumi par neitrālās leksikas izmantojumu J.Raiņa dzejā (uz Kopoto rakstu 1.sējuma materiāliem)// LPSR ZA Vēstis.- 1957.- Nr.2.- 31.- 56.lpp.
- Pūķe M., Zemzare D. Par dažiem Raiņa valodas un stila pētīšanas jautājumiem// LPSR ZA Vēstis.- 1954.- Nr.9.- 27.- 50. lpp
- Rainis J. Kopoti raksti.- XXIV sēj.: Dienasgrāmatas un piezīmes.- R.: Zinātne,1986.- 893 lpp.
- Ramāns V. Latviešu valodas mācība pamatskolām. Sistemātisks kurss.- II daļa: Teikuma mācība.- R.: A.Gulbis, [192?].- 73 lpp.
- Rozenbergs J. Dažas pārdomas par runāto// Karogs.- 1969.- Nr.12.- 151.- 155. lpp.
- Rozenbergs J. Latviešu valodas stilistika.- R.: Zvaigzne ABC, 1995.- 230 lpp.
- Rubenis A. Viduslaiku dzīve un kultūra: Palīglīdzeklis skolotājiem.- I.- R.: Zvaigzne, 1993.- 127 lpp.
- Rubīne L. Par modernismu latviešu divdesmito un trīsdesmito gadu literatūrā// Karogs.- 1994.- Nr.7.- 138.- 143. lpp.
- Rukšāns H. Rakstnieks ar šauteni rokās: Pēcvārds// Rihters O. Pa ienaidnieka aizmuguri: Stāstu un tēlojumu izlase.- R.: LVI, 1957.- 441.- 454. lpp.
- Rūdolfā Blaumaņa enciklopēdija// Karogs.- 1996.-Nr.9.- 185.- 203. lpp.
- Rūķe-Draviņa V. The Standartization process in Latvian: 16th Century to the Present.- Stockholm, 1977.- 130 p.
- Skuja J. Vadons latviešu valodas mācībā tautas skolām trijos koncentriskos riņķos.- 2.izd.- R.: P.Bērziņš, 1896.- 80 lpp.

- Spīss J. Latviešu valodas mācība gada skolām.- Jelgava: Stefenhagens, 1881.- 62 lpp.
- Stenders G.F. Jauna ABC un lasīšanas mācība.- 2.druka.- Jelgava: Stefenhagens, 1797.- 15 lpp.
- Stengrevica M. Dažas pārdomas par daiļliteratūras valodas un literārās valodas sakariem// LPSR ZA Vēstis.- 1979.- Nr.9.- 71.- 79. lpp.
- Stērstu Andrejs. Latviešu valodas mācība: Sistemātisks kurss. II un III daļa.: Sintaksa un ortogrāfija.- R.; Tērbata: Šnakenburgs, 1880.- 68 lpp.
- Stērstu Andrejs.- Vadonis latviešu valodas mācībā.- 4. pārlūkots izd.- R.; Jurjeva: Šnakenburgs, 1892.- 70 lpp.
- Stuite M. Krievu valodas defissavienojumiem atbilstošās adefisālās konstrukcijas latviešu valodā// LPSR ZA Vēstis.- Nr.12.- 1980.- 55.- 66. lpp.
- Sudrabkalns J. Iz piezīmēm par moderno vācu literatūru// Līdums.- Nr.100.- 1918.- 3. jūl.- 5.- 6. lpp.
- Sudrabkalns J. Priekšvārds otram iespaidumam// Sudrabkalns J. Spārnotā Armāda: Dzejas 1912 -- 1919.- R.: Valters un Rapa, 1926.- 7.- 10. lpp.
- Šuvajevs I. Belija -- Bugajeva simbolisms// Karogs.- Nr.9.- 1990.- 137.- 145.lpp.
- Tabūns B. Linards Laicens.- R.: Zinātne, 1972.- 318 lpp.
- Tabūns B. Prozas specifika.- R.: Zinātne, 1988.- 210 lpp.
- Uz kurieni, literatūras teorija?/ I -- III daļas aut. un sast. V.Ivbulis.- R.: LU, 286 lpp.
- Valeinis V. Ievads literatūrzinātnē: Mācību grāmata.- Pārstr., pap. izd.- R.: LU, 1994.- 353 lpp.
- Valeinis V. No gadsimta sākuma diskusijām: Par valodu, simboliem un mītiem// Valeinis V. Dzīve -- metafora -- dzeja.- R.: Liesma, 1982.- 87.- 105. lpp.
- Vāvere V. Pirmais latviešu modernistiskais romāns: Haralda Eldgasta "Zvaigžņotās naktis" un Eiropas literatūra// Literatūra un Māksla.- 1993.- 4. jūn.- 3. lpp.
- Veidemane R. Estētiskie kritēriji un daiļliteratūras stils// Literatūra un Māksla.- 1970.- 1.janv.- Nr.1.- 4. lpp.
- Veidemane R. Izteikt neizsakāmo: Lingvistiskā poētika.- R.: Liesma, 1977.- 263 lpp.
- Veidemane R. Par dzejas valodas specifiku// Literatūra un Māksla.- 1969.- 24.maijs.- Nr.21.- 4. lpp.
- Veidemane R. Valodas norma un daiļdarba individuālā norma// LPSR ZA Vēstis.- Nr.4.- 74.- 79.lpp.

- Veidemane R. Vārdu un domu līdzsvarā// Karogs.- 1969.- Nr.4.- 153.- 155. lpp.
- Zeiferts T. Latviešu lirikas jaunākās parādības// Jaunā Raža: Oriģinālrāžojumi Teodora sakopojumā.- Nr.10.- R.: Zeltiņš, 1908.- 192 lpp.
- Zulekss Ž., Zīle H. Vadonis latviešu valodas mācībā un rakstu darbos pagastu skolām.- Liepāja: Cimmermanis, 1891.- 56 lpp.

Адмони В.Т. Особенности синтаксической структуры в художественной прозе XX в. на Западе// Philologia.- Ленинград: Наука, 1973.- Стр. 115- 124.

Адмони В.Т. Поэтика и действительность: из наблюдений над зарубежной литературой XX века.- Ленинград: Советский писатель, 1975.- 309 стр.

Андреев Л.Г. Импрессионизм.- М.: Московский университет, 1980.- 249 стр.

Арнольд И.В. Стилистика декодирования: Курс лекций.- Л.: ЛГПИ им. А.И.Герцена, 1974.- 76 стр.

Балашов Н.И. Структурно-реляционная дифференциация знака языкового и знака поэтического// Известие АН СССР: Серия литературы и языка.- Т.41.- 1982.- №2.- Стр. 125.- 131.

Барулина Н.Н. Роль знаков препинания при актуализации высказывания// Русский язык в школе.- 1982.- №3.- Стр. 90- 91.

Белый А. Символизм как миропонимание.- М.: Республика, 1994.- 528 стр.

Белый О.В. Что скрывается за "технологическим синдромом"?// Белый О.В. Литературно-художественная ценность: Методологические аспекты и критика буржуазных концепций.- Киев: Наукова думка, 1986.- Стр. 223- 272.

Бордонос Н. Справочник по новому русскому правописанию и историческим очерком реформы, орфографическим указателем о знаках препинания.- Рига: Вальтерс и Рап, 1925.- 76 стр.

Бухмейер К.К., Пинус С.М. О модернизации пунктуации в стихотворном классическом тексте// Издание классической литературы: Из опыта "библиотеки поэта".- М.: Искусство, 1963.- Стр. 137- 169.

- Бюлер К. Теория языка: Репрезентативная функция языка.- М.: Прогресс; Универс, 1993.- 502 стр.
- Вальгина Н.С. Понятие факультативности применительно к употреблению знаков препинания// Современная русская пунктуация.- М.: Наука, 1979.- Стр. 35 - 46.
- Вальгина Н.С. Что такое авторская пунктуация// Русская речь.- 1978.- №1.- Стр. 48- 56.
- Виноградов В.В. О теории художественной речи.- М.: Высшая школа, 1971.- 240 стр.
- Гореликова М.И., Мегомедова Д.М. Лингвистический анализ художественного текста.- М.: Русский язык, 1983.- 127 стр.
- Григорьев В.М. Язык, орфография и писатель// Орфография и русский язык.- М.: Наука, 1966.- Стр. 97- 128.
- Григорян А. Проблемы художественного стиля.- Ереван: АН Армянской ССР, 1966.- 379 стр.
- Денисова С.М. Интимизация и лингвистические средства её выражения (в русской художественной прозе конца XIX - нач. XX веков): Автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук.- Киев: Киевский гос. университет им. Т.Г.Шевченко, 1991.- 16 стр.
- Добиаш-Рождественская О.А. История письма в средние века: Руководство по изучению латинской палеографии.- Изд. 3., доп.- М.: Книга, 1987.- 317 стр.
- Ефимов А.И. Стилистика художественной речи.- Изд. 2., доп., перераб.- М.: Московский университет, 1961.- 519 стр.
- Звегинцев В.А. История языкознания XIX - XX веков в очерках и извлечениях.- Часть II.- М.: Просвещение, 1965.- 479 стр.
- Знаковые проблемы письменной коммуникации: Межвузовский сб. научных трудов.- Куйбишев, 1985.- 123 стр.
- Иванов В.В. Монтаж как принцип построения в культуре первой половины XX в.// Монтаж: Литература. Искусство. Театр. Кино.- М.: Наука, 1988.- Стр. 119- 149.

- Иванова В.Ф. История и принципы русской пунктуации: Учебное пособие.- Л.: Ленинградский Университет, 1962.- 64 стр.
- Истрин В. Возникновение и развитие письма.- М.: Наука, 1965.- 600 стр.
- Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис.- М.: Наука, 1986.- 205 стр.
- Круч А.Г. Малый абзац как композиционно-стилистическая единица текста (на материале стиля "короткой" и "новой прозы" В.М.Катаева): Автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук.- С-П.: Санкт-Петербургский Государственный университет, 1991.- 16 стр.
- Лаптева О.А. Чехословацкие работы последних лет по вопросам актуального членения предложения// Вопросы языкознания.- Вып.4.- М.: Академия Наук СССР, 1963.- Стр. 120 - 127.
- Лингвистический энциклопедический словарь/ Гл. ред. В.Н.Ярцева.- М.: Советская энциклопедия, 1990.- 682 стр.
- Литературные манифесты: От символизма к октябрю: Сб. материалов.- М.: Федерация, 1929.- 301 стр.
- Литературный энциклопедический словарь/ Под. общ. ред. В.М.Кожевникова, П.А.Николаева.- М.: Советская энциклопедия, 1987.- 752 стр.
- Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста: Структура стиха: Пособие для студентов.- Л.: Просвещение, 1972.- 272 стр.
- Лотман Ю.М. О соотношении звуковых и смысловых жестов в поэтическом тексте// Семиотика текста: Труды по знаковым системам XI.- Тарту: ТГУ, 1979.- Стр. 98- 119.
- Лотман Ю.М. Структура художественного текста.- М.: Искусство, 1970.- 384 стр.
- Макарова Р.В. Стилистика и знаки препинания// Русская речь: Научно-популярный журнал института русского языка Академии наук СССР.- М.: Наука, 1967.- №3.- Стр. 51- 57.
- Модернизм: Анализ и критика основных направлений/ Под ред. В.В.Ванслова, Ю.Д.Колпинского.- Изд. 3-е, доп.- М.: Искусство, 1980.- 311 стр.

- Паршин П.Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века// Вопросы языкознания.- 1996.- №2.- Стр. 19 - 25.
- Покусаенко В.К. К вопросу о функциях абзаца// Структура предложения и абзац: Сборник статей.- Ростов-на-Дону: Ростовский-на-Дону Государственный Педагогический институт, 1974.- Стр. 112 - 122.
- Райхман Дж. Постмодернизм в номиналистской системе координат// Флеш Арт: Ведущий Европейский художественный журнал.- 1989.- №1.- Стр. 50 - 53.
- Потебня А.А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка.- 3-е изд.- Харьков, Государственное издательство Украины, 1930.- 132 стр.
- Пражский лингвистический кружок: Сборник статей.- М.: Прогресс, 1967.- 559 стр.
- Пресняков О. Поэтика познания и творчества: Теория словесности А.А.Потебни.- М.: Художественная литература, 1980.- 218 стр.
- Серкова Н.И. Семиотика и метасемиотика красной строки в художественной прозе// Актуальные вопросы лингвистического и методического изучения художественного текста.- Владимир, 1981.- Стр. 108 - 120.
- Современная русская пунктуация.- М.: Наука, 1979.- 261 стр.
- Степанов Г.В. О границах лингвистического и литературного анализа художественного текста// Известия АН СССР: Серия литературы и языка.- Т.39.- 1980.- №3.- Стр. 195 - 203.
- Структурализм: "за" и "против".- М.: Прогресс, 1975.- 468 стр.
- Текст и аспекты его рассмѳтрения: Тезисы докладов и сообщений межвузовской научно-методической конференции.- М.: Университет дружбы народов, 1977.- Стр. 69.
- Флорин С. Ремарка -- пунктуация -- темперамент (на материале английского языка)// Тетради переводчика.- М.: Международные отношения, 1975.- Стр. 75 - 80.
- Фридман Л.Г. Грамматические проблемы лингвистики текста.- Ростов: Ростовский университет, 1984.- 136 стр.
- Цеплитис Л.К. Анализ речевой интонации.- Р.: Зинатне, 1974.- 272 стр.
- Щерба Л.В. Теория русского письма.- Ленинград: Наука, 1983.- 133 стр.

Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность.- Л.: Наука, 1974.- 248 стр.

Щерба Л.В. Опыты лингвистического толкования стихотворений// Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку.- М.: Гос. уч.-пед. изд. Мин. просвещения, 1957.- Стр. 26 - 44.

Экспрессионизм: Драматургия. Живопись. Графика. Музыка. Киноискусство.- Сб. ст.- М.: Наука, 1966.- 155 стр.

Экспрессивность на разных уровнях языка: Межвузовский сборник научных трудов.- Новосибирск: НГУ, 1984.- 160 стр.

Юнг К.Г. "Улис." Монолог// Собрание сочинений.- Т.15.: Феномен духа в искусстве и науке.- М.: Ренесанс, 1992.- Стр. 153 - 194.